

АНАЛИЗА
ЗА СЛЕДЕЊЕТО НА
ИМПЛЕМЕНТАЦИЈАТА НА
ЦЕЛТА ЗА
ОДРЖЛИВ
РАЗВОЈ
(ЦОР) 16.3
НА НАЦИОНАЛНО НИВО

FOUNDATION ФОНДАЦИЈА
OPEN SOCIETY
SOCИЕТНОСТЕСТВО
MACEDONIA МАКЕДОНИЈА

ХОПС
ОПЦИИ ЗА ЗДРАВ ЖИВОТ СКОПЈЕ

Проектот е финансиран
од Европската Унија.

Издава:

Фондација Отворено општество - Македонија (ФООМ)

За издавачот:

Фани Каранфилова - Пановска, Извршна директорка на ФООМ

Автори:

Наташа Бошкова и Стојан Мишев

Лектура и превод:

Абакус

Ликовно-графичко обликување:

Кома ДООЕЛ

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека «Св. Климент Охридски», Скопје

342.722(497.7)»2018/2020»(047.31)

342.722-058.5(497.7)»2018/2020»(047.31)

342.722:502.131.1]:341.123

342.722:332.146.2]:341.123

БОШКОВА, Наташа

Анализа за следењето на имплементацијата на целта за одржлив развој (ЦОП)16.3 на национално ниво [Електронски извор] : правдата не е привилегија / [автори Наташа Бошкова и Стојан Мишев]. - Скопје :

Фондација Отворено општество - Македонија, 2022. - 139, 126 стр. :

табели, граф. прикази ; 20 см

Начин на пристапување (URL):

<https://eur01.safelinks.protection.outlook.com/?url=https%3A%2F%2Fwww.pravnozajakni.mk%2Fwp-content%2Fuploads%2F2022%2F02%2FAnaliza-SDG.pdf&data=04%7C01%7C%7Ceba260886b614279d00c08d9f15bf820%7C66dd6692964ee4888a65ab847baf12c47%7C0%7C637806200020638802%7CUnknown%7CTWFpbGZsb3d8eyJWIjoiMC4wLjAwMDAiLCJQIjoiV2luMzIiLCJBTiI6Ikp1haWwiLCJXVCi6IjMnO%3D%7C3000&msdata=axisidz%2FEL35vsQIwiIy51EgeK1qXb2KR4PlPNynhdFM%3D&reserved=0>

- Текст во PDF формат, содржи 139, 126 стр., табели, граф. прикази. - Наслов преземен од екранот. - Опис на изворот на ден 15.02.2022. - Насл.

стр. на припечатениот текст: Monitoring the implementation of the sustainable

development goal (SDG) 16.3. : justice is not a privilege. - Текст на мак. и англ. јазик. -

Фусноти кон текстот. - Библиографија:

стр. 137-139

Оваа публикација е изготвена со финансиска помош на Европската Унија. Содржината на публикацијата е единствена одговорност на Фондација Отворено општество-Македонија и на ниту еден начин не ги одразува гледиштата на Европската Унија.

Содржина

ВОВЕД.....	4
МЕТОДОЛОГИЈА	9
ГЛАВНИ НАОДИ	12
Индикатор 1.....	12
Индикатор 2	45
Индикатор 3	51
Индикатор 4	60
Индикатор 5	69
Индикатор 6	72
Индикатор 7	80
Индикатор 8	86
Индикатор 9	90
Индикатор 10	92
Индикатор 11	114
Индикатор 12.....	118
Индикатор 13.....	120
Препораки.....	124
Користени извори и литература	137

1

ВОВЕД

Новата глобална рамка – Агендата за одржлив развој 2030 на ООН - во фокусот ги има 17-те цели за одржлив развој од областа на социјалната, економската сфера, како и од сферата на заштитата на животната средина, што земјите-членки се обврзаа да ги исполнат до 2030 година. Последната развојна агенда беше надградена врз постигнатите резултати од Милениумските развојни цели, но оди и чекор понапред, преку стремежот за вклучување на најсиромашните. Агенда 2030 ја препознава потребата од обезбедување пристап до правда на сите, вклучувајќи ги и најмаргинализираните, како основа за обезбедување одржлив развој. Целта 16: Промовирање на мирни и инклузивни општества за одржлив развој, да се обезбеди правда за сите и градење ефективни, отчетни и инклузивни институции на сите нивоа, има потцели (таргети) преку чие постигнување треба да се исполни Агендата 2030.

Во фокусот на оваа анализа е степенот на имплементација на Потцелта 16.3 „Промовирање на владеењето на правото на национално и на меѓународно ниво и обезбедување еднаков пристап до правда за сите“ (во натамошниот текст: Цел 16.3), на национално ниво. Целта 16.3 наметнува воспоставување механизми со кои ќе се осигура дека законите и системот на правда се ефективни, недискриминирачки и достапни за сите и обезбедуваат ефикасна заштита на правата на граѓаните.

Во периодот 2017-2020 година, во рамките на активностите на Мрежната стратегија за правно зајакнување, меѓународната иницијатива на Фондациите Отворено општество и Фондацијата Отворено општество - Македонија, Коалицијата сексуални и здравствени права на маргинализираните заедници - МАРГИНИ и Здружението за еманципација, солидарност и еднаквост на жените – ЕСЕ, спроведоа низа активности за идентификување на надлежните институции и утврдување на степенот на преземени активности на национално ниво во однос на преточувањето на Целта 16.3.

За подобро следење на спроведувањето е развиена листа на индикатори содржани во Глобалната рамка на индикаторите за одржливите развојни цели и таргети на ОН до 2030 година¹, како и Резолуцијата 68/261 на ОН за основните принципи на официјалната статистика. Во глобалната рамка на индикаторите за следење на имплементацијата на целта 16.3 се утврдени следниве два индикатора: процентот на жртви на насилство кои во последните 12 месеци пријавиле насилство во надлежните институции или други официјално признаени механизми за решавање конфликти и неосудени притвореници, како процент од целокупната затворска популација. Имајќи предвид дека целта 16.3 ги опфаќа концептите на „владеење на право“ и „пристапот до правда“ и особено поради фактот што по првпат се воведува ваква потцел, на глобално ниво произлезе потребата за дополнување на листата со индикатори кои ќе се користат за следење на пристапот до правда ширум државите во светот.²

Во 2018 година Коалицијата сексуални и здравствени права на маргинализираните заедници МАРГИНИ и Здружението за еманципација, солидарност и еднаквост на жените – ЕСЕ подготвија анализа која за првпат даде основен преглед на степенот на преточување на целта 16.3 на национално ниво. Генерален заклучок од првиот преглед на состојбата е дека нашата

1 Достапно на: https://unstats.un.org/sdgs/indicators/Global%20Indicator%20Framework%20after%20refinement_Eng.pdf.

2 Оваа потреба беше препознаена од страна на Фондациите Отворено општество, НАМАТИ, Транспаренси интернешнл и други реномирани организации на глобално ниво, кои со отворено писмо од надлежното тело за утврдување на индикаторите при ОН, побараа вклучување на дополнителни индикатори, со податоци добиени преку истражувања на личните искуства и перцепции на населението.

Open Letter to the Inter-Agency and Expert Group on SDG Indicators (IAEG – SDG). Monitoring Goal 16: The critical importance of survey based indicators and people’s opinion, Достапно на: <https://namati.org/resources/monitoring-goal-16-the-critical-importance-of-survey-based-indicators-and-peoples-opinion/>.

држава заостанува во исполнувањето на преземените обврски. Имено, Владата нема преземено напори за основно информирање на релевантните фактори и нивно вклучување во процесот на имплементација и следење на целите. Отсуството на доволно јавно достапни информации го отежнува следењето на спроведувањето на целите воопшто, вклучувајќи ја и целта 16.3. Недостигот на соодветни финансиски, човечки и технички ресурси за постигнување на целите го оневозможува пристапот до правда и дополнително ги занемарува ранливите категории граѓани.

Владата на Република Северна Македонија пристапи кон глобалната доброволна иницијатива за Отворено владино партнерство, со што се обврза континуирано да ја подобрува својата работа преку отворени, транспарентни, сигурни и ефикасни владини институции кои комуницираат и соработуваат со граѓаните.³ Преку четири акциски планови државата ги напредува предлог заложбите, а во периодот 2018-2020 година пристапот до правдата е издвоен како приоритетни област за делување.

Токму затоа, оваа анализа дава преглед на имплементацијата на целта 16.3 во последните три години (2018-2020) и споредбено ги анализира состојбите утврдени со анализата за периодот 2012-2017, со цел да се добие појасна слика за степенот на имплементација на заложбите на Владата во контекст на обезбедување пристап до правда на сите.

Оваа активност е спроведена во рамките на проектот Пристап до правда на најмаргинализираните, што го спроведуваат Фондацијата Отворено општество Македонија, Здружението Опции за здрав живот Скопје - ХОПС и Здружението Станица П.Е.Т. од Прилеп, а е поддржан од Европската Унија.

3 Министерство за информатичко општество. Национален Акциски план за отворено владино партнерство 2018 - 2020 година.

2

МЕТОДОЛОГИЈА

Анализата за следењето на имплементацијата на целта за одржлив развој (ЦОР) 16.3 на национално ниво опфаќа, де јуре и де факто, увид во состојбата со пристапот до правда во Република Северна Македонија, а особено пристапот до правда на маргинализираните заедници. Преку анализа на одделни индикатори се прави преглед на постојните закони и политики со кои се организира системот за пристап до правда, спроведувањето на судските постапки, алтернативните механизми за решавање на споровите и бесплатната правна помош. Дополнително, преку собирање и анализа на административните и статистичките податоци и преку користење секундарни извори, анализи и истражувања на здруженијата, организациите и институциите, со индикаторите се дава увид во практиката и во ефектите на политиките врз пристапот до правда на граѓаните.

Појдовна основа за развивање на листата со индикатори беа веќе утврдените индикатори за одржливите цели, содржани во Глобалната рамка на индикатори за одржливите развојни цели и таргети на ОН до 2030 година⁴, како и Резолуцијата 68/261 на ОН за основните принципи на официјалната статистика. Со оглед на тоа дека овие два индикатора не се доволни за отсликување на реалните состојби, ги земавме превид и индикаторите препорачани од Фондациите Отворено општество, НАМАТИ, Транспаренси интернешнл и други реномирани организации на глобално ниво⁵, како и дополнителна меѓународна литература.

4 Достапно на: https://unstats.un.org/sdgs/indicators/Global%20Indicator%20Framework%20after%20refinement_Eng.pdf.

5 Open Letter to the Inter-Agency and Expert Group on SDG Indicators (IAEG - SDG). Monitoring Goal 16: The critical importance of survey based indicators and people's opinion, Достапно на: <https://namati.org/resources/monitoring-goal-16-the-critical-importance-of-survey-based-indicators-and-peoples-opinion/>.

тура⁶. Беа организирани дополнителни консултации за листата индикатори со граѓанските организации кои се активни на полето на обезбедување пристап до правда на ранливите групи граѓани.

Спроведувањето на анализата во 2018 година покажа дека избраните индикатори ги засегаат сите аспекти на пристапот до правда, но сепак недостигот на информации од страна на државните институции го ограничува увидот во реалната состојба и недостатоците и превенира да се формулираат јасни и конкретни мерки во насока на надминување на истите. Како и во анализата во 2018 година, ја користиме листата на 13 индикатори за следење на имплементацијата на оваа одржлива развојна потцел, и тоа:

- 1) Број на лица кои во изминатите 12 месеци имале искуство со судски спор и кои имале пристап до формални, неформални, алтернативни или традиционални механизми за решавање спорови, што сметаат дека биле правични;
- 2) Број на лица во притвор кои сè уште не се осудени;
- 3) Процент на кривични предмети во кои обвинетите немаат правен или друг застапник на суд;
- 4) Незадоволена потреба за правна помош меѓу населението во најсиромашниот квинтил во националната потрошувачка во изминатите 12 месеци, категоризирани по пол и по возрастна група;
- 5) Број на деца во притвор на 100.000 детска популација;
- 6) Дел од буџетот на правниот сектор наменет за обезбедување бесплатна правна помош;

6 UNDP, „Goal 16 – The indicators we want. Virtual Network Sourcebook on Measuring Peace, Justice and Effective Institutions, Достапно на: <http://www.undp.org/content/dam/undp/library/Democratic%20Governance/Virtual%20Network%20on%20Goal%2016%20indicators%20-%20Indicators%20we%20want%20Report.pdf>.

- 7) Просечно време за решавање на граѓанските спорови;
- 8) Број на реализирани барања за правна помош и бесплатни судски преведувачи во кривичните граѓански постапки годишно, според полот на барателот⁷;
- 9) Процент на лица кои имаат доверба во полицијата/судовите;
- 10) V-dem индикатори за правда (варијации на демократија)/ Индекс за владеење на правото на World Justice Project;
- 11) Број на починати во притвор;
- 12) Процент на лица кои пријавуваат кривични дела, и
- 13) Број на пресуди според вид на кривични дела – криминалитет (на пример, силување, убиство, физички напад) и карактеристики на жртвите и на сторителите (на пример, пол и полнолетство).

Пред отпочнување на анализата, утврдивме план во кој се содржани можните извори на податоци, временскиот период за кој ќе се прибираат податоците, како и методолошките инструменти (прашалници) за прибирање на дел од информациите.

Се прибираа податоци за периодот 2018-2020 година од расположливите и објавени извештаи, публикации, документи на јавните институции во Република Северна Македонија и анализи. Се консултираа и сите извори на регионалните и меѓународните организации.

Покрај јавно достапните податоци, се прибираа информации од основните судови на територијата на државата, врз основа на барање за слободен пристап до информациите од јавен карактер. Податоци беа добиени од сите судови, со исклучок на Струмица, Прилеп, Крушево и Берово. Ограничување на

⁷ Анализата на податоците од овој индикатор е презентирана под индикатор 1, за да се избегне сегментираното претставување на податоците.

анализата е фактот што податоците добиени од судовите не се унифицирани, па во нивното претставување недостигаат одредени категории податоци од одделни судови и не може да се направи сеопфатна анализа на состојбата.

Податоци беа прибрани и од граѓанските организации кои работат на полето на пристапот до правда, преку прашалник за давателите на различни видови правни и параправни услуги на ранливите групи граѓани и годишните и тематските извештаи поврзани со нивната работа.

Индикатор 1

Број на лица кои во изминатите 12 месеци имале искуство со судски спор и имале пристап до формални, неформални, алтернативни или традиционални механизми за решавање спорови, за кои сметаат дека биле правични

Пристапот до правда опфаќа пристап до судска заштита, пристап до правна помош и алтернативни механизми за решавање на спорите, но и ефикасност на правниот систем во задоволувањето на потребите на граѓаните поврзани со решавање на спорите. Мерењето на степенот на постигнување на овој индикатор подразбира прибирање и вкрстување податоци од надлежните институции, здруженијата што обезбедуваат правна помош и преку испитување на граѓаните кои имале искуство во решавањето спорови преку суд или преку алтернативните механизми. Овој индикатор има за цел да го опфати целиот спектар достапни механизми за решавање на спорите во граѓанската и во кривичната сфера, како и преку алтернативните начини за решавање спорови. Исто така, индикаторот има за цел да го мери пристапот и квалитетот на постапката/механизмот, наместо исходот од постапката.

1.1. Број на лица кои воделе постапки

А) Граѓански постапки

За потребите на оваа анализа се побарани податоци од сите судови на територијата на државата што дава посеопфатна слика за пристапот до суд на граѓаните. Наодите од претходната анализа се засноваа единствено на податоците добиени од најголемиот и најфреквентниот граѓански суд во Скопје, што даваше ограничен увид во состојбите со судската заштита во случај на спор, како и во тоа во кој обем жените го користат ова право. До судовите се обративме со неколку прашања во врска со бројот на споровите поведени во периодот 2018-2020 година и колку од подносителите на тужбите за почнување спор биле мажи, а колку жени. Споредено со обемот на добиените податоци при подготовката на анализата во 2018 година, овојпат судовите доставија попрецизни податоци за бројот на тужбите поднесени во периодот 2018-2020 година, разделени по години. Дополнително, добиени се податоци и за бројот на поднесените тужби според пол, што дава подетален преглед за пристапот до суд на мажите и на жените во текот на анализираниот период. Податоците претставени во табела 1 покажуваат дека во поголем број судови бројот на започнати граѓански постапки во кои учествуваат физички лица се намалува во текот на годините, односно бројот на започнати постапки во 2018 е поголем споредено со 2019 и 2020 година. Разликите се најзабележителни во судовите во Струга и во Куманово, каде што во 2020 година се бележи намалување на бројот на постапките од околу 40 %, споредено со 2018 година. Со исклучок на судовите во Свети Николе и во Винаца, сите судови кои доставија податоци покажуваат намален број поведени постапки во 2020 година. Здравствената и економската криза предизвикана со КОВИД-19 го зголеми бројот на правните проблеми, а можноста за нивно

брзо и ефикасно решавање се намалува. КОВИД-19 значително го зголемува јазот во пристапот до правда, што дополнително влијае на продлабочување на нееднаквоста. Правните проблеми се зголемуваат со губењето на работните места, се создаваат потешкотии при плаќањето на сметките за режиски трошоци и домување, пристапот до здравствена заштита, како и при справувањето со другите директни и индиректни последици од пандемијата.⁸ Несомнено, пандемијата со Ковид-19 има влијание и врз пристапот на граѓаните до правда и нивната активност во решавањето на правните проблеми.

Од друга страна, здруженијата пријавуваа значително зголемување на барањата за правна помош за време на вонредната состојба. Така, на пример, за време на подолгите карантински денови и траењето на вонредната состојба и мерките за заштита од КОВИД-19, се зголеми интензитетот на насилството, а во средините во кои имало потенцијал за насилство, спроведувањето на мерките со ограничување на движењето и карантин, било катализатор за реализација на насилството.⁹ Ограничениот капацитет за работа на Центрите за социјална работа и одлагањето на судските рочишта во предметите поврзани со семејното насилство, придонесоа за намалување на бројот на клиентите кои се обратиле за помош и поддршка.¹⁰

8 Бошкова Н., Антиќ Д., Богатинова Р. и Глигуроска М. Човековите права на маргинализираните заедници во услови на Ковид -19: Извештај од истражувањето на влијанието што мерките за справување со Ковид-19 го имаат врз човековите права на маргинализираните заедници, 2021.

9 Анализа на состојбата со одделните маргинализираните заедници од страна на здруженијата кои работат директно со заедниците. Национална мрежа против насилство врз жените и семејно насилство, 2020.

10 Бошкова Н., Антиќ Д., Богатинова Р. и Глигуроска М. Човековите права на маргинализираните заедници во услови на Ковид-19: Извештај од истражувањето на влијанието што мерките за справување со Ковид-19 го имаат врз човековите права на маргинализираните заедници, 2021.

Табела 1: Број на започнати граѓански спорови (по години)

Бр.	Основен суд	2018 година		2019 година		2020 година	
		М	Ж	М	Ж	М	Ж
1.	Берово						
2.	Битола	1.026	536	1.264	549	926	401
3.	Виница	647	47	684	52	776	66
4.	Велес	667	387	558	320	559	303
5.	Гевгелија	27	5	26	12	33	6
6.	Гостивар	441		473		297	
7.	Дебар	/		/		/	
8.	Делчево	280	120	225	72	268	95
9.	Кавадарци	415	208	300	174	283	182
10.	Кичево	827	595	1.131	471	813	372
11.	Кочани	491		550		467	
12.	Кратово	65	29	85	15	64	25
13.	Крива Паланка	144	62	175	50	121	48
14.	Куманово	1.313	335	757	324	726	307
15.	Крушево						
16.	Неготино	442	143	140	59	74	46
17.	Охрид	5.894		5.305		4.165	
18.	Прилеп						
19.	Радовиш	22	43	201	51	224	34
20.	Ресен	116	31	80	24	81	31
21.	Свети Николе	214	72	238	68	295	52
22.	Скопје	9.567		10.282		9.532	
23.	Струга	801	144	548	104	408	114
24.	Струмица						
25.	Тетово	2.641		2.212		2.185	
26.	Штип	/		/		/	

Извор: Податоци добиени од судовите

Остварувањето на правото на пристап до правда подразбира овозможување правна заштита и на оние граѓани кои немаат доволно финансиски средства за поведување судска постапка. Токму затоа, Законот за парнична постапка, Законот за бесплатна правна помош и Законот за судските такси даваат можност странките, по нивно барање, да бидат ослободени од судските трошоци во граѓанските постапки. Граѓаните кои се материјално необезбедени, односно оние кои, според својата општа имотна состојба, не можат да ги поднесат трошоците без штета за нивната нужна издршка и нужната издршка на нивно семејство, можат да побараат од судот да бидат ослободени од судските такси, од обврската да уплатат аванс за трошоците на сведоците, вештаците и за увид, како и од трошоците за надоместок за судските огласи. Доколку барањето за ослободување од трошоците е поднесено до надлежниот суд кој постапува во конкретниот предмет, одлуката за ослободување од плаќање на трошоците во постапката ја донесува првостепениот суд, по предлог на странката. Во претходната анализа Основниот граѓански суд Скопје одговори дека не води евиденција за бројот на постапките во кои странките побарале, односно за бројот на постапките во кои на странките им е одобрено барањето за ослободување од трошоците. За потребите на оваа анализа, дел од судовите ги доставија бараните податоци што се достапни во табела. Податоците укажуваат на ограничен број постапки во кои граѓаните користеле ослободување од трошоци обезбедено од судот. Со исклучок на судот во Кавадарци, податоците за бројот на постапките во кои граѓаните биле ослободени од судски трошоци кои ги доставија другите судови, покажуваат благ пораст во 2020 година во однос на 2018 година, што повторно може да укажува на влијанието на пандемијата со Ковид-19 врз економската моќ на граѓаните да водат судски постапки, без да ја загрозат својата материјална положба.

Табела 2: Број на постапки во кои граѓаните се ослободени од трошоци

Бр.	Основен суд	Побарано ослободување			Одобрено ослободување			Колку адвокати биле ангажирани, согласно БПП		
		2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
1.	Берово									
2.	Битола	Нема податок			Нема податок			Нема податок		
3.	Виница	2	1	4	1	1	3	Нема податок		
4.	Велес	Нема податок			3	1	0	Нема податок		
5.	Гевгелија	0			0			Нема податок		
6.	Гостивар									
7.	Дебар	Нема податок			Нема податок			Нема податок		
8.	Делчево	0			0			Нема податок		
9.	Кавадарци	3	1	1	3	1	1			
10.	Кичево				7	5	9			
11.	Кочани									
12.	Кратово	0			0					
13.	Крива Паланка	4	2	5	4	2	3	Нема податок		
14.	Куманово	10			Нема податок			Нема податок		
15.	Крушево									
16.	Неготино	3	2	7	3	2	7	3	2	7
17.	Охрид									
18.	Прилеп									
19.	Радовиш	1	0	2	1	0	2	Нема податок		
20.	Ресен	0	1	1	0	1	1	Нема податок		
21.	Свети Николе	0			0			Нема податок		
22.	Скопје граѓански суд	Нема податок			Нема податок			Нема податок		
23.	Струга	1			1			Нема податок		
24.	Струмица									
25.	Тетово	Нема податок			Нема податок			Нема податок		
26.	Штип	3	1	5						

Извор: Податоци добиени од судовите со барање за пристап до информации од јавен карактер

Законот за бесплатна правна помош гарантира секундарна правна помош од адвокат во граѓанските постапки, доколку приходот и имотот што ги поседува барателот и неговото семејство не го надминува ограничувањето утврдено со закон. Единствено Основниот суд Неготино обезбедил податок за бројот на постапките што се воделе во анализираниот период, а во кои странката била застапувана од страна на адвокат одобрен од Министерството за правда. Според извештајот на Советот на Европа¹¹ за ефикасноста и квалитетот на правдата во земјите во 2018 година, граѓанските судови ослободиле странка од судски трошоци во 25 случаи, што е помалку во однос на извештајот од 2016 година, кога во 35 случаи на граѓаните им било одобрено ослободување од трошоци од страна на судот. Според истиот извештај, се забележува зголемување на бројот на случаи во кои Министерството за правда одобрило секундарна правна помош во 2018 година (вкупно 80 случаи), во однос на 2016 година, кога секундарна правна помош била одобрена во 65 случаи.¹² Со потврдата со која се одобрува секундарна помош, на странката ѝ се назначува бесплатен адвокат кој ќе ја застапува на сите нивоа во постапката и, истовремено, се ослободува од судски такси и трошоци поврзани со постапката, како на пример трошоци за вештачење и административни такси.¹³ Од друга страна, ослободувањето од трошоците во судската постапка, во колку и да е случаи, кое е направено од страна на судот, не

11 Council of Europe. European judicial systems Efficiency and quality of justice, 2020. Достапно на: <https://rm.coe.int/en-north-macedonia-2018/16809fe2e7> (посетена на 1 јуни 2021 година).

12 Бошкова Н., Дрндаревска Д., Мишев С. и Гелевска М. Може ли да се следи спроведувањето на целта 16.3 и во која мера Република Македонија ги промовира владеењето на правото и еднаквиот пристап до правда за сите?, 2018 година, стр. 35.

13 „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 101/2019. Закон за бесплатна правна помош, член 13.

подразбира и обезбедена бесплатна правна помош и застапување од страна на адвокат во текот на судската постапка. Податоците добиени од судовите (презентирани во табела 2) не даваат целосна слика за обемот на бесплатната правна помош што ја добиле граѓаните во и онака малиот број случаи. Во 2020 година се усвоија измени на Законот за судските такси, со што судските такси за физички лица се намалија и истите не можат да изнесуваат повеќе од 6 000 денари.¹⁴ Ова е значајно олеснување за луѓето кои сакаат или можат да ги решат своите правни проблеми во судска постапка, но останува фактот дека тоа не е единствен трошок за водење на судската постапка. Затоа, важен аспект е функционален систем за бесплатна правна помош што ќе овозможи целосно покривање на трошоците во судските постапки. Подетални информации и податоци поврзани со бесплатната правна помош обезбедена врз основа на Законот за бесплатна правна помош се презентирани подолу во делот на индикатор 6 од оваа анализа.

Според анализата на Здружението ЕСЕ, жените кои претрпеле семејно насилство не знаеле колку чинат трошоците за постапките со кои ќе се соочат, односно мал дел од нив знаеле само колку чинат трошоците за тужба и за пресуда, а ниту една од нив не знаела за висината на трошоците за жалба и за вештачења.¹⁵ Неинформираноста на жените за можноста за делумно или целосно ослободување од трошоците во постапката, значајно влијае и на нивната активност да преземат дејствие за

14 „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 257/2020. Закон за судските такси.

15 Влијанието на судските такси и трошоци и информираноста за ослободување од плаќање судски трошоци како пречка и можност за судска заштита за жените кои претрпеле семејно насилство, 2021. Достапно на: <http://www.esem.org.mk/pdf/Publikacii/2021/1/Vlijanieto%20na%20sudskite%20taksi.pdf>

решавање на правниот проблем/и со кој/кои се соочуваат. Во вакви околности, дел од жените препуштени сами на себе и неинформирани за можноста да ги сносат трошоците за спротивната страна, се снаоѓале сами, а дел од нив се откажале или пак воделе само некоја од потребните постапки. Практично, успехот или неуспехот на жените за судско решавање на проблемите претежно зависи од нивните финансиски можности и од нивната информираност, а помалку од можноста за ослободување од трошоците, доколку претходно барале.¹⁶

Странките и другите учесници во постапката, чијшто јазик не е македонскиот јазик и кирилското писмо, имаат право при учеството на рочиштата и при усното преземање на другите процесни дејства пред судот да го употребуваат својот јазик. На тие странки и учесници во постапката треба да им се обезбеди усно преведување на нивниот јазик на она што се изнесува на рочиштето, како и усно преведување на исправите што се користат на рочиштето за докажување. Доколку учесник во постапката има оштетен говор и слух и со него не може да се комуницира писмено, како толкувач ќе се повика лице кое може да се разбере со сведокот. Непречената комуникација со судот на разбирлив јазик е основното начело на фер постапка, па затоа при анализата на податоците за степенот на остварување на пристапот до правда побаравме податок за тоа колку често странките го користат ова право во граѓанските постапки пред судовите.

¹⁶ Исто.

Табела 3: Одобрени преведувачи и толкувачи во граѓанска постапка

Бр.	Основен суд	2018 година	2019 година	2020 година
1.	Берово			
2.	Битола	Нема податок	Нема податок	Нема податок
3.	Виница	0	0	0
4.	Велес	Нема податок	Нема податок	Нема податок
5.	Гевгелија*	41	75	16
6.	Гостивар			
7.	Дебар	Нема податок	Нема податок	Нема податок
8.	Делчево	0	0	0
9.	Кавадарци	0	0	0
10.	Кичево	Нема податок	Нема податок	Нема податок
11.	Кочани	Нема податок	Нема податок	Нема податок
12.	Кратово	0	0	0
13.	Крива Паланка*	57	44	38
14.	Куманово*	325	325	227
15.	Крушево			
16.	Неготино	0	0	0
17.	Охрид	11	11	11
18.	Прилеп			
19.	Радовиш	2	18	13
20.	Ресен	0	0	0
21.	Свети Николе	1	0	0
22.	Скопје граѓански суд	Нема податок	Нема податок	Нема податок
23.	Струга	154	220	130
24.	Струмица			
25.	Тетово	Нема податок	Нема податок	Нема податок
26.	Штип	Нема податок	Нема податок	Нема податок

Извор: податоци добиени од судовите со Барање за пристап до информации од јавен карактер

* Податоците од овие судови се однесуваат на вкупниот број преведувачи и толкувачи ангажирани во судските постапки (кривични и граѓански).

Б) Кривични постапки

Податоците што ги собира Државниот завод за статистика во областа на правосудството се темелат на редовните статистички истражувања за пријавени, обвинети и осудени полнолетни и малолетни сторители на кривични дела. Податоците се сублимирани врз основа на статистичките истражувања од индивидуалните статистички прашалници што ги пополнуваат надлежните основни јавни обвинителства и основни судови. Бројот на кривични предмети во судовите континуирано се намалува.¹⁷ Претходната анализа за степенот на имплементација на целта 16.3 покажа дека во периодот 2012-2017 бројот на обвинети се движи од 13.699 до 9.320 во 2017 година,¹⁸ додека во 2018 и во 2019 година овој број се намалил на 6.829 и на 5.370, соодветно, што е приближно половина во однос на претходно анализираниот период. Ваквата состојба влијае и на вкупниот број осудени, кој е значително понизок отколку во претходниот период.

Табела 4: Пријавени, обвинети и осудени полнолетни и малолетни сторители на кривични дела

Година	Пријавени	Обвинети	Осудени	Осудени малолетни
2018	19.779	6.829	5.857	330
2019	20.106	5.370	4.712	304
2020*				

Извор: МакСтат дата-база на Државниот завод за статистика

*Во периодот на финализирање на анализата сè уште не се достапни податоци за 2020 година

17 Council of Europe. European judicial systems Efficiency and quality of justice, 2020. Достапно на: <https://rm.coe.int/en-north-macedonia-2018/16809fe2e7> (посетена на 1 јуни 2021 година).

18 Бошкова Н., Дрндаревска Д., Мишев С. и Гелевска М. Може ли да се следи спроведувањето на целта 16.3 и во која мера Република Македонија го промовира владеењето на правото и еднаквиот пристап до правда за сите?, 2018 година, стр. 35.

Преку податоците од Државниот завод за статистика делумно може да се анализира политиката за справување со криминалот во различни области, а табелата ги дава основните податоци за бројот на пријавените, обвинетите и осудените полнолетни и малолетни сторители на кривични дела. Податоците за обвинетите полнолетни лица се однесуваат на сите лица против кои е започната кривична постапка по поднесениот обвинителен акт, обвинителен предлог и приватна тужба. Во вкупниот број осудени полнолетни лица се опфатени полнолетните лица осудени на некоја од казните предвидени во Кривичниот законик на Република Северна Македонија, лицата кои се прогласени за виновни и оние лица на кои како кривична санкција им е изречена судска опомена или воспитна мерка.

Во делот на пристапот до правда во кривично-правната сфера, за потребите на оваа анализа покрај од Основниот кривичен суд Скопје, побаравме податоци од сите судови во државата во врска со бројот на обвинителните предлози и обвинителни акти поднесени до судот и бројот на приватните кривични тужби поднесени во периодот 2018-2020 година.

Табела 5: Приватни кривични тужби, обвинителни предлози и обвинителни акти (по години)

Бр.	Основен суд	Приватни кривични тужби			Обвинителни предлози			Обвинителни акти		
		2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
1.	Берово									
2.	Битола	100	95	11	254	238	175	50	51	49
3.	Виница	402	434	489	37	28	31	0	0	0
4.	Велес	59	56	42		1		360	391	438
5.	Гевгелија	13	24	34	0	0	0	144	133	124
6.	Гостивар	51	63	69	0	0	0		563	
7.	Дебар	4	6	1	/	/	/	29	29	22
8.	Делчево	5	1	/	/	/	/	156	133	217
9.	Кавадарци	25	12	18	/	/	/	215	198	172
10.	Кичево	15	13	20	/	/	/	238	194	152
11.	Кочани								586	
12.	Кратово	2	2	4	/	/	/	29	27	31
13.	Крива Паланка	1	3	0	0	0	0	185	107	192
14.	Куманово	101	87	68	0	0	0	536	467	392
15.	Крушево									
16.	Неготино	6	6	1	0	0	0	91	104	73
17.	Охрид	34	35	25	2	4	3	241	204	221
18.	Прилеп									
19.	Радовиш	14	5	18	1	0	2	42	33	48
20.	Ресен	6	7	4	0	0	0	73	75	62
21.	Св. Николе	2	13	2	0	0	0	162	111	139
22.	Скопје	566	665	954	/	/	/	1.737	1.764	1.577
23.	Струга		66		0	0	0	296	264	149
24.	Струмица									
25.	Тетово	45	102	61	/	/	/	632	730	923
26.	Штип	76	90	129	/	/	/	282	270	319

Извор: Податоци добиени од судовите со барање за пристап до информации од јавен карактер

Од добиените податоци за бројот на започнатите кривични постапки од различни овластени подносител, може да се утврди дека бројот на постапките поведени за посериозни кривични дела со поднесување обвинителни предлози или акти од страна на Јавното обвинителство е значително поголем. Бројките укажуваат на промена на трендот во кривичниот прогон, па кривично-правниот апарат почесто се вклучува за гонење на посериозни кривични дела, за кои е предвидена построга казна затвор. Како и во анализата од 2018, недостигаат податоци за жртвите, односно за нивната возраст, пол, род, за поврзаноста со сторителот и за други параметри, кои се потребни за да можеме подетално да го анализираме кривично-правниот одговор на институциите во случаи на семејно насилство.

Преводот и толкувањето на вербалната и на писмената комуникација во текот на постапката се од суштествено значење за лицата против кои се води кривична постапка да можат да се запознаат со кривичната пријава или со обвинението против нив. Според Комитетот за човекови права при ОН, ова право е „од особено значење во предметите во кои непознавањето или тешкотиите во разбирањето на јазикот што се користи во судот можат да претставуваат главна пречка при остварувањето на правото на одбрана“.¹⁹ Необезбедувањето толкувач за време на кривичната постапка претставува повреда на правото на правична постапка, загарантирано со член 6 од Европската конвенција за човековите права. Недостигот на податоци за бројот на постапките во кои бил обезбеден превод остава простор за сомнеж во врска со тоа дали и на кој начин обвинетите и другите учесници во постапката го остваруваат своето право во текот на кривичната постапка.

¹⁹ General Comment No. 13, Article 14 (Administration of Justice), Equality before the Courts and the Right to a Fair and Public Hearing by an Independent Court Established by Law, 13 April 1984, para. 13.

Табела 6: Број на ангажирани преведувачи и толкувачи во кривичните постапки

Бр.	Основен суд	Приватни тужби			Обвинителни предлози			Обвинителни акти		
		2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
1.	Берово									
2.	Битола									
3.	Виница	2	1	4	1	1	3	Нема податок		
4.	Велес	Нема податок			3	1	0	Нема податок		
5.	Гевгелија	0			0			Нема податок		
6.	Гостивар									
7.	Дебар	Нема податок			Нема податок			Нема податок		
8.	Делчево	0			0			Нема податок		
9.	Кавадарци	3	1	1	3	1	1			
10.	Кичево				7	5	9			
11.	Кочани									
12.	Кратово	0			0					
13.	Крива Паланка	4	2	5	4	2	3	Нема податок		
14.	Куманово	10			Нема податок			Нема податок		
15.	Крушево									
16.	Неготино	3	2	7	3	2	7	3	2	7
17.	Охрид									
18.	Прилеп									
19.	Радовиш	1	0	2	1	0	2	Нема податок		
20.	Ресен	0	1	1	0	1	1	Нема податок		
21.	Свети Николе	0			0			Нема податок		
22.	Скопје граѓански суд	Нема податок			Нема податок			Нема податок		
23.	Струга	1			1			Нема податок		
24.	Струмица									
25.	Тетово	Нема податок			Нема податок			Нема податок		
26.	Штип	3	1	5						

Извор: Податоци добиени од судовите врз основа на барање за пристап до информации од јавен карактер.

Податоците добиени од судовите покажуваат дека судовите не водат јасна и конзистентна статистика за ова прашање, па само 13 судови дале податок за тоа дали и во колкав број постапки странките го искористиле правото на преведувач или толкувач. Според податоците добиени од судовите кои имаат евиденција може да се заклучи дека странките во мал број постапки го користеле правото на преведувач и толкувач. Доколку овој податок се анализира во контекст на наодите од истражувањата со кои се покажува дека мал број учесници во судските постапки целосно ги разбираат поуките на судот во однос на нивните права, вклучувајќи го и правото на преведувач или толкувач, може да се заклучи дека потребата за преведувачи е поголема во однос на онаа што се остварува како право.

В) Алтернативни механизми за решавање на спорите

Алтернативното решавање спорови е еден од начините за решавање на правните спорови меѓу две или повеќе физички или правни лица, преку изнаоѓање заедничко прифатливо решение. Кога се анализира пристапот до правда во земјата, неизбежно треба да се има увид во: достапноста на алтернативните механизми за решавање на спорите на граѓаните; пристапот до овие механизми; ефикасноста, и фреквенцијата на користење на овие механизми од страна на граѓаните. Алтернативните механизми за решавање на спорите можат да им заштедат средства и време на лицата кои имаат правен спор или несогласување за некое прашање, а притоа им даваат можност за учество во процесот, контрола на неговото одвивање, почитување на достоинството на другата страна (пред сè, во однос на немањето победници и победени на крајот од успешниот процес), но најважно од сè, обезбедуваат градење доверба.²⁰

²⁰ Коцевски Г., Црвенковска С. Применливоста на механизмите за алтернативно решавање на спорови во обезбедувањето пристап до правда за ранливите категории во Република Македонија, 2018.

Медијацијата и арбитражата се два механизми за алтернативно решавање на споровите. Според Законот за медијација, медијација е секое посредување, без оглед на неговиот назив, при решавање на спорниот однос во постапка на медијација, во кое на страните во спорниот однос им се овозможува да го решат спорот по пат на преговарање, на мирен начин, со помош на еден или на повеќемина лиценцирани медијатори.²¹ Министерството за правда води регистар на медијатори во Република Северна Македонија, според кој бројот на медијатори во изминативе неколку години е зголемен на 44, споредбено со 29 медијатори во 2018. Успешните постапки на спогодбено решавање на споровите преку медијација се евидентираат во Регистарот за евиденција на постапките за медијација, што го води Министерството за правда.

Претходната анализа, направена во периодот 2016-2018, покажа зголемување на бројот на започнатите граѓански постапки. Во периодот 2018-2020 бројот на граѓани кои започнале постапки за решавање на споровите по судски пат во однос на претходниот период на анализа е намален. Споредбено, во Основниот граѓански суд во 2017 година се започнале 43.524 постапки, додека во 2018 – 9.567 постапки, во 2019 – 10.282 постапки, а во 2020 – 9.532 постапки. Ако се споредат бројките на постапки започнати и решени по пат на медијација, не може да заклучиме дека намалувањето на бројот на тужбите е резултат на зголемената пимена на постапката за медијација, иако бројот на постигнати спогодби преку медијација во 2020 година е двојно зголемен во однос на 2018 година.

21 „Службен весник на Република Македонија“, бр. 188/13, 148/15, 192/15, 55/16. Закон за медијација, член 2.

Табела 7: Број на започнати постапки за медијација и постигнати спогодби (по години)

Година	Број на започнати постапки за медијација	Број на постигнати спогодби
2018	309	122
2019	100	19
2020	364	226

Извор: Податоци добиени од Министерството за правда²²

Податоците за периодот 2016-2018 покажаа тренд на зголемување на бројот на поведени и постигнати спогодби во постапка за медијација, што беше последица на измените во Законот за парнична постапка од 2015 година, со кои во одредени случаи се предвидува задолжителна медијација пред поведување спор. Во стопанските спорови за парично побарување, чијашто вредност не надминува 1.000.000 денари, а по кои постапката се поведува со тужба пред суд, странките се должни, пред поднесувањето на тужбата, да се обидат спорот да го решат по пат на медијација. Од податоците добиени од Министерството за правда не може да се утврди колкав број од спроведените и завршените спогодби се меѓу физички лица кои немале законска обврска да спроведат постапка за медијација, како услов за водење судска постапка. Во секој случај, зголемувањето на бројот на спроведени и решени случаи преку медијација охрабрува дека граѓаните полека стануваат свесни за придобивките од алтернативното решавање на нивните правни проблеми.

Со Законот за мирно решавање на работните спорови се регулираат начинот и постапката за мирно решавање на колективните работни спорови преку помирување и одделни индивидуални работни спорови по повод откажување договор за вработување

²² Република Македонија, Министерство за правда. Известување УП1 бр. 19-1368/2021 од 29.6.2021 година.

и неисплата на плата преку арбитража.²³ Другите индивидуални спорови од работен однос граѓаните имаат можност да ги решаваат во постапка за медијација. Министерството за труд и социјална политика го води Регистарот на помирувачи и арбитри, а според достапните информации, во Република Северна Македонија се запишани вкупно 60 лиценцирани помирувачи и арбитри. Ова министерство е, исто така, одговорно за целокупната стручно-административна поддршка и управување со механизмот на мирно решавање на работните спорови. Податоците за бројот на поднесените предлози за мирно решавање на спор и за бројот на решените постапки не се јавно достапни на интернет-страницата на Министерството за труд и социјална политика. Со барање за пристап до информација од јавен карактер, се обидовме да добиеме точен податок разделен по години, за да можеме да го анализираме трендот на користење на овој механизам, но и да направиме споредба со состојбите во претходниот период. Според одговорот на Министерството за труд и социјална политика, тие не се надлежни да водат ваков тип евиденција.²⁴

Дел од судовите, покрај вкупната бројка започнати граѓански постапки, доставија и податоци разделени по области. Од увидот во овие податоци може да се заклучи дека во одделни судови споровите од областа на работните односи се правно прашање за кое граѓаните бараат заштита. Така, на пример, во граѓанскиот суд во Скопје во 2018 година 8,5 % од вкупно примените предмети биле од областа на работните односи, додека во 2019 и 2020 година 9,8 % и 12 %, соодветно. Ефектите на еко-

23 „Службен весник на Република Македонија“, бр. 87/2007; 27/2014; 102/2014; 30/2016. Закон за мирно решавање на работните спорови, член 1, 3 и 4.

24 Министерство за труд и социјална политика. Одговор на барање за пристап до информации од јавен карактер бр. 14- 4277/4 од 7.7.2021 година.

номската криза предизвикана со Ковид-19 можат да се видат од добиените податоци. Во вториот и третиот квартал од 2020 година, околу 26 илјади работни места беа изгубени кумулативно во споредба со првиот квартал од 2020, односно во просек околу 7,5 илјади работни места споредено со истиот период од 2019.²⁵ Поради ова, може да се извлече заклучок дека иако во 2020 година, генерално, има намалување на бројот на започнати граѓански постапки во однос на претходните години, евидентно е зголемувањето на бројот на постапките за заштита на правата од работен однос. Ако се има предвид дека изгубените работни места најчесто се меѓу нископлатените работници без писмен договор за вработување,²⁶ од кои значаен дел домашни платени работници, може да се претпостави дека обемот на правните проблеми од оваа област е далеку поголем, а значаен број граѓани не презеле правно дејствие за решавање на нивните проблеми.

Податоците ја илустрираат ниската свесност и знаење на граѓаните за тоа како да ги користат алтернативните начини за решавање на споровите, но и недостигот на промоција на овие механизми, како брз и ефикасен начин за решавање на споровите. Стратегијата за реформа во правосудството ја нагласува и потребата од појаснување на законската рамка, со цел да се подобри примената на овие механизми.²⁷ Недостигаат податоци за бројот на предметите во кои граѓаните можеле да спроведат медијација пред да започнат судска постапка, како и податоци за бројот на предметите во кои медијацијата е задолжителна

25 Фајнанс тинк. Ранливите работници по корона-тобоган, 2021. Достапно на: https://www.financethink.mk/wp-content/uploads/2021/06/PolicyBrief_no.50-MK-1.pdf

26 Исто.

27 Влада на Република Македонија, Стратегија за реформа на правосудниот сектор во Република Македонија 2017-2022 година, стр. 30.

пред започнување на судската постапка, а во кои спорот бил успешно решен преку медијација. Нетранспарентноста на институциите во однос на нивните надлежности за мирно решавање на споровите, придонесува за низок степен на знаење и информираност на граѓаните за постоење на алтернативни механизми за решавање на споровите.

Г) Перцепција за правичност на постапките

Правата утврдени со законите претставуваат минимално ниво на заштита на правата на граѓаните од нивна повреда од страна на државата или од трета страна. Правото наметнува одговорност и обврска што треба да ја исполнат поединците во заедницата и во општеството. Гаранцијата за одредено право во законот е почетната точка за остварување или за заштита на тоа право преку судска постапка или друг механизам за решавање на правните проблеми. Перцепцијата за (не)правичноста на постапката за решавање правен проблем на граѓаните е еден од критериумите за оценка на пристапот до правда и имплементација на потцелта 16.3. **Кога странките го перципираат судскиот процес како правичен, тие ќе го почитуваат и ќе се придржуваат кон одлуката и нејзиното извршување, независно од тоа дали успеале во постапката.**

Исходот на формалните постапки е победа за едната страна и загуба за другата страна. Затоа е потребна анализа на повеќе елементи што ќе ја дадат пошироката слика за правичноста на постапката, а не само субјективно чувство на задоволство од исходот на постапката на инволвираните страни. Мерењето на правичноста на постапките, независно од тоа дали станува збор за формални или за алтернативни постапки, може да се направи преку повеќе параметри. Истражувањето меѓу граѓаните е еден од начините за прибирање информации за правичноста на постапките за решавање на споровите, но постојат и

други елементи кои треба да бидат предмет на анализа, на пример: анализа на законите и постапувањето на институциите; анализи на граѓанските организации за функционирањето на формалните и на алтернативните механизми за решавање на споровите; интервјуа и фокус-групи со судии и со други органи кои носат одлуки.

Законската рамка треба да предвидува јасни правила и стандарди за начинот, постапката, времето и институцијата пред која граѓаните ќе можат да си ги остварат своите права. Уставот гарантира граѓански, политички, економски, социјални и културни права кои понатаму се доуредени со одделни материјални и процесни закони, како и судска заштита во случај на повреда на овие права. Отсуството на јасни правила и стандарди резултира со произволно и дискриминаторско постапување од страна на надлежните. Така, на пример, правната празнина во Законот за матичната евиденција во однос на јасното регулирање на постапката за правно признавање на родот на трансродовите луѓе, резултира со различни одлуки на Управата за водење матични книги во исти или во слични ситуации, па дел од луѓето можат да го остварат своето право, а други чекаат по една деценија.²⁸

Правичноста на постапките се гарантира и со **закони кои не произведуваат или поддржуваат дискриминација**. Законите, правилата и стандардите треба да им овозможат исти права на сите поединци, а особено на ранливите категории. На пример, Кривичниот законик, во одредбата со која го забранува силувањето, не го препознава силувањето извршено во контекст на брак, иако истражувањата покажуваат дека оваа форма на

²⁸ ЕСЧП, X против Република Северна Македонија, жалба бр. 29683/2016. Достапна на: <https://bit.ly/3628r6w>

насилство е еден од начините на контрола на жените од страна на партнерите. Според истражувањето за благосостојбата и безбедноста на жените, спроведено од ОБСЕ, сексуалното насилство во партнерските односи е често и широко прифатено во општеството како нормално однесување. Испитаничките одговараат дека никогаш нема да помислат да пријават случај кога биле принудени да имаат секс со својот партнер, бидејќи веруваат дека идејата на силувањето во бракот е апсурдна.²⁹ Затоа е важно да се елиминира формалната дискриминација, како предуслов за постигнување материјална еднаквост.

Со цел да дојдат до решение на нивните правни проблеми, **граѓаните треба да бидат информирани за своите права и обврски**, за да можат да преземат дејствија во случаи кога ќе им бидат повредени правата или не можат да остварат право кое им е гарантирано со закон. Најчесто, ранливите категории граѓани не ги уживаат своите права како резултат на нискиот степен на образование и/или недостигот на информации и ресурси да преземат дејствие за остварување на нивните права. Најголем дел од правното опишување и зајакнување на граѓаните го спроведуваат преку активности насочени кон граѓаните, особено кон најранливите групи граѓани.³⁰ Преку подготовка на видеа, печатени материјали, директни средби и едукации, граѓаните добиваат информација за содржината на законите, достапните механизми за решавање на правните проблеми, достапните облици на правна помош и други информации кои се јазично и содржински приспособени и разбирливи за општата јавност, а особено приспособени на потребите на маргинализираните заедници. Затоа, граѓанските организации се клучни во

²⁹ Истражување спроведено од ОБСЕ за насилството врз жените во Северна Македонија, Благосостојбата и безбедноста на жените, 2019.

³⁰ <https://www.pravnozajakni.mk/>

обезбедувањето пристап до правда и создавањето перцепција за правичност во решавањето на правните проблеми. Повеќе истражувања покажуваат дека граѓаните, особено маргинализираните заедници, кога имаат правен проблем прво се обраќаат до здруженијата, што ги прави значајна алка во ширењето на информациите до заедниците.

Обврската за информирање на граѓаните за нивните права ја имаат и државните институции. Подготовката на оваа анализа, како и на многу истражувања претходно, го потврдува слабиот капацитет на институциите во собирањето, обработката и објавувањето на податоците што ќе им помогнат на граѓаните да го подобрат пристапот до правда. Токму затоа, потребно е зајакнување на капацитетите на институциите и унапредување на начинот на информирање на граѓаните, кој е сè уште ограничен и комплициран. Според податоците за евалуација на судскиот систем 2018-2020, доставени до Комисијата за ефикасност на судскиот систем при Советот на Европа, граѓаните имаат пристап до информации за нивните права преку дата-база на податоци посочени од страна на државата. Во практиката, овие бази на закони со ажурирани текстови на измените на законите се плаќаат и не се достапни до граѓаните. Ваквите платформи најчесто ги користат правните практичари, а нивната употреба подразбира и предзнаење во областа на правото, за да може да се пребаруваат податоците. Јавност на судската практика се обезбедува исклучиво преку објавување на одлуките на веб-страницата на Судот, како и преку објавување на билтените за судска практика. Други облици на јавност (освен билтенот), како што се различни публикации кои би ја рефлектирале и анализирале судската практика или соопштенија од одржаните средби за стручна соработка со основните судо-

ви, организирани од страната на Судот не се практикуваат.³¹ Обврската на државата да ги информира граѓаните за правните стандарди е потенцирана и во извештаите на меѓународни тела за човекови права, кои наложуваат превод и широка дисеминација на заклучните согледувања и одлуките на телата.³² Оттука, не е доволно само да се објави законот или одлуката на судовите. Напротив, важно е граѓаните да добијат јасни и лесно разбирливи информации за нивните права и за начинот, постапката и институциите пред кои можат да ги остварат.

Граѓаните кои се запознаени со нивните основни права и обврски и со начинот на кој можат да го решат нивниот правен проблем, сепак имаат потреба од **стручна правна помош** за полесно да навигираат низ судскиот систем или во постапките пред другите административни органи. Правичноста во постапката подразбира и можност граѓаните да добијат професионален правен совет и/или застапување, за да можат да донесат информирана одлука и да ги заштитат своите права и интереси. Тоа подразбира и бесплатна правна помош во случаите кога луѓето не се во можност да ги платат правните услуги. Според законската рамка, државата е должна да обезбеди правни услуги за оние кои не можат да платат за таква услуга, но во реалноста само дел од граѓаните имаат пристап и добиваат бесплатна правна помош финансирана од државата (види повеќе во делот под индикатор 8).

31 Функционална анализа на апелационите судови во Република Северна Македонија. РвС Македонија и Центар за правни истражувања и анализи – ЦПИА, 2019.

32 Committee on the Elimination of Discrimination against Women Views adopted by the Committee under article 7 (3) of the Optional Protocol, concerning Communication Communication No. 143/2019, CEDAW/C/77/D/143/2019, декември 2020, параграф 10.

Граѓаните треба да имаат можност ефикасно да го претстават случајот за да може судијата, арбитерот или медијаторот да донесе правична одлука. **Правилното и целосно утврдување на фактичката состојба е можно единствено преку презентација на аргументите, фактите, можноста да се повикаат сведоци, вешти и стручни лица и да се предложат други докази.** Процесните закони (Законот за парнична постапка и Законот за кривична постапка) предвидуваат задолжително присуство на сведок кој е уредно повикан со покана од страна на судот, а доколку сведокот не дојде, а изостанокот не го оправда, судот може да нареди сведокот присилно да се доведе и да го казни со парична казна. Во практиката, судиите речиси и да не ја користат оваа мерка, што е потврдено со мониторинг на судењата во седум судови низ Република Македонија во седум месеци во текот на 2016 година, каде што е изречена само една мерка – присилно доведување сведок, иако отсуството на сведок е честа причина за одлагање на расправите.³³ Отсуството на сведоци често е причина за одложување на расправите, што влијае на динамиката на водење на постапката. Ивие отсуства во голема мера се должат на нефункционалноста на доставните служби и на неисцрпувањето на ресурсите на МВР при адресирањето, односно повикувањето на овие лица.³⁴ Со ова се ограничува правото на странките да ги презентираат сите докази во постапката.

Институциите се должни да обезбедат комуникација со странките на јазик што тие го разбираат. Законските одредби во про-

33 Коалиција „Сите за правично судење“ – Скопје. Анализа на податоците од набљудуваните судски постапки во 2016 година, декември 2016 година, стр. 6 и 21.

34 Организацијата за безбедност и соработка во Европа (ОБСЕ), Анализа на податоците од набљудуваните судски постапки во 2018 година, 2019.

цесните закони наметнуваат задолжителна поука на странките од страна на судот, за нивното право да користат преведувач или толкувач доколку не го разбираат јазикот на кој се води постапката. Одбивањето на судот да обезбеди толкувач претставува суштествена повреда на постапката и основа да се побие одлуката пред повисок суд.³⁵ Информациите добиени од судовите покажуваат дека дел од нив немаат податоци за бројот на толкувачите ангажирани во постапките, а значаен е бројот на преведувачи кои се ангажирани во судски постапки во судовите што имаат надлежност во пограничните места, каде што има фреквенција на луѓе кои не го зборуваат македонскиот јазик. Според резултатите од едно истражување од 2018 година, од 498 граѓани кои имале искуство со судска постапка, само четвртина (25 %) го разбрале поучувањето на судот во однос на правата во текот на постапката (во кое спаѓа и правото на преведувач или толкувач), 44 % изјавиле дека судијата само ги наброил правата без објаснување, додека 31 % изјавиле дека правата на учесниците во постапката не биле објаснети на разбирлив начин.³⁶ Податоците од судовите собрани за потребите на оваа анализа, покажуваат дека граѓаните во мал број постапки го искористиле правото на преведувач или толкувач.

Непристрасното постапување на судиите е клучно за обезбедување правичност на постапките. Процесните закони даваат можност за изземање на судиите, доколку постојат околности што можат да ја нарушат непристрасноста во конкретниот случај. Перцепцијата за правичноста на постапките пред судовите е резултат на дејствувањето на судовите и судиите како

35 „Службен весник на Република Македонија бр. 79/05, 110/08, 83/09, 116/10 и 124/15. Закон за парнична постапка.

36 Коалиција на здруженија на граѓани „Сите за правично судење“. Фер е кога е фер за сите, 2018 година.

поединци и правно-политичкиот, социјалниот и економскиот контекст во кој функционираат судовите. Начинот на кој се именуваат и се разрешуваат судиите влијае на перцепцијата на граѓаните за правосудниот систем и за функционирањето на судовите. Оттука, неопходно е постоење на законски механизми и практики со кои ќе се гарантира ослободеност на судиите од политички и партиски притисоци, но и од произволно разрешување поради донесена одлука и постапување, доколку тоа не е резултат на нестручност или корупција. Република Северна Македонија втора година по ред стагнира во однос на борбата против корупцијата и истовремено назадува во рангирањето според Индексот на Транспаренси интернешнл. Последната анализа за 2020 година покажува дека Северна Македонија падна на 111. место во однос на претходната година, односно во 2018 година била на 93. место на листата на 180 земји, што ја става во категоријата земји со висока стапка на корупција.³⁷ Во истражувањето за фер и правично судење стои дека 71 % од испитаниците сметаат дека судовите не ги третираат еднакво сите учесници во постапката, а само 3 % сметаат дека судиите го почитуваат начелото на објективност и непристрасност во вршењето на својата работа.³⁸ Истото истражување покажува високи 93 % недоверба во судскиот систем во Република Северна Македонија.

Еден од клучните критериуми за квалитетот на судската правда е и начинот на **образложување на судските одлуки**. Националните процесни закони во Македонија предвидуваат дека образложението е составен елемент на секоја одлука донесена од која било институција. Квалитетот на судската одлука не е

³⁷ <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/mkd>

³⁸ Коалиција на здруженија на граѓани „Сите за правично судење“. Фер е кога е фер за сите, 2018 година. Достапно на: <https://bit.ly/2UEd4Mr>.

само прашање на формата и процедурата, туку и на примената на правото.³⁹ Според интерпретацијата на член 6 од ЕКЧП, кој го регулира правото на правично судење, неопходни елементи на судската правда се содржината, јасноста и образложението на судските одлуки и нивното ефикасно извршување. Добро образложение на одлука треба да ги информира засегнатите страни за фактите на случајот, да објасни на што се базира одлуката, врз основа на кој закон е донесена и каква е крајната одлука. Квалитетот на образложението влијае на перцепцијата на странките за тоа дали одлуката е базирана на релевантни факти и на важечките закони или, пак, станува збор за пристрасна и несоодветна одлука. Во случај на незадоволство од одлуката, процесните закони даваат можност да се поднесе жалба и одлуката на првостепените органи да се разгледа од повисока инстанца, што влијае на перцепцијата за правичност на постапките.

Од достапните извори на спроведени истражувања од страна на граѓанските организации произлегува дека испитаниците најчесто не се задоволни со исходот на постапките, што значи дека исходот не е доволен показател за правичноста на постапката. Два од пет испитаника биле незадоволни со исходот, а петмина многу незадоволни. Ова значи дека три од пет испитаници не се задоволни со исходот, и покрај тоа што активно се обиделе да го решат проблемот.⁴⁰ Задоволството од текот на постапката и перцепцијата за нејзината правичност се поврзани со исходот за спротивната страна. Така, на прашањето дали

39 Функционална анализа на апелационите судови во Република Северна Македонија. Република Северна Македонија и Центар за правни истражувања и анализи – ЦПИА, 2019.

40 Фондација Отворено општество Македонија, Правните потреби и патот до правдата во Република Македонија, Скопје, 2013, стр. 21.

сметаат дека исходот бил правичен за сите засегнати страни, повеќе од две третини од испитаниците сметаат дека исходот не бил фер.⁴¹ Перцепцијата на неправичност има влијание врз мотивираноста на граѓаните да преземаат дејства за решавање на нивните правни проблеми и доверба во институциите, што е еден од клучните фактори за пристап до правдата. Негативните ставови и ниската доверба во правосудниот систем кај маргинализираните заедници најчесто се изградени врз основа на лични искуства, бидејќи повеќе од третина од сексуалните работници и над три четвртини од луѓето кои инјектираат дроги некогаш во животот биле дел од судски постапки, во својство на обвинета или тужена странка, или во постапката се појавиле како жртви.⁴²

Со цел да се потенцира растечката важност за развојот на квалитетни политики што се однесуваат на судовите и на правосудството воопшто, Комисијата за ефикасност на правдата при Советот на Европа создаде посебна работна група и усвои листа на прашања за промоција на квалитетот на правдата и на судовите што ќе служат како алатка на судовите за мерење на квалитетот на нивното работење⁴³. Според прашалникот на Комисијата, довербата на граѓаните во судскиот систем се мери и преку достапноста на системот за компензација во случај на предолго траење на постапките, неизвршување на судска одлука, противправно приведување, погрешна осуда и други случаи во кои може да се добие надоместок на штета. Врховни-

41 *Idem*, стр. 22.

42 Цековски И., Димитриевски В. Правните потреби и пристапот до правда на луѓето кои инјектираат дроги и сексуалните работници, Скопје, 2017, стр. 121.

43 Council of Europe. European judicial systems Efficiency and quality of justice, 2018, стр. 222. Достапно на: <https://rm.coe.int/rapport-avec-couv-18-09-2018-en/16808def9c>.

от суд одлучува по барање за повреда на правото на судење во разумен рок, во прв и во втор степен, во постапка утврдена со закон пред судовите во Република Северна Македонија, во согласност со правилата и принципите утврдени со Европската конвенција за човекови права и основни слободи и тргнувајќи од судската практика на Европскиот суд за човекови права. До завршувањето на оваа анализа последниот достапен податок за бројот на решените постапки за судење во разумен рок е за 2018 година, кога Врховниот суд примил 307, а решил 572 случаи на повреда на правото на судење во разумен рок.⁴⁴ За компензација на оваа повреда, на подносителите им биле исплатени вкупно 73.998 евра.⁴⁵ Споредено со претходниот период на анализа (2014-2016), бројот на решените случаи во 2018 година е намален за околу 30 %.

Незадоволството на граѓаните во однос на решавањето на одреден правен проблем се мери и преку тоа колку претставки поднеле граѓаните до Народниот правобранител. Народниот правобранител има надлежност да презема дејства и мерки за заштита на граѓаните од неоправдано одолжување на судските постапки, почитување на принципот за судење во разумен рок и несовесно и неодговорно вршење на работите на судските служби, не повредувајќи ги принципите на самостојност и независност на судската власт.⁴⁶

44 Врховен суд на Република Македонија. Извештај за работата на Врховниот суд на Република Македонија за 2018 година. Достапно на: <https://bit.ly/3vznzkMh>

45 Council of Europe. European judicial systems Efficiency and quality of justice, 2018 стр.22. Достапно на: <https://rm.coe.int/rapport-avec-couv-18-09-2018-en/16808def9c>.

46 „Службен весник на Република Македонија“, бр. 60/2003; 143/2008; 114/2009; 181/2016; 189/2016; 35/2018. Закон за народен правобранител, член 12.

Табела 8: Број на примени и решени предмети од Народен правобранител (по години)

Година	Примени	Решени	Правосудство
2018	3.458	4.482	945
2019	3.453	4.705	639
2020	2.448	2.931	406

Извор: Годишни извештаи на Народниот правобранител

Претставките од областа на правосудството во сите години кои се предмет на анализа доминираат во однос на другите области, а според Народниот правобранител граѓаните најчесто укажуваа дека се соочуваат со значителни тешкотии при остварувањето на своите права, поради долгото траење на постапките пред Управниот суд, првостепените, второстепените судови, Јавното обвинителство, Судскиот совет на Република Северна Македонија, како и постапките за заштита на правото на судење во разумен рок, за кои е надлежен Врховниот суд на Република Северна Македонија.⁴⁷ Во 2019 година е зголемен бројот на претставките кои се однесуваат на ненавременото одлучување по барањата за заштита на правото за судење во разумен рок, што е во надлежност на Врховниот суд на Република Северна Македонија, со што се покажува дека овој механизам за заштита на правата на граѓаните во пристапот до правда е нефикасен и на ја исполнува целта заради која е предвиден со националното законодавство. Незадоволството на граѓаните од функционирањето на судскиот систем се рефлектира и врз зголемениот број претставки кои се однесуваат на постапките што се водат пред Судскиот совет на Република Северна Ма-

47 Народен правобранител. Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права за 2019 година. Достапен на: <http://ombudsman.mk/upload/Godisni%20izvestai/GI-2019/GI-2019.pdf>

кедонија поради недобивање и недоволно образложени одговори од страна на Советот. Во поднесените претставки по однос на работењето на судовите и конкретни судии, граѓаните и натаму наведуваат дека некои судски одлуки се донесуваат пристрасно, селективно, поради политичка мотивираност и други облици на влијанија, а не стручно и професионално, согласно позитивните законски одредби.⁴⁸ И во 2020 година доминираат претставки до Народниот правобранител од областа на правосудството, иако генерален впечаток е дека граѓаните имале намалена активност во остварувањето на своите права, со оглед на состојбата на криза како резултат на пандемијата. Најголем дел од претставките од оваа област се однесуваат на барање заштита поради одложување на судските рочишта, а постапувањето по овие случаи покажа дека одложувањата на рочиштата беа резултат на состојбата со Ковид-19, а врз основа на одлука донесена од страна на Судскиот совет за постапување на судовите во РСМ во услови на зголемена опасност од вирусот Ковид-19.⁴⁹

48 Исто.

49 Народен правобранител. Годишен извештај за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права за 2020 година. Достапен на: <http://ombudsman.mk/upload/Godisni%20izvestai/GI-2020/GI-2020.pdf>

Индикатор 2

Број на притворени лица кои сè уште не се осудени

Законското ограничувањето на слободата се спроведува преку затворска казна изречена со правосилна судска пресуда, како одговор на поведението кое ги нарушило или загрозило правата на друг или на заедницата во целост. Новите трендови во теоријата и во практиката имаат цел да промовираат реститутивна наспроти ретрибутивна казнена политика. Во државите низ светот се прават обиди за изнаоѓање алтернативи на затворската казна, која од денешен аспект претставува архаична, застарена казна, за која има емпириски докази дека е неефикасна во постигнувањето на целите, а во определени случаи и сосема контрапродуктивна.⁵⁰ Определувањето на мерката притвор пред судење е ограничено со принципот на пресумпција на невиност и со правото на слобода и сигурност на личноста. Врз основа на начелото на пресумпција на невиност, невин е секој сè додека со правосилна пресуда не е прогласен за виновен. Според стандардите на Европскиот суд за човекови права и одредбите на Законот за кривична постапка, притворот треба да биде изречен од надлежен суд, со најкратко можно траење, во предвидлива и правична постапка и само како последно средство, кога другите мерки за обезбедување непречен тек на кривичната постапка не би го дале посакуваниот резултат.

Податоците доставени до World Prison Brief од страна на Управата за извршување санкции ја прикажуваат состојбата со за-

⁵⁰ Петровска Н., Аврамовски Д. Мерката притвор меѓу домашната и европската практика. Достапно на: <https://fosm.mk/wp-content/uploads/2020/06/merkata-pritvor-pomeg%cc%81u-domashnata-i-evropskata-praksa.pdf>

творската популација наспроти луѓето на кои им е изречена мерка притвор. Податоците покажуваат дека бројот на притвори во Северна Македонија се зголемува во периодот 2000-2010, а во периодот 2010-2020 се намалува, но сепак бројот на изречени мерки притвор е повисок во однос на претходната декада.

Табела 9. Број на притвори по години

Година	Број на притвори	% на притвори во однос на вкупната затворска популација	Стапка на притворени лица (на 100.000 жители)
2000	224	16,1 %	11
2005	260	12,2 %	13
2010	474	18,8 %	23
2020	303	14,3%	15

Според годишната статистика за затворската популација во земјите членки на Советот на Европа, Северна Македонија е позиционирана во категоријата земји со средна стапка на затворска популација на 100.000 жители, што е близу до европскиот просек. Според истиот извештај, нашата држава е 25 % под европскиот просек кога станува збор за женска затворска популација, а 25 % над европскиот просек за повозрасни затвореници, односно за лица над 50-годишна возраст.⁵¹

Управата за извршување санкции не ги објавува јавно извештаите за својата работа, па за подетален преглед на нивните податоци побаравме увид во годишните извештаи, со барање за пристап до информации од јавен карактер. Ни беа доставени само извештаите за 2018 и за 2019 година. Заклучно со 31.12.2018 година, вкупниот број осудени лица кои се наоѓале на издржување на казна затвор во казнено-поправните установи изнесу-

⁵¹ Council of Europe, Annual Penal Statistic SPACE I – Prison Population Survey 2020.

ва 2.759, што е намалување во споредба со претходните години, односно на 31.12.2016 година казна затвор издржувале 2.968 осудени лица, додека на 31.12.2015 година на издржување на казна затвор во казнено-поправните установи во државата се наоѓале 3.087 осудени лица.⁵²

Табела 10: Број на притворени и осудени лица (по години и по возраст)

Година	Притвор деца	Притвор возрасни	Деца кои издржуваат казна затвор	Возрасни кои издржуваат казна затвор
2018	0	302	10	1.954
2019	0	301	3	1.938

Извор: Годишни извештаи на Управата за извршување на санкции за 2018 и 2019 година

За должината на притворот и за статусот на лицата во постапките во кои е изречена мерка притвор, исто така ги анализиравме и податоците достапни на Макстат дата-базата на Државниот завод за статистика. До завршувањето на оваа анализа се достапни податоците за 2018 и за 2019, додека податоците за 2020 година сè уште не се објавени.

Табела 11: Број на пријавени и притворени лица според должината на траење на притворот и по години

Година	Број на пријавени и притворени лица						
	До 3 дена	3-15 дена	Над 15 дена	1-2 месеци	2-3 месеци	Над 3 месеци	Вкупно
2018	12	28	45	56	63	107	311
2019	7	23	22	66	78	101	297
2020							

Извор: Сторители на кривични дела, Државен завод за статистика

⁵² Управа за извршување на санкции. Годишен извештај за работата на Управата за извршување на санкции за 2018 година.

Табела 12: Број на обвинети и притворени лица според должината на траење на притворот и по години

Година	Број на обвинети и притворени лица						Вкупно
	До 3 дена	3-15 дена	Над 15 дена	1-2 месеци	2-3 месеци	Над 3 месеци	
2018	11	40	25	42	13	118	249
2019	23	33	25	21	9	134	245
2020							

Извор: Сторители на кривични дела, Државен завод за статистика

Податоците во табелите покажуваат одредено отстапување во однос на податоците од двете институции. Причината е различниот начин на претставување на податоците. Управата за извршување санкции објавува збирни податоци за бројот на притворените лица независно од фазата на постапката во која е изречен притворот, а бројот на осудените лица го дава во пресек во три интервали во тековната година. Државниот завод за статистика објавува податоци за бројот на притворените лица во различни фази на кривичната постапка, односно бројот на пријавените и притворени и бројот на обвинети и притворени. Според табелите 8 и 9, и во двата случаја на пријавени или обвинети најбројни, приближно половина, се случаите кога се изречени притвори подолги од три месеци. Како и во претходниот период на анализа, видлива е практиката на примена на подолги притвори, особено на луѓето за кои е подигната кривична постапка, што влијае и на вкупниот број притворени лица во однос на вкупната затворска популација. Во случај на неосновано притворање, граѓаните можат да поднесат тужба за надоместок на штета за времето поминато во притвор. Според анализата на Здружението за заштита и унапредување на човековите слободи и права „Сведок“, во периодот 2007-2016 година се донесени 74 пресуди за надоместок на штета пора-

ди неосновано притворање, донесени од страна на судовите во Македонија.⁵³

Општата констатација што произлегува од постапувањето на Народниот правобранител во случаите на прекршување на правата на притворените и осудени лица е слична во сите години што се предмет на оваа анализа и не отстапува од веќе идентификуваните проблеми во претходниот период на анализа (2012-2017). Сè уште се актуелни проблемите со севкупните услови за сместување во установите, здравствената заштита, исхраната, хигиенските и санитетските услови. Во 2018 година најмногу претставки се поднесени во врска со здравствената заштита и третманот на осудените и притворените лица. Во поплаките главно се посочуваат ненавремена заштита и отсуството на континуирана заштита на здравјето, лошата и недоволна опременост на затворските амбуланти со соодветни медицински апарати и медикаменти, а се укажува и на проблем со нередовните контролни прегледи или контролни прегледи кои се вршат со големо задоцнување.⁵⁴

Дел од незадоволните граѓани на кои им била изречена мерката притвор, заштитата на своите права ја побарале и пред Европскиот суд за човекови права. Имено, во периодот 1959 -2019 година Европскиот суд за човекови права утврдил повреда од страна на државата на членот 5 кој го гарантира правото на слобода и безбедност. Најчести спорни прашања кои се јавуваат во практиката на ЕСЧП, а се однесуваат на Северна Македо-

53 Здружение за заштита и унапредување на човековите слободи и права „Сведок“. Анализа на правните и буџетските импликации на неоснованото притворање, 2017 година. <https://www.akademik.mk/neosnovano-pritvorenite-gragani-poradi-birokratskite-protseduri-i-maliot-nadomest-za-shteta-retko-se-ohrabruvaat-da-ja-tuzhat-drzhavata/>.

54 Народен правобранител, Годишен извештај за 2018 година, 2019.

нија, се: долгото траење на притворот; неговото продолжување без доволни и релевантни причини, честата практика на изрекување колективни притворски решенија, наместо усвојување на индивидуален пристап за секој случај поделно. Повредата на начелото на еднаквост на оружјата и отсуството на усна расправа во постапката за продолжување на мерката притвор, како и брзината со која одлучува второстепениот суд по жалбите во однос на решенијата за продолжување на притворот.⁵⁵

Бројните укажувања кои доаѓаат од различни страни за начинот, критериумите и должината на изречената мерка притвор, не придонеле за значајно подобрување на состојбите и воведување алтернативни мерки за обезбедување на присуството на обвинетите, додека мерката притвор се применува во исклучителни ситуации.

55 Петровска Н., Аврамовски Д. Мерката притвор меѓу домашната и европската практика. Достапна на: <https://fosm.mk/wp-content/uploads/2020/06/merkata-pritvor-pomeg%cc%81u-domashnata-i-evropskata-praksa.pdf>

Индикатор 3

Процент на кривични предмети во кои обвинетите немаат правен или друг застапник на суд

Правната помош е суштествен елемент на фер, хуман и ефикасен кривично-правен систем што е заснован на владеење на правото.⁵⁶ Секое лице обвинето во кривична постапка има право да се брани лично или со помош на бранител по сопствен избор, а доколку не располага со средства да плати правен застапник, да го добие бесплатно кога тоа го наложуваат интересите на правдата.⁵⁷ Осомничениот или обвинетиот за некое кривично дело има право на бранител во текот на целата кривична постапка против него. Законот за кривичната постапка ја уредува задолжителната одбрана со бранител во случаите кога се работи за обвинет кој поради попреченост или други околности не е во можност сам да се брани или кривично се гони за дело за кое е пропишана доживотна казна затвор. Во овие случаи, Законот бара задолжителен бранител уште при првото испитување. Задолжителен бранител е одреден и за притворените лица додека трае притворот, лица кои се судат во отсуство, лица кои се гонат за кривични дела за кои е предвидена казна затвор од десет години и потешка казна, во време на доставување на обвинителниот акт. Законот предвидува дека доколку обвинетиот во случаите на задолжителна одбрана сам не си обезбеди бранител, тоа ќе го стори претседателот на судот по службена должност и притоа бранителот ќе се постави за понатамошни-

⁵⁶ United Nations Office on Drugs and Crime. United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems (A/67/458).

⁵⁷ Член 6 ЕКЧП

от тек на кривичната постапка, до правосилноста на пресудата. Исто така, во случаи кога не се остварени условите за задолжителна одбрана, обвинетиот кој е сиромашен и не може сам да ги расчисти трошоците на одбраната има право да поднесе барање за да му се овозможи бранител на товар на буџетот на Република Северна Македонија. Притоа, ќе се процени дали поставувањето бранител е потребно за да се пресретнат интересите на правдата, а особено ќе се има предвид тежината на кривичното дело и сложеноста на случајот. Во овие случаи по барањето на обвинетиот одлучува судијата на претходна постапка или претседателот на советот, а бранителот го назначува претседателот на судот. Законот за бесплатна правна помош го исклучува покривањето на трошоците за одбрана во кривични и прекршочни постапки, а практиката покажува дека и жртвите на кривичните дела се соочуваат со предизвици да добијат правна помош финансирана од буџетот.⁵⁸

За потребите на анализата собравме податоци од судовите кои, во различен обем, доставија информации за бројот на започнатите кривични предмети во периодот 2018-2020 година, разделени по години. Со цел да добиеме претстава за бројот на кривичните предмети во кои обвинетите немаат правен или друг застапник, побаравме податоци и за бројот на постапките во кои бил назначен бранител по службена должност, односно бранител врз основа на сиромашкото право.

⁵⁸ Анализа трговија со луѓе.

Табела 13: Број на бранители назначени од судот

Бр.	Основен суд	Бранители по службена должност			Бранител врз основа на сиромашко право			Вкупно започнати кривични постапки		
		2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
1.	Берово									
2.	Битола		29	34	0	0	0	504	384	250
3.	Виница	2	1	1	0	0	0	439	462	520
4.	Велес	59	56	42		1		360	391	438
5.	Гевгелија	13	24	34	0	0	0	144	133	124
6.	Гостивар	51	63	69	0	0	0	563		
7.	Дебар	4	6	1	/	/	/	29	29	22
8.	Делчево	5	1	/	/	/	/	156	133	217
9.	Кавадарци	25	12	18	/	/	/	215	198	172
10.	Кичево	15	13	20	/	/	/	238	194	152
11.	Кочани	586								
12.	Кратово	2	2	4	/	/	/	29	27	31
13.	Крива Паланка	1	3	0	0	0	0	185	107	192
14.	Куманово	101	87	68	0	0	0	536	467	392
15.	Крушево									
16.	Неготино	6	6	1	0	0	0	91	104	73
17.	Охрид	34	35	25	2	4	3	241	204	221
18.	Прилеп									
19.	Радовиш	14	5	18	1	0	2	42	33	48
20.	Ресен	6	7	4	0	0	0	73	75	62
21.	Св. Николе	2	13	2	0	0	0	162	111	139
22.	Скопје	566	665	954	/	/	/	1.737	1.764	1.577
23.	Струга	66			0	0	0	296	264	149
24.	Струмица									
25.	Тетово	45	102	61	/	/	/	632	730	923
26.	Штип	76	90	129	/	/	/	282	270	319

Податоците покажуваат во колку случаи што се воделе пред конкретните судови, обвинетите биле застапувани од бранител назначен по службена должност. Недостигаат податоци за бројот на постапките во кои обвинетите ангажирале бранител по сопствен избор, односно во колку постапки обвинетите немале бранител. Генерален заклучок е дека во анализираниот период во сите судови обвинетите кои немале можност да ангажираат и да платат бранител од сопствени средства, а одбраната била задолжителна, добиле одбрана по службена должност. Но, бројот на ангажирани бранители по службена должност покажува дека тој е незначителен во однос на бројот на започнати постапки во текот на истата година. Имајќи предвид дека критериумите за назначување бранител по службена должност се ограничени, логичен е малиот број предмети во кои обвинетите имале одбрана покриена од буџетот. Сепак, најголемиот број започнати кривични предмети се однесуваат на постапки започнати по приватна кривична тужба или обвинителен предлог, што согласно законот не подразбира застапување по службена должност. Останува заклучокот дека најголем дел од обвинетите се застапуваат самите или преку бранител ангажиран и платен од сопствени средства. Од друга страна, имајќи го предвид фактот дека според податоците од Државниот завод за статистика за 2019 година една четвртина или 455.600 лица живеат во сиромаштија,⁵⁹ ангажирањето бранител од нивна страна сериозно би ја загрозило егзистенцијата на граѓаните, што може да води до заклучок дека тие немале бранител во постапките. Дополнително, пандемијата во 2020 година доведе до уште поголемо осиромашување, со што се продлабочија нееднаквостите, а со тоа и пристапот до правда на ранливите и маргинализирани групи.

59 Државен завод за Статистика. Лаеенски индикатори за сиромаштија во 2019 година, 2020. Достапно на: <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstienie.aspx?rbrtxt=115>

Правото на бранител го има секое лице осомничено или обвинето за кое било кривично дело, па така уживањето на ова право не смее да зависи од имотната состојба на граѓанинот, без оглед на тоа дали се исполнети условите за задолжителна одбрана. Имајќи предвид дека една четвртина од граѓаните во државата живеат во сиромаштија и дека тешко би можеле да ги покријат трошоците на одбраната, неовозможувањето на правото на одбрана на сиромашните го повредува правото на фер судење и го ограничува пристапот до правда. Ова особено ги засега заедниците кои, преку законот или практиката на институциите, се криминализирани, како на пример сексуалните работници и луѓето кои употребуваат дроги. Здруженијата кои работат со овие заедници известуваат дека 30-40 % од правните проблеми со кои се соочиле овие заедници во изминатите три години се во областа на кривичното право.⁶⁰ Државата има обврска да обезбеди правна помош за луѓето кои живеат во рурални, изолирани и економски и социјално неразвиени делови од земјата, особено за припадниците на маргинализираниите заедници. Посебни мерки треба да се преземат со цел да се обезбеди пристап до правда на жените, децата и другите групи кои имаат специфични потреби, вклучувајќи ги и повозрасните, припадниците на малцински групи, луѓето со попреченост, луѓето кои живеат со ХИВ, луѓето кои употребуваат дроги мигрантите, барателите на азил и другите ранливи групи.⁶¹

Податоците добиени од судовите покажуваат дека во периодот 2018-2020 година само 12 лица добиле одбрана за сиромашни во три суда. Имено, во Основниот суд Велес во 2019 година едно лице добило одбрана покриена од буџетот, иако истата

⁶⁰ Годишни извештаи на ХОПС, 2018, 2019, 2020 година.

⁶¹ United Nations Office on Drugs and Crime. United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems (A/67/458).

не била задолжителна. Во Основен суд Радовиш во 2018 одбрана покриена од буџетот добило едно лице, додека во 2020 две лица. Основниот суд Охрид одобрил одбрана за сиромашни за две лица во 2018, за четири лица во 2019 и за три лица во 2020 година. Единствено Основниот суд Охрид достави податок за бројот на побарани и бројот на одобрени барања за одбрана за сиромашни.

Табела 14: Број на побарани и одобрени одбрани на сиромашни во Основен суд Охрид

Година	Побарана одбрана на сиромашни	Одобрена одбрана на сиромашни
2018	8	2
2019	10	4
2020	9	3

Од табелата 14 може да се утврди дека потребата за одбрана на сиромашни е поголема од она што судовите го дозволуваат во практиката, со што се ограничува пристапот до правда и фер судењето. Критериумот за доделување бранител за сиромашни, според Законот за кривична постапка, е во „интерес на правдата“, но не постои јасна дефиниција што значи тоа во практиката. Според Европскиот суд за човекови права, покрај сиромаштијата, како критериуми при оценката треба да се земат сериозноста на престапот и строгоста на предвидената казна, односно треба да се земе предвид максималната можна казна и реално очекуваната санкција во конкретниот случај⁶², како и комплексноста на конкретните фактички и правни прашања, поради кои може да се очекува дека обвинетиот нема да може успешно да се брани без бранител.⁶³

62 ЕСЧП, *Quaranta v. Switzerland*, no. 205, 1991. Достапно на: <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57677%22%7D>

63 Фондација Отворено општество Македонија, Ефективна одбрана во кривичните постапки во Република Македонија, Скопје, 2014, стр. 52.

Дел од судовите не водат евиденција за бројот на поднесените барања и за бројот на одобрените барања и назначени бранители, со цел да се оствари правото на одбрана за сиромашни. Отсуството на овој податок може да укажува на недостиг на информации кај обвинетите за можноста да го бараат ова право и отсуството на практика на судот да одобрува барања за одбрана на сиромашни обвинети. Извештајот на Советот на Европа од 2018 година во врска со ефикасноста на судството покажува дека судовите обезбедиле одбрана во 858 случаи, што е помалку во однос на 2016 година, кога судовите обезбедиле одбрана во 1.306 кривични постапки во кои е предвидена задолжителна одбрана.⁶⁴ Според истиот извор, во 2018 година судот обезбедил одбрана за сиромашни само во еден случај, што е значително намалување во однос на 2016 година, кога судот обезбедил одбрана во 21 случај.⁶⁵ Како и во претходната анализа за степенот на имплементација на целта 16.3 на национално ниво, и при анализата на податоците за целите на овој извештај се забележува разлика во податоците на домашните институции за едно исто прашање, а истовремено има разлика во податоците од домашните институции и податоците доставени до меѓународните организации.⁶⁶

Извештајот на Здружението на млади правници од 2018 констатира дека државно финансираните модели за обезбедување правна помош (задолжителна одбрана, одбрана за сиромашни,

64 Council of Europe. European judicial systems Efficiency and quality of justice, 2020. Достапно на: <https://rm.coe.int/en-north-macedonia-2018/16809fe2e7> (посетена на 1 јуни 2021 година).

65 Бошкова Н., Дрндаревска Д., Мишев С. и Гелевска М. Може ли да се следи спроведувањето на целта 16.3 и во која мера Република Македонија го промовира владеењето на правото и еднаквиот пристап до правда за сите?, 2018 година, стр. 35.

66 Исто.

правна помош во граѓански и управни постапки. согласно Законот за бесплатна правна помош итн.) се соочуваат со сериозни проблеми во поглед на финансирањето, но и во поглед на нивната соодветност да одговорат на реалните потреби на граѓаните, што создава одредена празнина во задоволувањето на правните потреби на граѓаните.⁶⁷ Ваквата празнина во системот на државно финансираните модели за обезбедување правна помош на граѓаните најчесто се пополнува преку доброволна и волонтерска работа на адвокатите кои соработуваат со здруженијата.

Според податоците собрани од здруженијата на граѓани кои обезбедуваат бесплатна правна помош, правна и параправна помош, во рамките на услугите што ги обезбедиле за своите клиенти ниту еднаш не било побарано ангажирање бранител со цел да се оствари правото на одбрана на сиромашните.

Според податоците на Хелсиншкиот комитет за човекови права⁶⁸, најголем број случаи на назначување бранител по службена должност се однесуваат на одбрана на малолетници или одбрана за тешки кривични дела, односно на случаи кога се исполнети законските услови за задолжителна одбрана. Од друга страна, случаите на користење адвокат на товар на буџетот на Република Северна Македонија поради сиромаштија речиси и да не се среќаваат во практиката, што само по себе е проблематично, имајќи го предвид процентот на сиромашно население. Една од причините за слабото користење на правото на

67 Коцевски Г., Зефиќ П., Црвенковска С. Извештај за можностите и перспективите на про боно правната помош во Република Македонија, 2018. Достапно на: <https://bit.ly/35Yht4q>

68 Подобрување на заштитата на правата на обвинетите во Македонија, Документ за јавна политики (Драган Поповиќ, Гордан Калаџиџев и Воислав Стојановски). Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, 2016.

одбрана на сиромашни, според Хелсиншкиот комитет, е и фактот што обвинетите не се информираат за ова право, ниту, пак, за правото на бранител по службена должност во случаите на задолжителна одбрана, со цел граѓаните кои се во лоша имотна состојба да не плаќаат за бранител кој им следува во согласност со Законот. Треба да се има предвид дека посиромашните граѓани се генерално помалку свесни за своите права, па користењето на правото на одбрана на сиромашни, без притоа да бидат соодветно информирани за ова право, може да остане на ниво на законска одредба, без практично значење.

Индикатор 4

Незадоволена потреба за правна помош меѓу населението во најсиромашниот квинтил во националната потрошувачка во изминатите 12 месеци (категоризирани според пол и возрасна група)

Пристапот до правда треба да се анализира низ перспективата на формално-правната можност за решавање на правните проблеми, но истовремено е важно да се земат предвид актуелните општествени околности кои ограничуваат одредени групи граѓани да можат да си ги остварат формално загарантираните права. Бројот на луѓе кои имаат ограничена можност да си ги решат своите правни проблеми постојано се зголемува.⁶⁹ Социо-демографските карактеристики на заедниците кои се соочуваат со правни проблеми во Република Северна Македонија влијаат врз пристапот до правдата. Така, на пример, Ромите се често жртви на расизам, дискриминација и сегрегација, а и натаму живеат во сиромаштија и во супстандардни услови. Свкупно, ромската заедница се соочува со невработеност и ограничен пристап до образование, домување, здравствено осигурување и заштита.⁷⁰ Луѓето кои употребуваат дроги се соочуваат со високо ниво на стигма во општеството, а често нивното однесување е криминализирано преку прогон и казнување поради поседување супстанции за лична употреба или

69 Проф. д-р Петрушевска Т., Пандовски Б., Атанасовска В. и други. ПРИСТАП до правда во РСМ: сеопфатна студија за политиките во областа на пристапот до правда во кривичните, граѓанските и управните постапки, 2019. Достапно на: https://myla.org.mk/wp-content/uploads/2020/02/STUDIJA_Pristap-do-Pravda_A4_HQ.pdf

70 https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/north_macedonia_report_2020.pdf, стр. 35.

поради употреба на дроги.⁷¹ Сексуалните работници се изложени на насилство од омраза,⁷² а поради стравот од прогон и казнување, ова насилство останува непријавено и неказнето.⁷³ Сите овие фактори влијаат на ограничениот пристап до правдата и недовербата на маргинализираните заедници во институциите, што резултира со незадоволена потреба за правна помош.

Незадоволената потреба за правна помош може ја дефинираме како непресретнати правни потреби на граѓаните кои имаат правни проблеми, но не се свесни за нив или, пак, се свесни за правниот проблем, но се соочуваат со други бариери што ги спречуваат да преземат дејства за нивно решавање. Еден од начините да ја измериме незадоволената потреба е преку стариот традиционален начин, според кој незадоволен правен проблем е оној што останал нерешен, и покрај тоа што за негово решавање лицето добило правна помош и иницирало постапка. За да се добие сеопфатна слика за степенот на незадоволената потреба од правна помош, потребно е да се воспостави методологија врз основа на која редовно, во утврдени интервали, ќе се прибираат податоци за правните проблеми и потреби на граѓаните и за одговорот на институциите во пресретнување на овие потреби и решавање на проблемите, особено на најранливите граѓани. Довербата во правдата на правните практичари и на корисниците на судовите, како и нивното задоволство

71 Бошкова Н., Тупанчески Н. Казнување на прекршителите за дрога, законодавна политика и судската практика, 2014.

72 Реактор-Истражување во акција, Скопје. ИСТРАЖУВАЊЕ на опсегот на родово-базираното насилство врз жените и девојките на јавните места во Скопје, 2012. Достапно на: <https://bit.ly/3x6tHUB>

73 Бошкова Н., Штерјова Симоновиќ Х. Анализа на ставовите на сексуалните работници за потребата од промена на законската регулатива за сексуалната работа во Македонија, 2017. Достапно на: <https://hops.org.mk/analiza-na-stavovite-na-seksualnite-rabotnici/>

од услугите добиени во судскиот систем, се мери спорадично и нередовно.⁷⁴

Во отсуство на податоци како резултат на системското следење на пристапот до правда и задоволувањето на правните потреби на граѓаните, особено на најранливите групи граѓани, во продолжение на оваа анализа ги презентираме резултатите од различни истражувања направени меѓу маргинализираните заедници. Овие анализи и истражувања се спроведени од граѓанските организации и истите се направени еднократно и согласно потребите на граѓанската организација, според методологија утврдена од нејзина страна. Со прикажување на податоците од релевантните истражувања на граѓанските организации ќе дадеме податоци што индиректно даваат слика за незадоволената потреба за правна помош меѓу најсиромашниот квинтил граѓани.

Во последната декада, истражувањето „Правните потреби и патот до правдата во Република Македонија“⁷⁵ е единствениот документ кој, меѓу другото, дава податоци за видовите правни проблеми со кои се соочуваат граѓаните според полот, возраста, степенот на образование, статусот на пазарот на трудот, приходите во домаќинството и местото на живеење. Според наодите од ова истражување, сите наведени карактеристики влијаат врз правните проблеми на граѓаните, односно врз бројот и видот на правните проблеми со кои се среќаваат граѓаните. Во однос на статусот на пазарот на трудот, речиси подеднакво правни проблеми пријавуваат и вработените и невработените граѓани, за разлика од економски неактивното население, вклучително

74 Council of Europe. European judicial systems Efficiency and quality of justice, 2020. Достапно на: <https://rm.coe.int/en-north-macedonia-2018/16809fe2e7>

75 Јана Коруновска Србјанко, Неда Коруновска, Тања Малеска, Фондација Отворено општество – Македонија, 2013, Правните потреби и патот до правдата во Република Македонија.

и студентите и пензионерите. Овие бројки се очекувани доколку се земе предвид дека економски активното население поактивно учествува во сите општествени сфери, а со тоа е и повејатно дека ќе влезе во правен сообраќај и во правен настан. Според податоците од 2019 година, стапката на сиромаштија во Република Северна Македонија изнесуваше 21,6 %, а според најфреквентниот статус на економска активност, стапката на сиромашни вработени лица е 8,5 %, додека стапката на сиромашни пензионери е 7,7 %.⁷⁶ Меѓу сиромашните граѓани постои незадоволена потреба за правна помош, особено за правни проблеми кои сами по себе произлегуваат од сиромаштијата, односно од пониските приходи, како остварувањето на правото на социјална помош или други форми на државна помош, плаќање школарина и проблеми со сметките за режиските трошоци. Уште позагрижувачки факт во корист на ова тврдење е дека посиромашните граѓани се многу почесто неактивни во решавањето на правните проблеми, што пристапот до правда го прави условен од сиромаштијата и алармира за потребата од воспоставување систем што ќе овозможи бесплатна правна помош за овие граѓани.⁷⁷ Исто така, постои разлика во пријавувањето на правните проблеми во зависност од степенот на образование, односно податоците покажуваат дека граѓаните со повисоко образование повеќе пријавуваат правни проблеми. Секако, од ова не можеме да заклучиме дека високото образование е ризик за повеќе правни проблеми, туку напротив дека ниското образование влијае врз неможноста да се препознаат правните проблеми и да се преземат дејства за нивно решавање.

76 Државен завод за статистика. Лаекенски индикатори за сиромаштија за 2019 година. Достапно на: <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstzenie.aspx?rbtxt=115>

77 Јана Коруновска Србјанко, Неда Коруновска, Тања Малеска, Фондација Отворено општество – Македонија, 2013, Правните потреби и патот до правдата во Република Македонија.

Дополнително, здравствената и економска криза предизвика-на со Ковид-19 го зголеми бројот на правните проблеми, а ја намали можноста за нивно брзо и ефикасно решавање. Ковид-19 значително го зголемува јазот во пристапот до правдата, што дополнително влијае врз продлабочувањето на нееднаквоста. Истражувањето на припадниците на маргинализираните заедници спроведено во текот на 2020 година⁷⁸ покажа дека 12,6 % од испитаниците и пред започнувањето на пандемијата имале започнато некаква судска постапка или постапка пред друга институција, а најголем дел од нив, односно 33,1 %, се жени кои претрпеле семејно насилство. По воведувањето на вонредната состојба, и покрај одлуката на Судскиот совет за непречено постапување во предмети за изрекување привремени мерки за заштита на жртвите на семејно насилство, жените кои преживеале насилство се соочиле со одложување на рочиштата за изрекување привремени мерки за заштита. Во еден од случаите е побарана временна мерка за доделување старателство врз децата пред започнувањето на вонредната состојба, односно во месец јануари 2020 година, но судот не донел одлука по предлогот дури и по завршувањето на вонредната состојба, односно во јули 2020 година. Наодите покажуваат намалена активност во остварувањето на правата на припадниците на маргинализираните заедници за време на вонредната состојба, односно дека се воделе само постапки што биле неопходни за решавање на итни и неодложни работи. Една половина од оние кои започнале постапка за време на вонредната состојба го оствариле правото на гарантиран минимален приход, додека другите се однесуваат на регулирање на семејните односи преку промена

78 Бошкова Н., Антиќ Д., Богатинова Р. и Глигуроска М. Човековите права на маргинализираните заедници во услови на Ковид-19: Извештај од истражувањето на влијанието што мерките за справување со Ковид-19 го имаат врз човековите права на маргинализираните заедници, 2021. Достапен на: <https://bit.ly/3jsbahj>

или регулирање на старателството пред центарот за социјална работа и заштита од семејно насилство.⁷⁹ Практиката на одложување на рочиштата за изрекување привремени мерки за заштита е евидентна и пред периодот на воведување вонредна состојба.⁸⁰ Од анализата на добиените одговори и од извештаите на здруженијата е евидентно дека судиите при нивното постапување не се водат од начелото за обезбедување итна заштита на жртвата и спречување на идното насилство, наспроти вообичаеното постапување во другите граѓански спорови кои се во нивна надлежност.

Едно истражување спроведено во 2020 година за влијанието на пандемијата врз Ромките, покажа дека пандемијата донесе дополнителен товар и ја влоши и онака лошата социо-економска состојба во која живеат Ромите. Кај 5 % од испитаничките Ромки и кај 17 % од општата популација жени, пандемијата придонела за промена на бројот на членовите во домаќинството кои заработуваат. Но, како и да е, 63 % од Ромките и во февруари и во август 2020 година живееле во домаќинства каде што ниту еден член не заработувал, што е за 43 процентни поени повеќе од општата популација жени. Пандемијата петпати повеќе влијаела врз намалување на приходот на жените Ромки во однос на општата популација жени (1.637 наспрема 338 денари). Дополнително, покрај намалувањето на износот на заработувачка, 20 % од жените Ромки кои пред пандемијата заработувале, останале без работа. Главно, станува збор за жени кои се занимавале со одржување хигиена, собирање отпад и со неформална работа, трговија на мало и питачење. 7 % од општата по-

79 Исто.

80 Извештај од судското набљудување на кривичните и граѓанските предмети за семејно насилство“. Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените, 2020.
Достапен на: <https://bit.ly/3bMnRyd>

пулација жени и 8 % од жените Ромки се соочиле со гладување, и тоа 2 % гладувале и пред и по почетокот на пандемијата, а по почетокот на пандемијата бројот се зголемил за дополнителни 6 %.⁸¹

Состојбата со семејното насилство во 2020 година е исто така алармантна. Во периодот од јануари до јуни 2020 година, расположливи се податоците за процентот на зголемено семејно насилство во споредба со процентот за истиот период во 2019 (зголемување за 7,4 %), евидентирани се 824 жртви на семејно насилство (611 се жени, 140 мажи и 73 деца), 3 убиства при вршење семејно насилство, за кои се пријавени тројца сторители (во споредба со 2 убиства и двајца пријавени за делото во истиот период во 2019).⁸² Анализата направена меѓу жените кои претрпеле семејно насилство покажува дека, во просек, жените воделе по две судски постапки. Од вкупно опфатени 47 постапки, дури 45 % отпаѓаат на постапката за развод на брак, додека другите постапки се помалку застапени. Само 17 % од жените ја користат постапката за изрекување приврмени мерки, а 13 % ја користат постапката за делба на имот. Наодите од анализата покажуваат дека жените имаат мала финансиска моќ и не можат да ги платат трошоци за судски такси, со мали исклучоци за одредени постапки. Од аспект на информираноста, жените се многу малку запознаени со различните видови трошоци вклучени во судските постапки, вклучувајќи ја и можноста да бараат ослободување од плаќање на трошоците, што ги одвраќа од

81 Павловски Б., Антиќ Д, Фришчиќ Ј. Влијанието на кризата предизвикана од КОВИД-19 врз жените и жените Ромки од Република Северна Македонија, 2021. Достапно на: <https://bit.ly/2TjANGx>
<http://www.esem.org.mk/pdf/Publikacii/2021/1/Vlijanieto%20od%20krizata%20od%20covid%20zeni.pdf>

82 Коцевски Г., Георгиевска Е. Правна помош во услови на Ковид-19, 2021. Достапно на: https://myla.org.mk/wp-content/uploads/2021/04/Pravna-pomos-vo-uslovi-na-kovid_03_CIP.pdf

намерата и/или од можноста за решавање на нивниот правен проблем.

Покрај сиромаштијата, постојат и други лични карактеристики кои дополнително го отежнуваат пристапот до правдата. Истражувањето за правните потреби и пристапот до правда меѓу луѓето кои инјектираат дроги (ЛИД) и сексуалните работници, **спроведено во 2016 година, покажува дека луѓето** кои инјектираат дроги и сексуалните работници се третирали како криминалци, штетни за општеството, што дополнително придонесува за маргинализацијата и сиромаштијата, а со тоа и за поголемиот број правни проблеми. Споредено со општата популација, овие групи се соочуваат десеткратно повеќе со нетривијални правни проблеми. Па, така, 98,2 % од ЛИД и 96,3 % од сексуалните работници се соочиле со најмалку еден нетривијален правен проблем за период од три и пол години. Доколку овие податоци ги споредиме со податоците за економската моќ на овие заедници, според кои дури третина од испитаниците немаат никакви лични месечни приходи, а дополнителни 20 % живеат со приходи под 6.000 денари, можеме да заклучиме дека меѓу овие сиромашни граѓани постои поголема непресретната потреба за правна помош. Во насока на оваа констатација се и податоците добиени од работата на Здружението ХОПС, кое обезбедува услуги за околу 1 000 сексуални работници. Во периодот 2018-2020, 43 %, односно 26 % проценти од случаите за кои тие добиле правна услуга се од областа на кривичното право. Имајќи предвид дека Законот за бесплатна правна помош го исклучува застапувањето во кривични и во прекршочни постапки на товар на буџетот на Република Северна Македонија, наспроти малиот број случаи во кои судовите одобруваат застапување врз основа на сиромашко право, може да заклучиме дека сексуалните работници имаат незадоволена потреба за решавање на нивните правни проблеми

во фер постапка во која ќе имаат соодветна одбрана. Слична е и состојбата на луѓето кои употребуваат дроги. Околу 30 % од правните проблеми се од кривично-правната област, а другите се правни услуги поврзани со граѓански и управни постапки.⁸³

Согласно анализата на трошоците и придобивките за обезбедување на трите постојани модалитети за правна помош и услуги во Република Македонија, годишната потреба за бесплатна правна помош се проценува на 120.543 предмети годишно, земајќи ја предвид стапката на сиромаштија и просечниот број правни проблеми на граѓаните.⁸⁴ Ако се земе предвид дека во периодот од 2018 до 2020 година просечно имаме по сто одобрени барања за бесплатна правна помош годишно, ни преостанува заклучокот дека потребата за бесплатна правна помош на најсиромашните граѓани воопшто не е пресретната.

Во однос на реакциите на правните проблеми истражувањето покажа дека дури 36,1 % од граѓаните не преземаат ништо за да ги решат своите правни проблеми, а најсклони на неактивност се токму сиромашните, невработените и младите. Покрај високиот процент неактивни во решавањето на правните проблеми, оние кои одлучуваат да преземат нешто прво се обраќаат до здруженијата на граѓани.⁸⁵

83 Годишни извештаи ХОПС, 2018, 2019 и 2020.

84 Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените – ЕСЕ, 2018. Анализа на трошоците и придобивките за обезбедување на трите постојани модалитети за правна помош и услуги во Република Македонија.

85 Цековски И., Дмитриевски В. Правни потреби и пристап до правда на луѓето кои инјектираат дроги и на сексуалните работници, Скопје, 2017. Реактор Истражување во акција. Правни потреби на ромската заедница во Македонија, 2018.

Индикатор 5

Број на деца во притвор на 100.000 детска популација

Притворот предизвикува сериозна штета на физичкото и на менталното здравје на децата. Конвенцијата за правата на детето јасно потенцира дека лишувањето од слобода на децата, вклучувајќи го и притворот, треба да биде користено како крајна мерка за обезбедување во исклучителни ситуации и со најкратко можно траење, за детето да може да го оствари своето право на целосен раст и развој. Комитетот за правата на детето, во последниот извештај во кој ги презентира заклучните согледувања за состојбата со правата на децата во нашата држава, констатира дека условите во установата во која децата издржуваат мерка притвор, особено во образовно-поправната институција и во малолетничкиот затвор во Охрид, се лоши, пред сè како резултат на пренатрупаноста на ќелиите. Поради ова, Комитетот ѝ препорачува на државата, кога станува збор за децата мерката притвор да се изрекува само во исклучителни ситуации, односно како последна мерка, а паралелно да се развиваат алтернативи на притворот, вклучувајќи ја и можноста за рестриктивна правда.⁸⁶

Притворањето на децата може да се случи само под одредени услови, јасно регулирани со закон. Законот за правда на децата го уредува начинот на постапување и казнување на децата и помладите полнолетни лица. **Децата кои се задржани поради сомнение дека извршиле кривично дело, без одлагање, а нај-**

⁸⁶ Committee on the Rights of the Child Concluding observations: The former Yugoslav Republic of Macedonia CRC/C/MKD/CO/2, 23 јуни 2010 година, параграф 79 и 80.

доцна 12 часа од задржувањето, треба да бидат изведени пред судија за деца, кој ќе одлучи дали ќе се одреди мерка притвор или детето ќе се пушти на слобода. Меѓу другото, Законот ги одредува и условите и начинот на кој може да му се изрече мерката притвор на дете и притоа наметнува построги услови и дополнителни процедури за разлика од одредувањето на мерката притвор за полнолетни лица, со цел да се осигури дека притворот кај децата се употребува како крајна мерка.

Во отсуство на јавно достапни годишни извештаи на Управата за извршување санкции во периодот 2018-2020 година, за потребите на оваа анализа ќе ги користиме податоците добиени од Управата за извршување санкции, како и податоците достапни на страницата на Државниот завод за статистика. Преку овие податоци се анализира состојбата со бројот на детската популација во затворот во последните три години, но и споредбено со состојбата во периодот од 2012 до 2017 година, кога беше подготвен претходниот извештај.

Табела 15: Број на пријавени и осудени малолетни лица (по години)

Година	Притвор деца	Осудени 14-16 години	Осудени 16-18 години	Затвор	Притвор
2018	554	330	257	10	0
2019	525	304	218	3	0
2020	610	350	270		

Согласно Законот за правда на децата, мерката притвор во Република Северна Македонија се изрекува за деца на возраст од 14 до 18 години. Според достапните податоци, постои тенденција на намалување на бројот на децата на кои им е изречена мерка притвор, што беше констатирано во извештајот за пери-

одот 2012-2017 година,⁸⁷ а таквиот тренд продолжува и во предметниот период на анализа, односно на ниту едно дете во 2018 и 2019 година не му е изречена мерка притвор.

87 Бошкова Н., Дридаревска Д., Мишев С. и Гелевска М. Може ли да се следи спроведувањето на целта 16.3 и во која мера Република Македонија го промовира владеењето на правото и еднаквиот пристап до правда за сите?, 2018 година, стр. 68.

Индикатор 6

Дел од буџетот на правниот сектор наменет за обезбедување бесплатна правна помош

Обезбедувањето бесплатна правна помош за граѓаните е предуслов за олеснување на пристапот до правда, особено за ранливите групи граѓани кои немаат можност ефективно да ги решат секојдневните правни проблеми со кои се соочуваат. Оттука, алоцирањето соодветни финансиски средства за обезбедување бесплатна правна помош за решавање на правните проблеми на граѓаните, директно придонесува за олеснување на пристапот до правда и за подигнување на степенот на реализација на човековите права и слободи.

Преку овој индикатор се утврдува висината на буџетот што го алоцира државата за обезбедување бесплатна правна помош, односно дали истиот е доволен за задоволување на правните потреби на граѓаните. Поголемото процентуално учество на буџетот за правна помош во вкупниот буџет на правосудниот систем, ги зголемува можностите за задоволување на правните потреби на граѓаните и овозможување еднаков пристап до правдата.

Согласно воспоставениот дуалистички пристап во обезбедувањето бесплатна правна помош, во делот што следува се анализирани податоците за одобрените и имплементираниите средства за обезбедување бесплатна правна помош преку два извора на финансирање:

- Судскиот буџет, преку кој се обезбедуваат средства за бесплатна правна помош за задолжителна одбрана и реализирање на „сиромашкото право“, односно ослободу-

вање од плаќање на судските и други трошоци во постапката, во согласност со процедуралните закони⁸⁸;

- Буџетот на Министерството за правда, преку кој се обезбедуваат средства за овластените здруженија на граѓани и адвокати вклучени во обезбедувањето бесплатна правна помош, согласно Законот за бесплатна правна помош⁸⁹.

Како извори на податоци примарно беа искористени податоците за судскиот буџет, објавени на веб-страницата на Врховниот суд⁹⁰, годишните извештаи и завршните сметки на Министерството за финансии⁹¹, како и годишните извештаи за спроведување на Законот за БПП на Министерството за правда⁹². Поради ограничувањето на податоците во наведените извори, односно неможноста да се добијат прецизни и разделени податоци во однос на бесплатната правна помош, за потребите на оваа анализа беа искористени податоците од спроведениот прашалник за последниот Извештај на Советот на Европа за евалуација на судскиот систем за периодот 2018-2020.⁹³ Во делот што следува се анализирани податоците во однос на вкупните тригодишни одобрени средства наспроти реализираните средства за бесплатна правна помош и нивното процентуално

88 Законот за кривична постапка и Законот за граѓанска постапка

89 Службен весник на Република Северна Македонија бр. 08-2895/1 од 16.05.2019

90 Податоци за судскиот буџет, достапни на www.vsrn.mk

91 Годишни буџети за 2018, 2019 и 2020 година и завршни сметки за 2018 и 2019 година, достапни на <https://finance.gov.mk/документи-2/>

92 Годишни извештаи за спроведување на Законот за БПП, достапни на <https://www.pravda.gov.mk/resursi/10>

93 Council of Europe, Evaluation of the judicial systems, North Macedonia (2018-2020 cycle), достапен на <https://rm.coe.int/en-north-macedonia-2018/16809fe2e7>

учество во судскиот буџет, односно во буџетот на Министерството за правда.

Според Извештајот на Советот на Европа, во 2018 година вкупниот алоциран буџет за правосудниот систем изнесувал 66.435.834 евра, наспроти потрошените 63.633.144 евра. Во вкупниот правосуден буџет се содржани средствата за судовите, Јавното обвинителство, правната помош, затворите, услугите поврзани со условниот надзор, Судскиот совет, Уставниот суд, функционирањето на Министерството за правда, Народниот правобранител и Врховниот суд.

Процентуално, најголемиот дел од буџетот за правосудството го сочинува судскиот буџет, со одобрени 29.085.246 евра, наспроти 28.567.603 евра реализирани средства. Во рамките на овој буџет се содржани и средствата за функционирање на сите судови, Судскиот совет и Академијата за судии и јавни обвинители. Притоа, најголем дел од судскиот буџет, во висина од 23.744.514 евра, или 82 % бил искористен за исплата на плати. Значителни средства, во висина од 2.818.996 евра, се потрошени под категоријата „друго“, но не постојат податоци за точната намена за која биле искористени овие средства, иако за оваа намена биле искористени повеќе средства споредбено со средствата за одржување на судските згради и инвестирање во нови згради.

Табела 16: Одобен и реализиран судски буџет во 2018 година

НАМЕНА	ОДОБРЕН БУЏЕТ	РЕАЛИЗИРАН БУЏЕТ
Бруто-плати	29.085.246	28.567.603
Компјутеризација	23.744.514	23.318.548
Судски трошоци (превод, вештачење)	250.603	250.603
Одржување на судските згради	420.565	420.565
Инвестирање во нови згради	1.852.250	1.758.921
Други трошоци	2.817.314	2.818.996

Извор: Совет на Европа, Извештај за ефикасноста и квалитетот на судството

Од друга страна, судскиот буџет е под висината на законски предвидениот минимум, односно истиот е недоволен за ефективно функционирање на судовите во државата, имајќи предвид дека согласно Законот за судскиот буџет, истиот треба да изнесува најмалку 0,8 % од бруто-домашниот производ (БДП), односно околу 80.000.000 евра. Трендот на недоволно финансирање на судовите во државата, што постои еден подолг временски период, има негативни последици во однос на обезбедувањето пристап до правда, имајќи ја предвид улогата на судовите во решавањето на правните потреби на граѓаните. За подобрување на работата на судовите, во најмала рака, е потребно зголемување на судскиот буџет во висина на законски предвидениот минимум, како и континуирано зголемување на истиот во рамките на транспарентното буџетирање базирано на докази, со вклучување на јавноста и, особено, на ранливите групи граѓани.

Државата треба да ги спроведе законските обврски за одобрување на судскиот буџет во висина од најмалку 0,8 % од БДП и да овозможи услови за континуирано зголемување на истиот, согласно потребите на судската власт.

Табела 17: Одобен и реализиран судски буџет за 2018 година

НАМЕНА	ОДОБРЕН БУЏЕТ	ПОТРОШЕН БУЏЕТ
Годишен буџет алоциран за бруто-плати за судови	23.744.514	23.318.548
Компјутеризација	250.603	250.603
Годишен буџет алоциран за судски трошоци (експертиза, превод и др.)	420.565	420.565
Годишен буџет алоциран за судските објекти (одржување, оперативни трошоци)	1.852.250	1.758.921
Одржување на судските згради	0	0
Инвестирање во нови згради	2.817.314	2.818.996
ВКУПЕН СУДСКИ БУЏЕТ	29.085.246	28.567.603

Извор: Совет на Европа, Извештај за ефикасноста и квалитетот на судството

Во однос на буџетот за бесплатна правна помош, генерален е заклучокот дека истиот сочинува незначителен процент од вкупниот судски буџет, односно од вкупниот буџет на правосудството. Имено, вкупниот одобрен буџет за БПП во 2018 година изнесувал 315.850 евра, од кои 265.158 евра за кривични предмети и 50.692 евра за граѓански предмети. Вкупниот имплементиран буџет изнесувал 280.492 евра, од кои 256.158 евра за кривични предмети и 24.334 евра за граѓански предмети. Буџетот за бесплатна правна помош сочинува само 0,44 % од вкупниот буџет за правосудството, односно 1,2 % од судскиот буџет.

Табела 18. Процентуално учество на реализираниот буџет за БПП во вкупниот буџет на правосудството и судскиот буџет во 2018 година

БУЏЕТ НА ПРАВОСУДНИОТ СИСТЕМ	СУДСКИ БУЏЕТ	БУЏЕТ ЗА ПРАВНА ПОМОШ
63.633.144 (0,44 % за БПП)	23.318.548 (1,2 % за БПП)	280.492

Извор: Совет на Европа, Извештај за ефикасноста и квалитетот на судството

Потребно е да се зголеми буџетот за БПП за реализирање на правото на задолжителна одбрана и правото на ослободување од судски и други трошоци во постапката, со цел да се зголеми бројот на граѓани чиешто правни проблеми не можат да бидат решени поради неможноста да ги остварат овие законски предвидени права.

Правните потреби на граѓаните не се задоволени ниту преку обезбедувањето бесплатна правна помош преку Министерството за правда, бидејќи буџетот за БПП, кој се одобрува и реализира во согласност со Законот за бесплатна правна помош, е недоволен за обезбедување ефективен пристап до правда. Ваквата неповолна ситуација се должи на несоодветното планирање на буџетските средства за БПП, согласно правните потреби на ранливите групи граѓани, како и на нереализирањето на одобрените средства на годишно ниво.

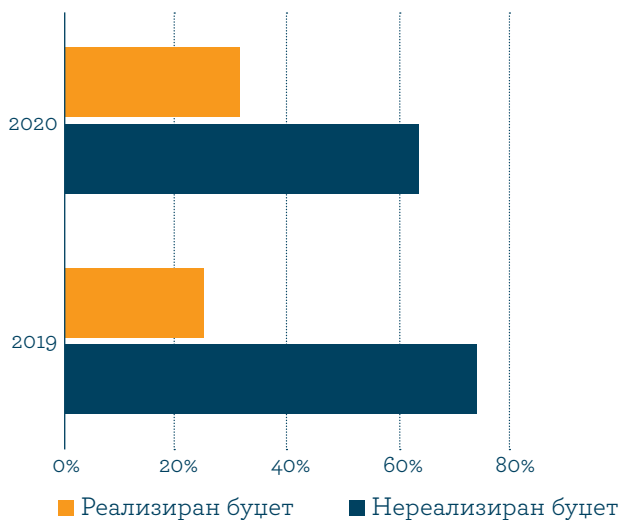
Во периодот 2018-2020 година, одобриениот буџет за БПП изнесува 5.000.000 МКД⁹⁴. Согласно истражувањата за правните потреби на граѓаните и анализите на трошоците и придобивките кои беа подготвени со поддршка на ФООМ, во рамките на „Заедничката рамка за правно зајакнување“, овие финансиски средства се недоволни за решавање на правните проблеми на ранливите групи граѓани. Продолжува трендот на паушално

94 Во годишниот извештај на Министерството за правда за 2018 година нема податок за одобрен буџет за БПП.

определување на буџетот за БПП, односно отсуството на буџетирање засновано на докази, со вклучување на сите засегнати страни и на ранливите групи граѓани. Ситуацијата е уште понеповолна доколку се земе предвид дека процентуалното искористување на овие финансиски средства се движи од 20 % до 30 % на годишно ниво.

График 1:

Процент на реализиран наспроти нереализиран буџет за БПП (на годишно ниво)

Во периодот 2018-2020 година⁹⁵ процентуалното учество на одобраниот буџет за правна помош во рамките на вкупниот буџет на Министерството за правда е на незначително ниво (околу 1 %), што дополнително се намалува кај реализираниот буџет на 0,25 %.

⁹⁵ Министерството за финансии ја нема објавено завршната сметка за 2020 година, поради што и нема податок за реализираниот буџет на МП.

Табела 19: Процентуално учество на реализираниот буџет за БПП во вкупниот одобрен и реализиран буџет на Министерството за правда за периодот 2018 – 2020 година

ГОДИНА	БУЏЕТ НА МП	БУЏЕТ ЗА БПП	% НА РЕАЛИЗИРАН БУЏЕТ ЗА БПП
2018	448.612.207	1.378.904	0,3 %
2019	475.097.648	1.176.072	0,24 %
2020	Нема податок	1.557.676	/

Потребно е Министерството за правда да спроведе транспарентен процес на подготовка на буџетот за БПП, врз основа на реалните правни потреби на граѓаните и задолжително вклучување на ранливите групи граѓани.

Индикатор 7

Просечно време за решавање на граѓанските спорови

Правото на суд и фер судење подразбира гаранција во однос организацијата и составот на судот, како и начинот на водење на постапката.⁹⁶ Важен аспект на правото на фер судење е должината на постапките во кои граѓаните ги остваруваат своите права. Европската конвенција за човековите права и основните слободи, преку членот 6, им наметнува обврска на државите членки да преземат мерки за спречување на непотребното развлекување на постапките и ефикасно работење на судовите. Затоа, Република Северна Македонија има обврска да го организира правниот систем на тој начин што судовите ќе обезбедат изрекување пресуди во разумно време. Судовите ја имаат клучната улога во динамиката на спроведувањето на судењата, а со тоа и во создавањето услови за уживање на правото на фер судење. Мерењето на просечното време на решавање на граѓанските спорови, со цел да се следи овој индикатор, не е ограничено само на просечното време на решавање на граѓански спорови, туку опфаќа и неколку други подиндикатори, односно: соодносот на вкупниот број предмети наспрема бројот на решените предмети; бројот на решените наспрема новопримените граѓански и кривични предмети, и просечното време од примањето до решавањето на случаите на насилство врз жените. Практично, со овие подиндикатори посеопфатно се мери ефикасноста на постапувањето на судиите, односно времетраењето на постапувањето и бројот на решените предмети.

⁹⁶ ЕСЧП, *Golder v. the United Kingdom* бр. 445а/70 Достапно на: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57496%22%7D%7D>

Во однос на просечното времетраење на постапувањето по граѓанските предмети, не најдовме ваков податок. Но, затоа најдовме податок за просечното времетраење на сите спорови пред сите судови во земјата (според години), презентирани во Годишните извештаи на Републичкиот судски совет⁹⁷, и тоа за периодот од 2018 до 2020 година, што индиректно може да укаже на бараниот податок.

Табела 20: Просечно време за решавање на предметите во денови (по судови и години)

Година	Основни судови	Управен суд	Виш управен суд	Апелациони судови	Врховен суд	Вкупно сите судови
2018	262,62	851,71	983,35	452,16	458,97	290,99
2019	264,27	728,97	422,98	460,56	465,38	289,23
2020	391,90	782,68	434,56	534,64	398,63	407,47

Извор: Годишни извештаи на Републичкиот судски совет

Според податоците може да се заклучи дека трендот на зголемување на должината на просечното времетраење на решавањето на предметите продолжува и во периодот 2018-2020, во однос на 2016 година, кај сите судови. Зголемувањето во 2017 година некаде е дури за четирипати повеќе отколку во 2016 година⁹⁸ и истото продолжува до 2020 година, што укажува на особено забавување на постапувањето на судовите. Во 2020 година, кога се соочивме со пандемија, судовите очекувано дополнително го пролонгираа периодот на постапување. Кај сите судови се бележи зголемување на бројот на деновите потребни за решавање на предметите, со исклучок на Врховниот суд,

97 Годишни извештаи на Републичкиот судски совет за 2016, 2017 и 2018 (за првите три квартали). Достапни на: <https://bit.ly/2Vf9MYC>.

98 Бошкова Н., Дрндаревска Д., Мишев С. и Гелевска М. Може ли да се следи спроведувањето на целта 16.3 и во која мера Република Македонија го промовира владеењето на правото и еднаквиот пристап до правда за сите?, 2018 година, стр. 76.

каде што е забележано мало намалување на овој период во однос на 2018 и 2019 година.

Во таа насока, и Извештајот на ЕУ за напредокот на Република С. Македонија за 2020 година, нотира неколку факти поврзани со состојбата на слабоимотното и сиромашно население и нивниот генерален пристап до правда. Па така, во извештајот се вели дека се одложени роковите во поведените кривични, парнични, вонпарнични, административни предмети, прекршочни постапки, извршни постапки или постапки за обезбедување побарувања. Исклучок од тоа имаше само во поглед на итните и притворските предмети, а по насока на Судскиот совет беа вклучени и предметите за семејно насилство.⁹⁹ Сепак, извештаите на здруженијата покажуваат дека случаите на семејно насилство не биле третирани со особена итност, за што се зборува подолу во анализата.

Ефикасноста на судовите ја меревме и како сооднос на решените и примените предмети. Кај речиси сите судови, ефикасноста укажува на можноста за решавање предмети од овој обем. Некои судови успеваат да решат дури и некои од заостанатите нерешени предмети. Но, за жал, ова не е случај во сите судови. Податоците за сите години кои се предмет на оваа анализа укажуваат на тоа дека основните судови не успеале да ги решат и примените предмети, а особено се забележува намалување на ефикасноста на основните судови во 2020 година, кога поради пандемијата голем дел од рочиштата се одлагаа, а поради отсуството на судии и стручни служби постапувањето и одлучувањето беше забавено. Ваквото забавување на постапувањето на судовите во решавањето на предметите во 2020 година не

⁹⁹ https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/north_macedonia_report_2020.pdf

е забележано кај другите судови. Во најголем дел од овие судови, судските совети решаваат на нејавна седница, што им овозможува редовно заседавање, за разлика од основните судови каде што се одржуваат рочиштата на кои треба да учествуваат, покрај судските совети и странките. Единствено Управниот и Вишиот управен суд во 2019 година бележат неефикасност во постигнувањето на бројот на решените во однос на бројот на примените предмети во тековната година (види Табела 21).

Табела 21: Примени предмети наспрема решени предмети (по судови и по години)

Година	Основни судови		Управен суд		Виш управен суд		Апелациски судови		Врховен суд		Вкупно сите судови	
	Примени предмети	Решени предмети	Примени предмети	Решени предмети	Примени предмети	Решени предмети	Примени предмети	Решени предмети	Примени предмети	Решени предмети	Примени предмети	Решени предмети
2018	447.483	341.974	10.686	12.104	5.040	9.954	35.036	34.896	4.899	5.201	503.781	511.548
2019	469.850	463.872	10.048	9.426	6.001	5.178	33.314	33.347	4.487	4.656	532.700	518.215
2020	403.593	297.507	8.579	9.260	3.951	4.503	25.415	27.447	4.517	4.829	446.054	443.546

Извор: Годишни извештаи на Републичкиот судски совет

Според податоците добиени од судовите, тие не водат посебна евиденција за нивната ефикасност во предметите во кои се решаваат случаи на семејно насилство. Како резултат на непостоењето посебна евиденција за предметите на семејно насилство, во електронскиот систем за раководење со предметите во судовите (АКМИС), тешко може да се следи постапувањето на судовите во предметите на семејно насилство. Здруженијата на граѓани известуваат дека тешко може да се следат граѓанските судски постапки за изрекување привремени мерки за заштита, во кои поради кратките законски рокови на постапката и ненавременото доставување на информацијата од контакт-лицата на основните судови, судските набљудувачи не беа во можност да присуствуваат на закажаните судски ро-

чишта.¹⁰⁰ Дополнително, за поголем дел од предметите што се воделе пред Основниот граѓански суд Скопје воопшто не биле одржани рочишта, односно привремените мерки биле изречени од страна на судот, без да се одржи рочиште. Станува збор за предмети иницирани од Центарот за социјална работа, каде што поради постоење непосредна опасност по животот и телото на жртвите и нивните блиски, врз основа на обезбедениот стручен наод и мислење од ЦСР, судот ги изрекува мерките без да одржи рочиште.

Анализата на влијанието на мерките за Ковид-19 врз човековите права на маргинализираните заедници покажува дека, и покрај одлуката на Судскиот совет за непречено постапување во предметите за изрекување привремени мерки за заштита, граѓаните се соочиле со одложување на рочишта за изрекување на привремени мерки за заштита. Во еден од случаите, каде што има елементи на семејно насилство, е побарана временна мерка за доделување старателство врз децата, ред започнувањето на вонредната состојба, односно во месец јануари 2020 година, но судот нема донесено одлука по предлогот, дури и по завршувањето на вонредната состојба.¹⁰¹

Од добиените податоци од судовите, единствено судот во Охрид одговорил дека просечното време за решавање на случаите за семејно насилство изнесува приближно 25 дена.

100 ЕСЕ Анализа. Извештај од судското набљудување на кривичните и граѓанските предмети за семејно насилство. Достапен на: <https://bit.ly/35XfyNq>

101 Бошкова Н., Антиќ Д., Богатинова Р. и Глигуроска М. Човековите права на маргинализираните заедници во услови на Ковид-19: Извештај од истражувањето за влијанието што мерките за справување со Ковид-19 го имаат врз човековите права на маргинализираните заедници, 2021. Достапен на: <https://bit.ly/3jsbahj>

Од друга страна, наодите се од спроведеното судско набљудување на предметите на насилство врз жените¹⁰² на ЕСЕ. Имено, според анализата на постапките за изрекување привремени мерки за заштита набљудувани во периодот 2015-2017 година во десет основни судови, иако законските одредби налагаат оваа постапка да биде итна, односно да се закаже рочиште во рок од седум дена по поднесувањето на предлогот, во практиката во 57,7 % од случаите судовите го почитувале законскиот рок.

¹⁰² Здружение ЕСЕ, Наоди од спроведеното судско набљудување на предметите за насилство врз жените, 2017. Достапно на: http://www.esem.org.mk/pdf/Publikacii/2017/Naodi_odsudsko_nabljuduvanje.pdf.

Индикатор 8

Број на реализирани барања за правна помош и бесплатни судски преведувачи (во криминални и граѓански процеси) годишно (според полот на барателот)

Во рамките на овој индикатор се анализирани податоците за обезбедената бесплатна правна помош од страна на овластените здруженија на граѓани и адвокати, во согласност со Законот за бесплатна правна помош. Генерално, постои голема дискрепанца меѓу бројот на граѓаните кои реално имаат потреба од бесплатна правна помош и бројот на граѓаните за кои била обезбедена секундарна правна помош, во согласност со Законот.

Анализите за трошоците и придобивките од обезбедувањето на трите модалитети на правна помош во државата укажуваат на тоа дека, на годишно ниво, постои потреба за обезбедување бесплатна правна помош во над 120.000 предмети. Од друга страна, бројот на поднесените барања за секундарна правна помош се движи од 150 до 200, на годишно ниво. Во просек, 56 % од барањата биле одобрени, додека 44 % биле одбиени, и покрај трендот на „благо“ зголемување на процентот на одобрени барања на годишно ниво.

Табела 22. Број на одобрени наспроти број на одбиени барања за бесплатна правна помош по години

ГОДИНА	ВКУПНО	ОДОБРЕНИ	ОДБИЕНИ
2018	156	80	76
2019	175	90	85
2020	207	132	75
ВКУПНО	538	302	236

Дополнително, во периодот 2018-2020 година, во просек, во 10 % од предметите (37 предмети) за кои била одобрена секундарна правна помош, истата била прекината. Во годишните извештаи на Министерството за правда не се наведени причините поради кои биле одбиени барањата, односно веќе одобрената бесплатна правна помош. Истовремено, не постојат јавно достапни детални податоци за епилогот на постапките за кои била обезбедена бесплатна правна помош, односно дали истите биле решени во корист на граѓаните и каков бил квалитетот на обезбедената бесплатна правна помош.

Од горенаведеното можеме да констатираме дека значителен процент од населението нема пристап до бесплатна правна помош и се соочува со неможност да ги реши своите секојдневни правни проблеми. Незначителен дел од граѓаните го остваруваат правото на бесплатна правна помош на годишно ниво, меѓутоа отсуствуваат извештаи за спроведена евалуација на квалитетот на обезбедената правна помош, вклучително и мерење на задоволството на корисниците/чките на бесплатна правна помош. Потребно е државата да спроведе детална анализа за причините поради кои бесплатната правна помош им е достапна само на мал број граѓани, да спроведе планирање базирано на докази и да ги вклучи ранливите групи граѓани во унапредувањето на постоечкиот модел за обезбедување бесплатна правна помош.

Глобалната пандемија предивикана од КОВИД-19 предивика сериозни негативни импликации врз состојбите со ранливите групи граѓани и нивниот пристап до правда. Како резултат на вонредната состојба и мерките за ограничено движење на населението, граѓаните се соочија со ограничен пристап до права, со неможност за решавање на правните проблеми со кои се соочуваат и со влошување на нивната благосостојба.

Како резултат на здравствената криза, ранливите групи граѓани се соочија со специфични проблеми и со отежната комуникација со надлежните институции. Од друга страна, државата не усвои посебни мерки за надминување на специфичните проблеми со кои се соочуваат овие заедници. Вонредната состојба предизвикана од пандемијата со Ковид-19 земјата доведе до ограничување на повеќе човекови права, а особено правото на слободно движење, правото на слободно здружување, правото на образование, почитувањето на приватниот и на семејниот живот, правото на здравствена заштита, заштита од дискриминација, правото на работа, но и правото на јавно манифестирање на религијата или верувањето, особено во својата колективна форма¹⁰³.

Жените кои претрпеле семејно насилство се соочија со специфични проблеми за време на здравствената криза. Дел од жените кои беа вклучени во неформалниот сектор, во работа во домаќинствата (готвење, чистење, грижа за децата и старите), останаа без или со значително намалени приходи за време на кризата. Вонредната состојба и мерките за ограничено движење на населението го зголемија ризикот од семејно насилство и придонесоа за појава на некои специфични форми на психолошко и економско насилство, а истовремено отсутствуваа ефективната заштита од страна на институциите, како што се центрите за социјална работа (ЦСР), полицијата, судовите¹⁰⁴. За време на кризата, ЦСР не одговараа на барањата на жените преку телефон или преку службена пошта, полицијата не спро-

103 Извештај за човековите права на маргинализираните заедници во услови на КОВИД 19, 2021, Мрежа за заштита од дискриминација. Достапен на: http://coalition.org.mk/wp-content/uploads/2021/06/MKD_COVID_CIP_WEB_kor.pdf

104 Влијанието на кризата врз жените и жените Ромки, Здружение ЕСЕ 2021: Достапно на: <http://www.esem.org.mk/pdf/Publikacii/2021/1/Vlijanieto%20od%20krizata%20od%20ocovid%20zeni.pdf>

ведуваше ефективна истрага, а судовите го одложија одржувањето на судските рочишта, односно ефективно решавање на проблемите со кои се соочуваат жените. За жал, државата не успеа да го препознае моментот и потребата наметната од здравствената криза, за да го подобри својот досегашен пристап и да го адаптира во согласност со специфичните потреби со кои се соочија ранливите групи граѓани за време на здравствената криза.

Во овие вонредни и кризни услови, граѓанските организации беа тие кои го адаптираа својот пристап, со цел да одговорат на потребите на ранливите групи граѓани, преку: воспоставување алтернативни канали за комуникација за време на кризата (преку интернет или телефон), креирање иновативни модели за обезбедување услуги и преземање превентивни активности за информирање на ранливите групи граѓани.

Оттука, неопходно е државата да преземе сериозни чекори за овозможување на пристапот до правда и подобрување на институционалниот одговор на потребите на ранливите групи граѓани. Неопходно е да се воспостави државен фонд за финансиска поддршка на жените и на другите ранливи групи граѓани, да се усвојат посебни мерки во согласност со специфичните потреби на граѓаните, да се адаптира постапувањето на надлежните институции во услови на криза, да се направи проценка и да се планираат економски мерки за поддршка на граѓаните и др.

Индикатор 9

Процент на лица кои имаат доверба во полицијата/судовите

Довербата на граѓаните во институциите е еден од клучните индикатори за мерење на пристапот до правда, кој – во суштина – ја оценува работата на институциите од перспектива на самите граѓани, како крајни корисници. Истражувањата на глобално ниво покажуваат дека граѓаните кои имаат доверба во институциите и во нивното работење, позитивно го оценуваат текот на постапките за заштита на нивните права, без оглед на тоа дали исходот е позитивен или негативен за нив. Довербата во институциите е од суштинско значење за олеснување на пристапот до правда и проактивно вклучување на граѓаните во решавањето на нивните правни проблеми. За илустрација, жените кои претрпеле семејно насилство ја идентификуваат недовербата во институциите како една од главните причини за нивното обесхрабрување да побараат помош и поддршка за надминување на семејното насилство и другите правни проблеми. Следствено на ова, само 2 % од жените кои доживеале насилство од страна на партнерот, истото го пријавиле во полиција.¹⁰⁵

Последните достапни податоци од Еуробарометар во однос на довербата во институциите се од 2017 година. Податоците на Еуробарометар за 2018-2020 година единствено содржат проценка на довербата на граѓаните од Македонија во однос на политичките партии и ЕУ. Согласно податоците кои беа објавени во 2017 година, дури 70 % од граѓаните изјавиле дека немаат

¹⁰⁵ Истражување за благосостојбата и безбедноста на жените, ОБСЕ

доверба во судството, наспроти 23 % кои имаат доверба. Граѓаните најмалку им веруваат на политичките партии, односно 15 %, потоа на Владата и на локалната власт (23 % и 24 %), по што следува довербата во јавната администрација (30 %) и довербата во полицијата (34 %).

Според податоците од истражувањето на ОБСЕ од 2019 година (спроведено со 2.600 испитаници), довербата на граѓаните во полицијата е 55 %, што претставува зголемување од 10 % во однос на проценката спроведена во 2017 година. Генерален е заклучокот дека отсутствуваат механизми за мерење на довербата на граѓаните во институциите, особено на ранливите групи граѓани. Потребно е воспоставување механизми за редовно консултирање на граѓаните и за мерење на задоволството и довербата од работата на институциите.

Индикатор 10

V-DEM индикатори за правда (Варијации на демократија)

Во делот што следува се анализирани податоците од V-DEM институтот од Шведска¹⁰⁶, кој секоја година подготвува извештај за состојбата со демократијата во државите ширум светот. Покрај веќе утврдениот индикатор, во делот што следува дополнително се анализирани податоците од годишните индекси за владеење на правото, вклучително и посебни податоци за пристапот до правда на Светскиот проект на правдата (World Justice Project), со цел да се овозможи подетален приказ на состојбите со демократијата, владеењето на правото и пристапот до правда за периодот 2018-2020 година¹⁰⁷.

V-DEM институтот е дел од Одделот за политички науки при Универзитетот „Гетеборг“ од Шведска, кој во соработка со повеќе од 3 000 национални експерти од 160 држави ширум светот, вклучувајќи ја и нашата држава, подготвува годишен извештај за состојбите со демократијата ширум светот. Во однос на методологијата, речиси половина од податоците опфатени со V-Dem сетот на податоци, се добиени врз основа на официјални документи на национално ниво, како што се уставот и националната легислатива. Другата половина од податоците, што се однесуваат на политичката состојба и усогласеноста со законите во државата, се добиени преку спроведување прашалници со општата популација и експертската јавност. Со цел подобро да се концептуализира и да се измери нивото на демократијата, постојат пет основни главни индикатори, согласно

106 Достапни на следниов линк: <https://www.v-dem.net/en/>

107 Достапни на следниов линк: <https://worldjusticeproject.org>

принципите на демократијата: изборниот, либералниот, партиципативниот, советодавниот и егалитарниот принцип, при што врз основа на повеќе подиндикатори се следи нивото на прогрес за секој од наведените главни индикатори.

За мерење на пристапот до правда се издвоени следниве индикатори: еднаквост пред законот и индивидуални слободи; слобода на изразување, и ограничувања на владината моќ¹⁰⁸. Во делот што следува се анализирани податоците од извештаите за демократија за периодот 2018-2020 година, при што посебно се образложени претходно наведените подиндикатори за мерење на пристапот до правда.

Еднаквост пред законот и индивидуални слободи

Генерален е заклучокот дека во последните три години нема подобрување на оценката во однос на еднаквоста пред законот и индивидуалните слободи. Притоа, еднаквоста пред законот и индивидуалните слободи се проценуваат низ призмата на три подиндикатори: непристрасноста и ригорозноста на јавната администрација; нивото на транспарентност и предвидливост во спроведувањето на законите, и пристапот до правда за мажите и за жените.

Ригорозна и непристрасна јавна администрација

Преку овој подиндикатор се утврдува до кој степен државните службеници ги почитуваат законите, односно се ригорозни и непристрасни во извршувањето на законските надлежности¹⁰⁹.

108 Коалиција Маргини, Здружение ЕСЕ, 2017, Може ли да се следи спроведувањето на цел 16.3.

109 Државни службеници кои се вклучени во решавањето на секојдневните проблеми на граѓаните.

Составен дел на проценката е утврдувањето на нивото на самоволие и пристрасност, односно постоењето практики на непопознатост, вработување пријатели и познаници, како и дискриминација во јавната администрација.

Во последните три години продолжува трендот на намалување на ригорозноста и непристрасноста на јавната администрација, како резултат на застапеноста на претходно наведените негативни практики. Во 2018 година овој подиндикатор е со вредност од 2,04, која се намалува на 1,87 во 2019 и 2020 година.

Транспарентни закони со предвидливо спроведување

Преку овој подиндикатор се проценува транспарентноста и предвидливоста во спроведувањето на законите, односно истиот одговара на прашањето дали законите се доволно јасни, каква е информираноста на граѓаните, кохерентноста на националното законодавство и колку е предвидливо спроведувањето на законите. Во последните три години постои мало подобрување на состојбите, односно вредноста на овој подиндикатор во 2018 година изнесувала 2,41, додека во 2019 и 2020 транспарентноста на законите е оценета со 2,65.

Пристап до правда за жените и за мажите

Во последните три години жените продолжиле да се соочуваат со пограничен пристап до правда во споредба со мажите. Единствено во 2020 година пристапот до правда за мажите е оценет со пониска оценка споредено со претходните две години, поради што е потребно подетално анализирање на причините кои довеле до ваквата состојба. Проценката на пристапот до правда го опфаќа и правото на сопственост на мажите и на жените, забраната на тортура и присилна работа и правото на вероисповед.

Правото на сопственост се анализира низ призмата на тоа дали жените имаат еднакви можности за стекнување, поседување, наследување и продавање на имотот, споредбено со мажите. Притоа се земаат предвид ограничувањата во однос на користењето на ова право, кои можат да бидат причинети од страна на државата (преку дискриминаторни закони или неспроведување на законите) или да бидат резултат на постоечките обичаи, практики, религиски и социјални норми¹¹⁰. Податоците укажуваат на тоа дека нема промена на состојбите во последните три години, односно во однос на правото на сопственост жените се наоѓаат во понеповолна положба во споредба со мажите. Имајќи ја предвид меѓусебната поврзаност на човековите права, нереализирањето на правото на сопственост од страна на жените може да биде пречка за уживање на другите права, како што се правото на наследување и можностите жените да почнат сопствен бизнис и активно да учествуваат во економските активности. Оттука, неопходен е сеопфатен пристап за подобрување на состојбите со родовата еднаквост во нашето општество, надминување на традиционалните верувања и практики кои налагаат подредена улога на жената во однос на мажот и активно промовирање и заштита на женските човекови права од страна на државата. Ефективниот пристап до правда за жените е предуслов за решавање на правните проблеми со кои се соочуваат жените во нивниот секојдневен живот, но и за зголемување на фактичката еднаквост на жените во уживањето на сите човекови слободи и права.

Генерален е заклучокот дека продолжува трендот на влошување, односно неподобрување на состојбите во однос на еднаквоста пред законот и индивидуалните слободи во последните

110 V-Dem Indices, Explanation of Property Rights Indicator, available at <https://www.v-dem.net/en/analysis/CountryGraph/>

три години. Продолжуваат и проблемите, како што се пристрасноста на јавната администрација, нетранспарентноста на процесите на донесување на законите и ограничениот пристап до правдата, особено за жените.

За надминување на наведените проблеми неопходно е државата да ги земе предвид претходно доставените препораки при подготовката на првиот извештај за имплементацијата на целта 16.3., односно: применување посебни мерки за намалување на вработувањата преку политичките партии и зголемување на непристрасноста на јавните службеници; да се воспостави механизам (систем) за мерење на перформансите на државните службеници; да се усвои и да се имплементира план за основна и континуирана обука на практичарите од надлежните институции, за да можат да одговорат на правните проблеми на ранливите групи граѓани; да се усвои законска обврска за задолжително информирање на населението и нивно вклучување во процесите на донесување одлуки; да се усвојат посебни мерки за подобрување на пристапот до правда за сите, со посебен фокус на жените.

Во оваа насока, државата треба да усвои афирмативни мерки за унапредување на положбата на жената во сите сфери од општественото живеење, вклучувајќи го и пазарот на трудот, поседувањето имот и вклучувањето во економски активности.

Слобода на изразување

По трендот на влошување на состојбите со слободата на изразување од 2007 до 2016 година, кој беше прекинат во 2017 година, забележано е подобрување на состојбите на ова поле во периодот од 2018 (0,78), 2019 (0,75) и 2020 година (0,76). Проценката на слободата на изразување во себе го инкорпорира почитувањето на слободата на медиумите од страна на Владата, слободата

на граѓаните да разговараат за политичките прашања (дома и во јавноста), како и слободата за академско и културно изразување¹¹¹.

Ограничување на влијанието на извршната власт

Почитувањето на начелото на поделба на власта и ограничувањата на извршната власт од страна на законодавната и судската власт се предуслов за владеење на правото и подобрување на состојбите со пристапот до правда. Овој индикатор се мери преку неколку одделни подиндикатори: почитување на судските одлуки од страна на Владата; почитување на Уставот; мешањето на владата во работата на судството; независноста на основните и на апелациските судови, и законодавните ограничувања на извршната власт. Во периодот 2018-2020 година постои подобрување на состојбите со независноста на судството и влијанието на Владата врз судската власт. Сепак, за унапредување на состојбите на ова поле потребно е доследно спроведување на уставните начела за поделба на власта и ефективно функционирање на законските механизми за контролата од страна на законодавната и судската власт.

WORLD JUSTICE PROJECT

Податоците за овој индикатор се обезбедени преку индексот на владеење на правото, кој почнувајќи од 2011 година, на годишно ниво, се подготвува во рамките на World Justice Project¹¹². Самиот индекс за владеење на правото опфаќа податоци за по-

111 V-Dem Indices, Explanation of Property Rights Indicator, Country Graph, достапно на <https://www.v-dem.net/en/analysis/CountryGraph/>

112 Повеќе информации за World Justice Project на следниов линк: <https://worldjusticeproject.org/>

веќе од 100 држави ширум светот, добиени врз основа на два извора на податоци: анкетни прашалници за општата популација и експертски прашалници со квалификувани испитаници, при што фокусот е ставен на тоа како се доживува и се гледа владеењето на правото во практичните, секојдневни ситуации од страна на обичните луѓе ширум светот.

За пресметување на индексот се собираат податоци за 44 индикатори распоредени по осум главни фактори (области) за владеење на правото: ограничувања на владините овластувања; отсуство на корупција; отворена влада; фундаментални права; ред и мир; спроведување на регулативата; граѓанска правда, и кривична правда. Врз основа на добиените податоци за 44 индикатори (потфактори) се прави бодување од 0 до 1 за секој од наведените фактори, при што 0 ја означува најниската оцена, додека 1 означува највисок степен на владеење на правото во државите вклучени во индексот. Врз основа на пресметаните вредности, односно оценки за секој од наведените главни фактори, се прави рангирање на државите на регионално и на глобално ниво, како и рангирање според нивото на приходи во државата.

Во делот што следува се анализирани состојбите во нашата држава, врз основа на податоците обезбедени преку годишните индекси за владеење на правото. Дополнително, во однос на пристапот до правда, искористени се податоците од посебно истражување „Глобални согледувања за пристапот до правда“, кое дава посебен осврт на состојбите низ перспективата на граѓаните, како крајни корисници на правдата.

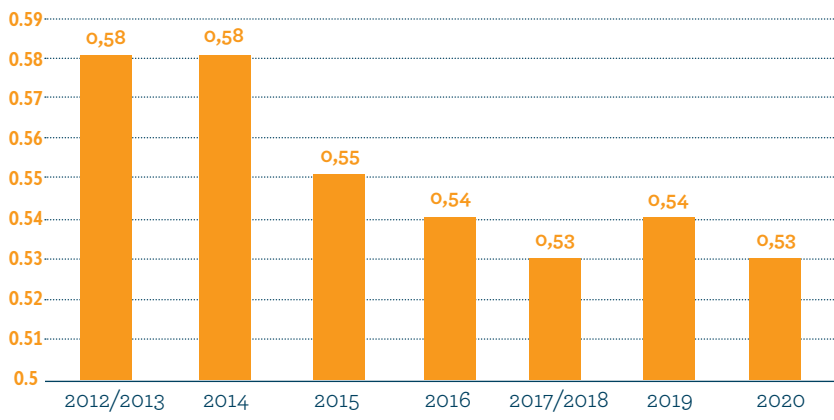
Индексот за владеење на правото за Република Македонија почнува да се пресметува од 2012 година, врз основа на спроведените експертски прашалници со адвокатски друштва, универзитетски професори и други научни работници, како

и анкетни прашалници со репрезентативен примерок од над 1 000 испитаници во Скопје, Битола и во Куманово. Во делот што следува се образложени главните наоди од Индексот за владеење на правото за Република Северна Македонија за периодот 2012-2020 година.

Генерален е заклучокот дека во изминатиот период не постои подобрување на состојбите со владеењето на правото во нашата држава. Напротив, постои тренд на намалување на индексот за периодот од 2012 до 2020 година. Ваквиот тренд е забележлив и кај глобалното рангирање на нашата држава во наведениот период, односно во 2020 година Република Северна Македонија е рангирана на 58. место на глобално ниво, споредено со 2014 година, кога нашата држава била рангирана на 34. место во однос на другите држави во светот. Збирната оцена од 0,58 во 2012/2013 година е намалена на 0,53 во 2020 година.

График 2:

Индекс на владеење на правото за Република Северна Македонија за периодот од 2012 до 2020 година.

Извор: World Justice Project (WJP)

Притоа, најголемо влошување на состојбите има во областа на фундаменталните права, отворената влада, спроведувањето

на регулативата и кривичната правда, а нема подобрување во ниту една област, споредено со периодот 2012 - 2013 година.

Табела 23: Индекс на владеење на правото за Република Северна Македонија (по област и по години, за периодот 2012-2020 година)

	2012/13	2014	2015	2016	2017/18	2019	2020
Ограничувања на владините овластувања	0,52	0,52	0,47	0,43	0,45	0,47	0,47
Отсуство на корупција	0,55	0,53	0,52	0,5	0,47	0,47	0,44
Јавен ред и мир	0,87	0,75	0,76	0,74	0,78	0,79	0,79
Фундаментални права	0,9	0,63	0,57	0,54	0,54	0,57	0,59
Отворена влада	0,84	0,6	0,57	0,56	0,49	0,49	0,48
Спроведување на регулативата	0,83	0,53	0,5	0,47	0,46	0,48	0,48
Граѓанска правда	0,82	0,54	0,57	0,56	0,56	0,57	0,55
Кривична правда	0,85	0,5	0,44	0,51	0,47	0,47	0,45

Во делот што следува се образложени состојбите и трендовите за секоја од наведените области за владеење на правото, односно индикаторите што се користат за подготовка на индексот.

1. Ограничување на владините овластувања

Ограничувањето на владините овластувања се мери преку следниве шест (6) индикатори: ограничувања преку легислативата; ограничувања преку судството; независна ревизија; санкции за злоупотреби од страна на службени лица; ревизии од страна на граѓанските организации, и законска транзиција на власта. Во периодот од 2012 до 2020 година постои тренд на „благо“ влошување на состојбите со ограничувањето на владините овластувања. Ваквиот тренд се однесува на сите горе наведени индикатори, со исклучок на ограничувањето преку

легислативата, каде што во периодот 2018-2020 година има подобрување на состојбите во споредба со 2012 година. Притоа, најнеповолна е состојбата со ограничувањето преку судството, што укажува на намалено влијание на судството врз работата на владата. Загрижува тоа што најголемо отстапување има кај индикаторот законска транзиција на власта, кој во 2018 година бележи пад од речиси 30 % споредено со 2012 година, по што има одредено подобрување на оценката во последниве две години.

Табела 24: Индикатори за ограничување на владините овластувања

	2012/13	2014	2015	2016	2017/18	2019	2020
Ограничувања преку легислативата	0,51	0,51	0,43	0,40	0,55	0,59	0,58
Ограничувања преку судството	0,4	0,39	0,35	0,32	0,36	0,38	0,37
Независна ревизија	0,56	0,52	0,52	0,58	0,49	0,49	0,48
Санкции за злоупотреби од службени лица	0,43	0,46	0,44	0,34	0,34	0,36	0,34
Ревизија од граѓанските организации	0,52	0,52	0,48	0,47	0,47	0,49	0,50
Законска транзиција на власта	0,69	0,70	0,58	0,47	0,49	0,51	0,53

2. Отсуство на корупција

Овој индикатор се утврдува врз основа на податоците во рамките на следниве поиндикатори: владините функционери во извршната власт не користат јавна функција за приватна корист; владините функционери во судството не користат јавна функција за приватна корист; владините функционери во по-

лицижата и војската не користат јавна функција за приватна корист; владините функционери во законодавната власт не користат јавна функција за приватна корист.

Табела 25: Индикатори за отсуство на корупција

	2012/13	2014	2015	2016	2017/18	2019	2020
Некористење на јавната функција за приватна корист во извршната власт	0,61	0,56	0,56	0,51	0,40	0,41	0,39
Некористење на јавната функција за приватна корист во судството	0,4	0,43	0,42	0,40	0,55	0,53	0,49
Некористење на јавната функција за приватна корист во полицијата и војската	0,74	0,71	0,69	0,74	0,69	0,68	0,67
Некористење на јавната функција за приватна корист во законодавната власт	0,44	0,44	0,41	0,36	0,24	0,24	0,23

Генерално, постои континуирано намалување на вредноста на секој од наведените поиндикатори, со исклучок на некористењето на јавната функција за приватна корист во судството, каде што е забележано подобрување во последниве три години.

3. Отворена влада

Факторот отворена влада се проценува преку следниве четири (4) индикатори: пристапни закони (јавно објавување на законите и информациите од владата); жалбени механизми; граѓанско учество во процесите на донесување на одлуките и правото на

информирање. Кај сите наведени индикатори ситуацијата во 2020 година е понеповолна во споредба со онаа во 2015 година.

Табела 26: Индикатори за отворена влада

	2015	2016	2017/18	2019	2020
Пристапни закони	0,57	0,46	0,48	0,50	0,49
Жалбени механизми	0,61	0,63	0,53	0,51	0,49
Граѓанско учество	0,58	0,57	0,50	0,50	0,51
Право на информирање	0,54	0,58	0,45	0,45	0,44

4. **Фундаментални права**

Ситуацијата со почитувањето на фундаменталните права на граѓаните се оценува врз основа на следниве осум (8) индикатори: еднаков третман и недискриминација; право на живот и сигурност; фер третман; слобода на изразување; слобода на вероисповед; право на приватност; слобода на здружување, и трудови права.

Табела 27: Индикатори за отворена влада

	2012/13	2014	2015	2016	2017/18	2019	2020
Еднаков третман и недискриминација	0,68	0,70	0,66	0,60	0,61	0,61	0,62
Правото на живот и безбедноста на луѓето се ефективно гарантирани	0,68	0,70	0,58	0,53	0,57	0,64	0,68
Процесно право и права на обвинетите	0,54	0,55	0,47	0,52	0,54	0,56	0,56
Слободата на мислење и изразување е ефективно гарантирана	0,53	0,52	0,49	0,47	0,47	0,49	0,50
Слободата на верување и религија е ефективно гарантирана	0,77	0,79	0,73	0,69	0,70	0,71	0,73
Слободата од произволно мешање во приватноста е ефективно загарантирана	0,58	0,57	0,39	0,35	0,29	0,37	0,42
Слободата на собирање и здружување е ефективно загарантирана	0,71	0,71	0,70	0,74	0,58	0,59	0,61
Основните работнички права се ефективно загарантирани	0,61	0,52	0,53	0,45	0,56	0,58	0,58

Податоците за периодот од 2012 до 2020 година укажуваат на тоа дека нема подобрување на состојбата со уживањето на фундаменталните права од страна на граѓаните.

5. Ред и мир

Состојбите со редот и мирот во државата се оценуваат врз основа на следниве три (3) индикатори: ефективна контрола на криминалот во државата; ефективно ограничување/спречување на граѓански конфликт, и луѓето не прибегнуваат кон насилство за да ги поправат личните неправди.

Табела 28: Индикатори за ред и мир

	2012/13	2014	2015	2016	2017/18	2019	2020
Ефективна контрола врз криминалот	0,78	0,84	0,87	0,76	0,78	0,78	0,78
Ефективно спречување на граѓански конфликт	1	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Луѓето не прибегнуваат кон насилство за решавање на личните проблеми	0,47	0,42	0,42	0,47	0,57	0,59	0,60

Состојбите со редот и мирот во државата се највисоко оценети од фактор, односно област од владеењето на правото. Притоа, состојбата со ограниченоста на можноста за појава на граѓански конфликт во континуитет е оценета со највисока оценка, додека најголемо подобрување има во однос на напуштањето на насилното решавање на конфликтите од страна на граѓаните.

6. Спроведување на регулативата

За мерење на нивото на спроведување на регулативата посебно се анализираат следниве пет (5) индикатори: ефективно спроведување на регулативата; нема незаконско влијание; нема неразумно одложување; се почитуваат законските одредби, и државата не прави експропријација без соодветен надомест.

Табела 29: Индикатори за спроведување на регулативата

	2012/13	2014	2015	2016	2017/18	2019	2020
Регулативите на Владата се ефикасно спроведени	0,47	0,47	0,50	0,53	0,44	0,46	0,45
Владините прописи се применуваат и се спроведуваат без несоодветно влијание	0,54	0,53	0,52	0,51	0,44	0,48	0,48
Административните постапки се водат без неразумно одложување	0,61	0,55	0,50	0,44	0,48	0,49	0,54
Во административните постапки се почитува процедурата	0,53	0,50	0,38	0,33	0,38	0,42	0,38
Владата не врши експропријација без законски процес и соодветен надомест	0,66	0,59	0,58	0,55	0,57	0,54	0,56

Загрижува тоа што во периодот 2012-2020 година нема подобрување во спроведувањето на регулативата. Дотолку повеќе што сите поиндикатори се со пониска оценка во последните три години, споредено со периодот 2012-2020 година. Притоа, најголемо отстапување има кај почитувањето на процедурата во административните постапки пред надлежните институции.

7. Граѓанска правда

Состојбите со граѓанската правда се оценуваат врз основа на следниве индикатори: пристапност и достапност; недискриминација; отсуство на корупција; нема несоодветно мешање на владата; нема неразумно одложување; ефективно спроведување, и непристрасни и ефективни алтернативни механизми за решавање на спорови.

Табела 30: Индикатори за граѓанска правда

	2012/13	2014	2015	2016	2017/18	2019	2020
Луѓето можат да пристапат и да си дозволат граѓанска правда	0,67	0,58	0,63	0,58	0,56	0,62	0,61
Граѓанската правда е ослободена од дискриминација	0,54	0,67	0,67	0,60	0,64	0,65	0,66
Граѓанската правда е ослободена од корупција	0,36	0,44	0,40	0,37	0,42	0,38	0,36
Граѓанската правда е ослободена од несоодветно владино влијание	0,62	0,45	0,40	0,37	0,37	0,40	0,39
Граѓанската правда не подлежи на неразумни одложувања	0,37	0,43	0,56	0,67	0,58	0,53	0,51
Граѓанската правда е ефективно спроведена	0,55	0,59	0,62	0,66	0,63	0,66	0,63
Алтернативните механизми за решавање спорови се достапни, непристрасни и ефективни	0,61	0,62	0,69	0,67	0,74	0,72	0,71

Состојбата со граѓанската правда е релативно подобро оценета во последните три години, споредено со 2012 година. Ваквата ситуација главно се должи на подобрувањето на состојбите со: недискриминацијата во граѓанската правда; ефективното спроведување; неразумните одложувања, и достапноста на алтернативните механизми за решавање на спорите. Од друга страна, забележано е одредено влошување на состојбите со влијанието на владата врз граѓанската правда.

8. Кривична правда

Состојбите со кривичната правда се оценуваат врз основа на следниве индикатори: ефикасност на истрагата; навременост и ефикасност на кривичниот систем; ефикасност на поправниот систем; непристрасност на кривичниот систем; отсуство на корупција; отсуство на неправилно владино влијание, и процесот и правата на обвинетите во кривичните постапки.

Табела 31: Индикатори за кривична правда

	2012/13	2014	2015	2016	2017/18	2019	2020
Системот за кривична истрага е ефикасен	0,56	0,58	0,59	0,64	0,48	0,47	0,45
Системот за пресуда за кривични дела е навремен и ефикасен	0,44	0,43	0,49	0,59	0,51	0,50	0,49
Поправниот систем е ефикасен во намалувањето на криминалното однесување	0,42	0,49	0,36	0,49	0,35	0,37	0,35
Кривичниот систем е непристрасен	0,66	0,65	0,47	0,55	0,52	0,50	0,46
Кривичниот систем е ослободен од корупција	0,58	0,54	0,51	0,55	0,52	0,53	0,51
Кривичниот систем е ослободен од неправилно владино влијание	0,54	0,27	0,19	0,26	0,36	0,39	0,33
Правилен процес на правото и правата на обвинетиот	0,54	0,55	0,47	0,52	0,54	0,56	0,56

Генерален е заклучокот дека во последниве девет години нема подобрување на состојбите со кривичната правда, со тоа што во последните три години има подобрување само во однос на навременоста и ефикасноста на кривичниот систем, додека кај другите поиндикатори за кривична правда нема подобрување.

Глобални согледувања за пристапот до правда

Во овој дел се анализирани податоците од посебното истражување за пристапот до правда, кое е подготвено во рамките на Индексот за владеење на правото на Светскиот проект на правдата. Податоците се добиени преку посебен модул прашања во однос на пристапот до правда во рамките на спроведените прашалници со 1 000 домаќинства, за потребите на индексот на владеење на правото во периодот 2017 - 2018 година. Модулот за пристап до правда се состои од 128 прашања поделени во 11 области кои овозможуваат собирање податоци од граѓаните за нивното искуство со начинот на решавање на правните проблеми во секојдневниот живот: видовите правни проблеми, подготвеноста да ги решат, пристапот до помош и поддршка, проценката на процесите за решавање на проблемите и влијанието од нерешените правни проблеми.

Речиси половина од граѓаните во државата (47 %) се соочиле со некаков правен проблем во последниве две години.

Графикон 3:

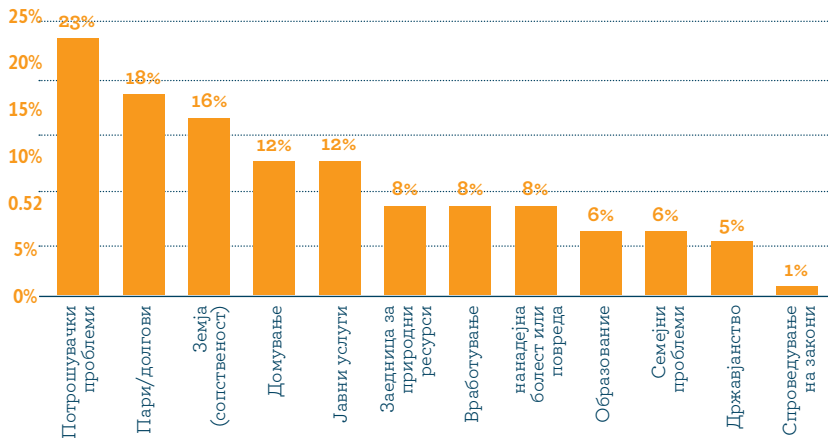
Процент на граѓани кои се соочиле со правен проблем во последните две години

Природата на правните проблеми со кои се соочуваат граѓаните во секојдневниот живот е различна, при што најзастапени се проблемите поврзани со правата на потрошувачите (23%), долговите (18%), имотите (16%) и домувањето (12%), по што следеваат проблемите поврзани со јавните услуги, вработувањето и др. (види графикон 4)

График 4:

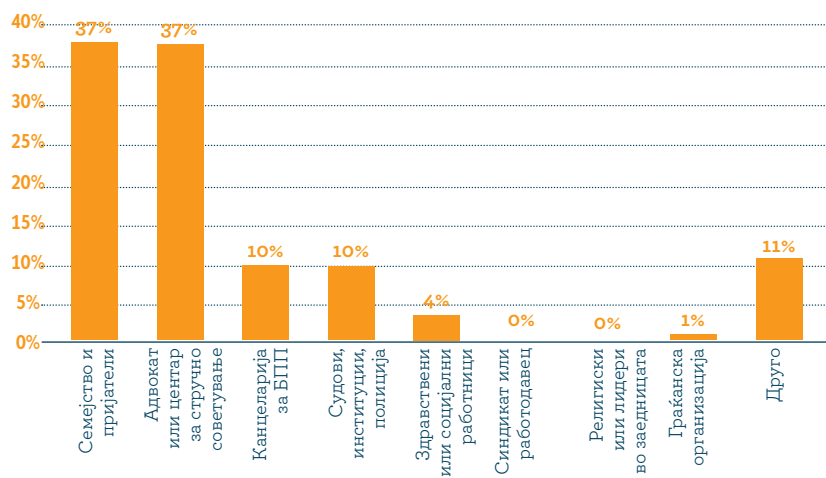
Вид правни проблеми со кои се соочиле граѓаните во последните 2 години

60 % од граѓаните кои се соочиле со правен проблем знаеле каде да се обратат за информации и за совет за негово решавање, додека речиси половина од нив (47 %) сметале дека можат да ја добијат потребната стручна помош за решавање на проблемот. Меѓутоа, загрижува тоа што дури 85 % од граѓаните не презеле дејствија за решавање на правните проблеми, односно само 15 % од граѓаните имале можност да побараат помош и совети за нивно решавање. Во однос на причините поради кои не се обратиле за помош и поддршка, секој четврти граѓанин кој имал правен проблем се соочил со ограничен пристап за ефективно решавање на проблемот. Од друга страна, за решавање на проблемите со кои се соочуваат граѓаните најчесто се обраќаат кај роднините и кај пријателите, односно кај адвокатите. Во помала мера, при решавањето на правните проблеми со кои се соочиле во последниве две години, граѓаните се обраќаат во канцелариите за бесплатна правна помош при Министерството за правда, како и во судовите, институциите и во полицијата.

График 5:

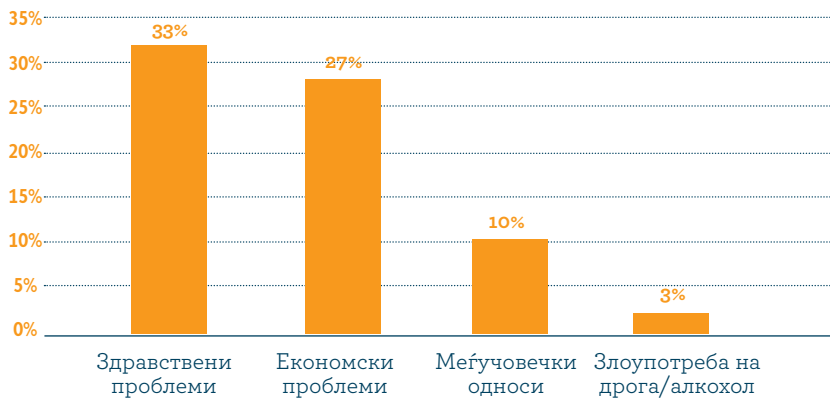
Каде се обратиле за решавање на правните проблеми

Загрижува тоа што нерешените правни потреби негативно влијаат врз социо-економската положба на граѓаните во општеството. Речиси половина од граѓаните се соочиле со тешкотии како резултат на правните проблеми, односно 33 % од нив се здобиле со здравствени проблеми како резултат на стресот, 27 % од граѓаните се соочиле со економски проблеми (губење на работното место, намалување на приходите), 10 % се соочиле со влошени меѓучовечки односи и 3 % со злоупотреба на дрога и алкохол.

График 6:

Тешкотии со кои се соочиле граѓаните поради нерешените правни проблеми

Во однос на статусот на правните проблеми, биле решени само 35 %, додека 48 % пријавиле дека проблемите се тековни и во рана фаза на решавање. Загрижува тоа што 17 % се откажале од преземање натамошни дејствија за решавање на проблемот. Во однос на задоволството од исходот, 55 % од граѓаните чии проблеми биле решени биле задоволни од исходот, додека 18 % од граѓаните со тековни проблеми се задоволни од досегашниот тек на настаните.

Графикон 7:
Статус на правните проблеми

Перцепцијата на процесот од страна на граѓаните е еден од показателите кои се опфатени со оваа анализа, при што секој трет граѓанин (35 %) смета дека процесот/постапката за решавање на проблемот бил фер, без оглед на исходот. Загрижува тоа што секој четврт граѓанин изјавил дека е тешко или неможно да ги обезбеди финансиските средства потребни за задоволување на нерешените правни потреби. Просечното времетраење на постапките за решавање на правните проблеми на граѓаните изнесува 26 месеци, што е прилично долго доколку ги земеме предвид негативните последици што ги трпат граѓаните поради нерешените правни проблеми. Следствено на ова, 71 % од граѓаните сметаат дека процесот бил бавен, додека 61 % го оценуваат како скап (финансиски).

Табела 31: Перцепција на граѓаните за процесот на решавање на правните проблеми

Перцепција за процесот	Процент граѓани
Процесот бил фер, без оглед на исходот	35 %
Процесот бил бавен	71 %
Процесот бил скап	61 %
Финансиски бариери за решавање на проблемот	26 %

Индикатор 11

Број на луѓе кои починале во притвор

Овој индикатор укажува на состојбите во казнено-поправните установи во државата, вклучително и положбата на притворените лица, како една од ранливите групи граѓани кои се соочуваат со ограничен пристап до правдата. Нема јавно достапни податоци во однос на бројот на лицата починати во притвор, при што продолжува практиката на необјавување податоци од ваков вид од страна на надлежните институции. На веб-страницата на Управата за извршување санкции (УИС) не можат да се најдат годишни извештаи за работењето на оваа институција, додека на почетната страница на Управата се објавени збирни податоци во однос на бројот на притворените лица (291), бројот на легла во КПД (2.384), лицата на извршување казни (1.883) и бројот на штитеници (13), меѓутоа истите не се обновени од 26 јануари 2020 година¹¹³.

Во отсуство на официјални и јавно достапни податоци во однос на притворените лица, при подготовката на оваа анализа беа искористени дополнителни извори на податоци, како што се годишните извештаи на Народниот правобранител, извештаите за човековите права на Стејт департментот на САД и годишните статистички истражувања за затворската популација на Советот на Европа за 2018, 2019 и за 2020 година.

Пренатрупаноста во казнено-поправните установи е надмината во 2018 година, како резултат на ослободувањето на 800 затвореници кои биле на издржување казна затвор во траење под 6 месеци, како и со подобрувањето на условите во КПД Идри-

113 www.uis.gov.mk

зово. Дополнително, казната затвор на 3.000 други затвореници била намалена за 30 %¹¹⁴.

Сепак, проблемите со несоодветните услови во казнено-поправните установи, вклучително и пристапот до квалитетна здравствена заштита, сè уште егзистираат, што е нотирано и во извештаите на Народниот правобранител во периодот 2018-2020 година. Условите за сместување не се во согласност со меѓународните стандарди, додека посебен проблем претставува и ненавремената и несоодветна здравствена заштита на осудените или притворени лица, како резултат на недоволните човечки ресурси, екипираност и снабденост со медикаменти¹¹⁵.

Проблемот со недоволните човечки ресурси во казнено-поправните установи е евидентиран и во годишните статистички податоци за затворската популација на Советот на Европа. Имено, во 2018 година Република Северна Македонија се наоѓа на последното 47. место во однос на стапката на затвореници наспроти бројот на лицата вработени во КПД, со просек од 3,8 затвореници на едно вработено лице, што е далеку над европскиот просек, кој изнесува 1.6. Во последниве две години има благо подобрување на состојбите на ова поле, односно просекот за нашата држава во 2019 изнесувал 2,8 затвореници на едно вработено лице (46. место), додека во 2020 изнесува 2.2. (39. место на ниво на Советот на Европа). Сепак, мора да констатираме дека ваквата ситуација главно се должи на значителното намалување на бројот на затвореници од 2018 наваму, а не на реалното инвестирање во човечки капацитети во казнено-поправните установи, што е впрочем потврдено и во извештајот

114 Годишен извештај за човековите права, Стејт депармент на САД, 2020 година

115 Годишен извештај на Народниот правобранител за 2020 година.

на Хелсиншкиот комитет за состојбите во казнено-поправните установи, каде што е нотирана потребата од инвестирање во објекти, како и од ангажирање и јакнење на капацитетите на човечките ресурси¹¹⁶.

Друг проблем што е нотирен во годишните извештаи на Советот на Европа е просечното времетраење на притворот во државата, кој отстапува од европскиот просек. Имено, во периодот од 2018 до 2020 година просечното времетраење на притворот на европско ниво било околу 8 месеци, додека просечното времетраење на притворот во државата 15 месеци (табела 32). Иако во последниве две години има подобрување на состојбите со времетраењето на притворот, сепак останува заклучокот дека просечното времетраење на притворот во државата е значително подолго во споредба со европските држави.

Табела 32: Просечно времетраење на притворот

Година	Просечно времетраење (месеци)	Просечно времетраење во Совет на Европа (месеци)
2018	20	8
2019	14	8
2020	13,1	8,5

Извор: Council of Europe, Annual Penal Statistics (SPACE) 2018, 2019, 2020

¹¹⁶ Извештај за состојбите и условите во казнено-поправните установи во Република Северна Македонија, 2019, Достапен на: <https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2019/09/izveshtaj-za-sostojbite-i-uslovite-vo-kazneno-popravnite-ustanovi-vo-repu....pdf>

Во однос на бројот на изречени притвори, во последниве две години имало значително намалување на бројот на изречени притвори, споредено со 2018 година. Имено, во 2018 година биле изречени вкупно 457 притвори, во 2019 година биле евидентирани 289 притвори и 289 притвори во 2020 година¹¹⁷.

Генерален е заклучокот дека нема подобрување на условите и состојбите во казнено-поправните установи во државата и неопходно е државата да алоцира соодветни финансиски, човечки и технички ресурси за подобрување на положбата на осудените и притворените лица во казнено-поправните установи.

¹¹⁷ Извештај за човековите права за 2020 година, Стејт департмент на САД. Достапен на следниов линк: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/03/NORTH-MACEDONIA-2020-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf>

Индикатор 12

Процент на луѓе кои пријавуваат кривични дела до властите

Податоците за утврдување на процентот луѓе кои пријавуваат кривични дела до властите се обезбедени преку годишните ивештаи за работата на Јавното обвинителство и статистичките анализи на Министерството за внатрешни работи. Во текот на 2019 година биле поднесени вкупно 20.259 кривични пријави, од кои 67,4 % од МВР, 15 % од граѓани, 7,6% од оштетени правни лица, 3,9 % од други државни органи, 4,6 % по сопствена иницијатива и 1,5 % од други подносител¹¹⁸. Слично е процентуалното учество на граѓаните кои пријавиле кривични дела и во следната 2019 година. Имено, од вкупно 19.078 кривични пријави, 14,2 % или 2.679 биле поднесени од страна на граѓаните.

На почетокот на 2020 година Министерството за внатрешни работи ја ажурираше збирната анализа за вкупниот криминалитет, по области и по сектори, за периодот 2010-2019 година. Меѓутоа, отсутнуваат податоци за бројот на кривичните дела пријавени од страна на граѓаните. Анализата на МВР содржи детални податоци во однос на повеќе категории криминалитет: класичен криминал, имотни деликти, крвни деликти, сексуални деликти, економски криминал, организиран криминал, криминалитет поврзан со дрога, оружје, самоубиства, илегални мигранти, прекршоци и сообраќајни незгоди.

¹¹⁸ Годишен извештај за работењето на Јавното обвинителство за 2018 година. Достапен на: <https://jorm.gov.mk/wp-content/uploads/2020/01/godishen-izveshtaj-za-raboteneto-na-javното-obvinitelstvo-na-republika-severna-makedonija-za-2018-godina.pdf>

Останува препораката од првиот извештај за следењето на имплементацијата на целта 16.3., односно надлежните институции да водат статистика за пријавените кривични дела во зависност од тоа дали биле пријавени од страна на граѓани или, пак, од други државни органи. Воедно, паралелно со водењето статистика за сторителите на кривичните дела, потребно е да се води статистика и за жртвите на кривичните дела, според видови дела и по години.

Индикатор 13

Стапка на пресуди според типот на пресудени кривични дела криминал (на пример, силување, убиство или физички напад) и карактеристики на жртвите и на сторителите (пол, полнолетство)

Не постојат јавно достапни разделени податоци во однос на жртвите на кривичните дела, наспроти достапните податоци за сторителите на кривичните дела. Оттука, во делот што следува се анализирани податоците за осудените полнолетни и малолетни сторители на кривични дела, според полот и видот на кривичното дело.¹¹⁹ Притоа, предмет на анализа беа кривичните дела со обележја на насилен криминал, односно следниве видови кривични дела содржани во одделни глави од Кривичниот законик: Кривични дела против животот и телото (Глава 14); Кривични дела против слободите и правата на човекот и граѓанинот (Глава 15); Кривични дела против половата слобода и половиот морал (Глава 19); Кривични дела против бракот, семејството и младината (Глава 20); Кривични дела против имотот (Глава 23); Кривични дела против безбедноста на јавниот сообраќај (Глава 27); Кривични дела против државата (Глава 28); Кривични дела против јавниот ред (Глава 33), и Кривични дела против човечноста и меѓународното право (Глава 34).

¹¹⁹ Обезбедени преку Макстат-базата на податоци. Достапна на: http://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat__Sudstvo__ObvინetiOsudeniStoriteli/275_SK2_Mk_T13_ml.px/?rxid=ed27f919-0e1a-4ac4-b968-f5b5b455dba0

Табела 33: Осудени полнолетни лица за насилен криминалитет (според видови кривични дела, пол и години)

Година	2018		2019		2020	
	МАЖИ	ЖЕНИ	МАЖИ	ЖЕНИ	МАЖИ	ЖЕНИ
Глава 14	615	44	388	34	423	41
Глава 15	210	9	196	20	229	19
Глава 19	44	0	20	0	29	0
Глава 20	182	33	142	40	171	39
Глава 23	2.152	187	1.627	185	1.464	167
Глава 27	932	43	745	54	701	69
Глава 28	0	0	6	0	7	0
Глава 33	462	21	407	11	366	19
Глава 34	52	3	62	3	69	5
ВКУПНО	4.649	340	3.593	347	3.459	359

Податоците укажуваат на тоа дека бројот на осудени полнолетни мажи сторители на кривични дела е значително поголем во споредба со бројот на жените, со оглед на тоа дека, во просек, 91 % од осудените лица на годишно ниво се од машки пол, додека 9 % се од женски пол. Големата дискрепанца помеѓу бројот на осудени лица од машки и од женски пол е уште покарактеристична за децата кои биле осудени како сторители на кривични дела, споредено со полнолетните сторители.

Табела 34: Осудени малолетни лица за насилен криминалитет (според видови кривични дела, пол и години)

Година	2018		2019		2020	
	МАЖИ	ЖЕНИ	МАЖИ	ЖЕНИ	МАЖИ	ЖЕНИ
Глава 14	42	2	37	1	38	1
Глава 15	2	0	3	0	2	2
Глава 19	2	0	2	0	5	0
Глава 20	0	0	0	0	0	1
Глава 23	181	7	167	14	152	1
Глава 27	23	2	24	0	26	2
Глава 33	51	2	28	1	46	2
Глава 34	0	0	0	0	1	0
ВКУПНО	301	13	261	16	269	9

Покрај полот на осудените сторители на кривични дела, постои можност за пребарување на податоците врз основа на возраста, школската подготовка, занимањето и др. Меѓутоа, отсутствуваат податоци за жртвите на кривичните дела, кои се потребни за утврдувањето на трендовите во однос на нивните права и пристапот до правда, како резултат на непостоењето систем за собирање податоци што се однесуваат на жртвите на кривичните дела.

ЗАКЛУЧОК

Целите за одржлив развој претставуваат рамка која треба да овозможи промени во кои централно место имаат луѓето и нивните потреби. Нивната структура овозможува тие да служат како добра алатка во конципирање на секторските политики и на владините програми за спроведување сеопфатни реформи во земјите. Со помош на насоките што ги дава ООН за имплементација на целите, можат да се идентификуваат успехите, односно кои политики, мерки, регулативи и практики овозможуваат постигнување на зацртаните резултати, а каде постојат јазови и на што се должат отстапките. Агендата 2030 е документ што нема правно-обврзувачки карактер, па неговата имплементација е прашање на политичка волја. Преку своите политики, особено преку Акцискиот план за отворено владино партнерство 2018-2020, државата се заложи за тоа да се посвети на спроведувањето на целта 16.3 на национално ниво. Целите за одржлив развој треба да придонесат за постигнување вистински напредок за најсиромашните и најмаргинализираните лица, за унапредување на родовата еднаквост, елиминирање на дискриминацијата и нееднаквоста во приходите и намалување на негативните ефекти од климатските промени. Сепак, генерален заклучок од анализата е дека заложбата е сè уште на ниво на декларација и без значителен исчекор во реалното постигнување на целите за одржлив развој, особено во делот на владеењето на правото и пристапот до правдата.

Покрај отсуството на напори за основно информирање на релевантните чинители и нивно вклучување во процесот на имплементација и следење на целите, не постојат доволно јавно достапни податоци за имплементацијата на целите во нашата

држава. Како и во претходната анализа, и во периодот на спроведување на оваа анализа Владата сè уште нема иницирано процес на подготовка на план за имплементација на целите, ниту пак преземено чекори за балансирање и интегрирање на економскиот, социјалниот и развојот на животната средина во своите политики. Отсуствува соодветна алокација на финансиски, човечки и технички ресурси за постигнување на целите. Во однос на пристапот до правда, државата ги занемарува ранливите групи граѓани кои наидуваат на сериозни бариери при остварувањето на пристапот до правда и решавањето на правните проблеми со кои се соочуваат, што стана особено видливо за време на пандемијата со Ковид-19.

Во однос на бројот на лицата кои во изминативе 12 месеци имале искуство со судски спор и кои имале пристап до формалните, **неформалните, алтернативните** или традиционалните механизми за решавање на споровите, за кои се смета дека биле правични, се извлекоа следниве заклучоци. Во периодот од 2018 до 2020 година бројот на започнати **граѓански постапки** пред судовите континуирано се намалува во однос на претходниот период, кога беше забележан пораст на бројот на започнатите судски постапки. Како резултат на пандемијата со Ковид-19 во 2020 година бројот на започнати постапки е значително намален. Од друга страна, истражувањата меѓу граѓаните покажуваат значително зголемување на правните проблеми, продлабочување на нееднаквоста, зголемување на сиромаштијата и други фактори што влијаат на ограничување на пристапот до правда. Во анализираниот период е намален бројот на случаи во кои страните биле ослободени од трошоци во граѓанските постапки, иако една четвртина од населението продолжува да живее во сиромаштија.

Во анализираниот период бројот на пријавени сторители на кривични дела во Република Северна Македонија пораснал во однос на 2012-2015. Истовремено, има опаѓање и на бројот на обвинетите и осудените лица во кривичните постапки пред судовите во државата. Недостигаат информации за половата и за возрастната структура на обвинетите и оштетените, како и за тоа колкумина имале потреба, односно дали го оствариле правото на бесплатна одбрана и застапување. Само дел од судовите доставија податоци за бројот на случаите во кои обвинетите добиле бранител по службена должност или бранител поради немање доволно финансиски средства (сиромашко право). Од овие податоци може да се заклучи дека потребата за застапување во кривични предмети на граѓаните кои немаат финансиски средства да ангажираат бранител со сопствени средства не е пресретната, односно судовите одобриле помалку бранители отколку што биле побарани од страна на обвинетите.

Недостигот на јасна, конзистентна и унифицирана евиденција оневозможува добар увид во состојбите со пристапот до суд, како и следење на трендовите со цел да се преземат конкретни мерки во насока на унапредување на пристапот до правда на сите, особено на најранливите категории граѓани.

Алтернативните механизми за решавање на спорите сè уште не се препознаени како можност за подобрување на пристапот до правдата, особено на маргинализираните заедници. Податоците ја илустрираат ниската свесност и знаење на граѓаните за тоа како да ги користат алтернативните начини за решавање на спорите, но и недостигот на промоција на овие механизми како брз и ефикасен начин за решавање на спорите. Недостигаат податоци за бројот на предметите во кои граѓаните можеле да спроведат медијација пред да започнат судска постапка, како и податоци за бројот на предметите

во кои медијацијата е задолжителна пред започнувањето на судската постапка, а во кои спорот бил успешно решен преку медијација.

Мерењето на правичноста на постапките е комплексно прашање чиешто утврдување бара анализа на повеќе аспекти од значење за пристапот до правдата. Отсуството на редовно и систематизирано мерење на довербата на граѓаните во судскиот систем и степенот на задоволство од добиените услуги во правосудниот систем нè лишува од увид во состојбите и идентификување на можните решенија за зголемување на правичноста на судењето. Спорадичните анализи и истражувања на институциите и организациите не се доволни за да направат долгорочно и системско поместување во пристапот до правдата.

Слично како и во претходниот период на анализа, недостига податок за **бројот на притворените лица кои се во притвор подолго од 12 месеци**, а сè уште не се правосилно осудени. Недостигаат податоци за структурата на луѓето кои се во притвор, разделени според пол, возраст, регион од каде што доаѓаат и општествена група на која припаѓаат. Со оглед на тоа дека не е достапна информација за точната должина на притворот, особено за должината на притворите подолги од шест месеци, не може да извлече просек за времетраењето на притворот. Сепак, најбројни се случаите во кои притворот трае подолго од три месеци.

Утврдувањето на процентот кривични предмети во кои обвинетите немаат правен или друг застапник на суд беше предизвик и за оваа анализа. Најголем дел од судовите доставија податок за бројот на случаите во кои на обвинетите им е доделен бранител по службена должност, во случаите кога одбраната е задолжителна. Дел од судовите доставија податок

и за бројот на случаите во кои на обвинетите им е доделен бранител иако одбраната не е задолжителна, односно поради немање доволно финансиски средства за застапување. Најголемиот број кривични предмети се започнати по приватна кривична тужба или обвинителен предлог, што согласно законот не подразбира застапување по службена должност, па останува заклучокот дека најголем дел од обвинетите се застапуваат самите или преку бранител ангажиран и платен од нивни сопствени средства. Имајќи го предвид фактот дека според податоците на Државниот завод за статистика од 2019 година една четвртина или 455.600 лица живеат во сиромаштија,¹²⁰ ангажирањето бранител од нивна страна сериозно би ја загрозило егзистенцијата на граѓаните, што може да води до заклучок дека тие немале бранител во постапките. Дополнително, пандемијата во 2020 година доведе до уште поголемо осиромашување, со што се продлабочија нееднаквостите, а со тоа и пристапот до правда на ранливите и маргинализираните групи.

Под незадоволена потреба за правна помош се подразбираат непресретнатите правни потреби на граѓаните кои имаат правни проблеми, но не се свесни за нив или, пак, се свесни за правниот проблем, но се соочуваат со други бариери што ги спречуваат да преземат дејства за нивно решавање. Клучен проблем при утврдувањето на незадоволената потреба за правна помош е недостигот на унифицирана методологија преку која, во одредени интервали, ќе се оценуваат правните потреби и проблеми на граѓаните, особено на ранливите категории граѓани. Во отсуство на податоци од системското следење на пристапот до правда и задоволувањето на правните потреби на

¹²⁰ Државен завод за статистика. Лаеќенски индикатори за сиромаштија во 2019 година, 2020. Достапно на: <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstienie.aspx?rbrtxt=115>

граѓаните, анализата ги сублимира податоците добиени преку повремени истражувања на организациите кои опфаќаат различни периоди и различни маргинализирани заедници. Според истите, кај сиромашните граѓани и граѓанки, кои припаѓаат на маргинализираните групи (луѓе кои инјектираат дроги и сексуални работници), постои незадоволена потреба за правна помош, особено за правни проблеми кои сами по себе произлегуваат од сиромаштијата и од нивната маргинализирана положба. Сиромашните и маргинализирани граѓани поретко пристапуваат кон решавање на нивните правни проблеми, често поради недостиг на финансии, но и поради недовербата дека институциите ќе им го решат проблемот. Дополнително, здравствената и економска криза предизвикана со Ковид-19 го зголеми бројот на правните проблеми, а ја намали можноста за нивно брзо и ефикасно решавање. Ковид-19 значително го зголемува јазот во пристапот до правдата, што дополнително влијае врз продлабочувањето на нееднаквоста. Состојбата со семејното насилство во 2020 година е, исто така, алармантна. Распожливите податоци за периодот од јануари до јуни 2020 година, покажуваат зголемен процент на семејно насилство во споредба со процентот за истиот период во 2019 (зголемување за 7,4 %), евидентирани се 824 жртви на семејно насилство (611 се жени, 140 мажи и 73 деца), 3 убиства при вршење семејно насилство, за кои се пријавени тројца сторители (во споредба со 2 убиства и двајца пријавени за делото во истиот период во 2019).

Бројот на деца во притвор на 100.000 детска популација **во анализираниот период се намалил во однос на претходниот период на анализа. Податоците на Управата за извршување санкции потврдуваат дека во периодот 2018-2020 година на ниту едно дете не му е изречена мерка притвор, додека бројот на деца кои издржуваат казна затвор во 2018 изнесу-**

ва 10, а во 2019 – 3, што е значително помал број во однос на претходните години.

Анализата на податоците покажува дека трендот на зголемување на **должината на просечното времетраење на постапката за решавање на предметите** во сите судови продолжува и во периодот 2018-2020, споредено со 2016 година. Зголемувањето во 2017 година некаде е дури за четирипати поголемо отколку во 2016 година и истото продолжува до 2020 година, што укажува на особено забавување во постапувањето на судовите. Во 2020 година, кога се соочивме со пандемија, судовите очекувано дополнително го пролонгираа периодот на постапување. Кај сите судови се бележи зголемување на бројот на деновите потребни за решавање на предметите, со исклучок на Врховниот суд, каде што е забележано мало намалување на овој период во однос на 2018 и 2019 година. Особено загрижува непочитувањето на итните законски рокови за заштита на жените кои претрпеле семејно насилство при изрекувањето на привремените мерки за заштита.

Спроведувањето на целите за одржлив развој на национално ниво бара од властите сериозна заложба претставена преку конкретни активности за алокација на финансиските, човечките и техничките ресурси за постигнување на целите. Преточувањето на целите во национален контекст наметнува потреба од подготовка на соодветни стратегии и акциски планови за одржлив развој на краток, среден и на долг рок до 2030 година, во чии рамки приоритет ќе биде пристапот до правда, особено на најмаргинализираните заедници.

Трендот на недоволно финансирање на судовите во државата, кој постои еден подолг временски период, има негативни последици во однос на обезбедувањето пристап до правда, имајќи ја предвид улогата на судовите во решавањето на прав-

ните потреби на граѓаните. Судскиот буџет е под висината на законски предвидениот минимум, односно истиот е недоволен за ефективно функционирање на судовите во државата, имајќи предвид дека, согласно Законот за судски буџет, истиот треба да изнесува најмалку 0,8 % од бруто-домашниот производ (БДП), односно околу 80.000.000 евра. Буџетот за бесплатна правна помош претставува незначителен процент од вкупниот судски буџет и вкупниот буџет на правосудството, односно околу 1 % на ниво на одобрен, кое се намалува на 0,2 % на ниво на реализација.

Огроман број граѓани кои немаат пристап до бесплатна правна помош се соочуваат со неможност да ги решат своите секојдневни правни проблеми. Незначителен дел од граѓаните го остваруваат правото на бесплатна правна помош на годишно ниво, но отсутствуваат извештаи од спроведена евалуација на квалитетот на обезбедената правна помош, вклучително и мерење на задоволството на корисниците/чките на бесплатна правна помош. Наспроти 120.000 правни потреби на годишно ниво, во практиката се поднесуваат само 150-200 барања за секундарна правна помош, кои дополнително се намалуваат за 50 % на ниво на одобрени барања.

Меѓународните извори на податоци, како што се Варијации на демократијата (Varieties of Democracy (V-Dem)) и Проектот за светска правда (World Justice Project (WJP)), укажуваат на тоа дека во последниве три години нема подобрување на состојбите со демократијата, владеењето на правото и пристапот до правда во нашата држава. Пристрасноста на јавната администрација, нетранспарентноста на процесите на донесување на законите и ограничениот пристап до правда, особено за жените, се главните проблеми во однос на еднаквоста пред законот и индивидуалните слободи и права на граѓаните. Речиси секој

втор граѓанин во државата (47 %) се соочува со некаков правен проблем, а најзастапени се проблемите на потрошувачите, домувањето, имотот, јавните услуги и др. Загрижува тоа што дури 85 % од граѓаните кои се соочиле со правен проблем не презеле дејствија за негово решавање. Граѓаните кои презеле дејствија за решавање на проблемите, главно побарале помош и совети од роднините и пријателите (37 %) и од овластените адвокати и адвокатски друштва. Просечното времетраење за решавање на проблемите изнесувало 26 месеци, што е навистина долго доколку се земат предвид негативните здравствени, економски и меѓучовечки последици што настануваат како резултат на незадоволените правни потреби на граѓаните, особено на ранливите групи граѓани.

Наспроти јавно достапните податоци за сторителите, не постојат податоци за жртвите на кривичните дела, кои се потребни за утврдување на трендовите во однос на нивните права и пристапот до правда. Глобалната пандемија предивикана од КОВИД-19 предизвика сериозни негативни импликации врз состојбите со ранливите групи граѓани и нивниот пристап до правда. Како резултат на вонредната состојба и мерките за ограничено движење на населението, граѓаните се соочија со ограничен пристап до права, со неможност за решавање на правните проблеми со кои се соочуваат и со влошување на нивната благосостојба.

ПРЕПОРАКИ

Судовите да воспостават систем за водење на евиденција за:

- бројот на кривичните постапки одвоени според овластен тужител и оштетен и истите да ги направат јавно достапни за секоја година одделно;
- структурата на обвинетите и оштетените разделени по род, возраст, регион од кој доаѓаат и други параметри од значење за мерењето на пристапот до правда на различни групи граѓани, особено на жртвите на семејно насилство;
- бројот на поднесени и одобрени барања за ослободување од трошоци во постапката и за обезбедување одбрана за сиромашните и истите да ги направат јавно достапни за секоја година одделно.

Државниот завод за статистика да воведо интегриран систем за собирање, обработка и објавување податоци за:

- бројот, видот на поведените спорови и други параметри релевантни за следење на пристапот до правда во граѓанските постапки;
- оштетените во кривичните постапки, нивниот број, род, возраст и други параметри релевантни за следење на пристапот до правда во кривичните постапки.

Министерството за правда и Комората на медијатори, преку организирана кампања, да ги промовираат придобивките од медијацијата како алтернативен механизам за решавање на споровите. Комората на медијатори, во соработка со институциите и организациите, да организира обуки за градење на ка-

пацитетите на медијаторите за решавање на различни видови спорови што ги засегаат граѓаните, особено ранливите категории на граѓаните.

Собранието да усвои измена и дополнување на Законот за парнична постапка, со што ќе се прошират законските основи за задолжителна медијација за физичките лица.

Министерството за труд и социјална политика, преку организирана кампања, да ги промовира придобивките од арбитражата и мирното решавање на спорите од работен однос, како алтернативен начин за решавање на правните проблеми на граѓаните.

Министерството за правда, во соработка со Судскиот совет, Државниот завод за статистика и други институции и организации, да развие методологија за прибирање податоци според повеќе параметри и да спроведе анализи меѓу граѓаните и институциите во одредени интервали за мерење на перцепцијата на правичноста на постапките и задоволството на граѓаните од услугите во правосудниот систем.

Управата за извршување санкции да воведат систем за подетална евиденција на должината на притворот и структурата на притворените лица, за да се добие појасна слика за политиката на користење на притворот како мерка за обезбедување, наспроти должината на кривичните постапки, додека притворените лица чекаат судење.

Судовите да воспостават евиденција на неоправдано притворените лица кои поминале време во притвор, но не биле правосилно осудени.

Судовите да водат евиденција за бројот на назначените бранители во случаите на задолжителна одбрана и за бројот на

барањата за одбрана на сиромашни, бројот на одобрени и одбиени барања, како и за родовата и етничката структура на обвинетите и јавно да ги објавуваат истите во своите месечни, квартални или годишни извештаи.

Судовите да водат евиденција за бројот на обвинетите кои немале бранител за случаите кога не биле исполнети условите за задолжителна одбрана и немало барање за одбрана на сиромашни.

Судовите редовно да го следат просечното времетраење на постапките, според видот на постапката, а не само на ниво на одделни судови и различни видови судии, со цел следење на ефикасноста, а пред сè обезбедување навремена и ефикасна правна заштита, особено на жртвите на семејното насилство.

Државата треба да ги спроведе законските обврски за одобрување на судскиот буџет во висина од најмалку 0,8 % од БДП, како и да овозможи услови за континуирано зголемување на истиот, согласно потребите на судската власт.

Потребно е да се зголеми буџетот за БПП за реализирање на правото на задолжителна одбрана и правото на ослободување од судски и од други трошоци во постапката, со цел да се зголеми бројот на граѓани чиешто правни проблеми не можат да бидат решени поради неможноста да ги остварат овие законски предвидени права.

Министерството за правда да спроведе транспарентен процес на подготовка на буџетот за БПП, врз основа на реалните правни потреби на граѓаните и задолжително да ги вклучи ранливите групи граѓани.

Министерството за правда да спроведе детална анализа за причините поради кои бесплатната правна помош е достапна за

мал број граѓани, да спроведе планирање базирано на докази и да ги вклучи ранливите групи граѓани во унапредувањето на постоечкиот модел за обезбедување бесплатна правна помош.

Државата да ги преземе следниве мерки за поголема имплементација на целта 16.3., односно: да применува посебни мерки за намалување на вработувањата преку политичките партии и да ја зголеми непристрасноста на јавните службеници; да воспостави механизам (систем) за мерење на перформансите на државните службеници; да усвои и да имплементира план за основна и континуирана обука на практичарите од надлежните институции, за да можат да одговорат на правните проблеми на ранливите групи граѓани; да усвои законска обврска за задолжително информирање на населението и негово вклучување во процесите на донесување одлуки, и да усвои посебни мерки за подобрување на пристапот до правда за сите, со посебен фокус на жените.

Потребно е обезбедување детални податоци во однос на жртвите на кривичните дела, со цел да се следи виктимологијата, трендовите и планирањето мерки и активности во согласност со специфичните потреби.

Државата да преземе сериозни чекори за овозможување на пристапот до правда и за подобрување на институционалниот одговор кон потребите на ранливите групи граѓани за време на криза, односно да се воспостави државен фонд за финансиска поддршка на жените и другите ранливи групи граѓани; да се усвојат посебни мерки во согласност со специфичните потреби на граѓаните; да се адаптира постапувањето на надлежните институции во услови на криза; да се направи проценка и да се планираат економски мерки за поддршка на граѓаните и др.

Користени извори и литература

- Глобалната рамка на индикатори за одржливите развојни цели и таргети на ОН до 2030 година
- UNDP, „Goal 16 – The indicators we want. Virtual Network Sourcebook on Measuring Peace, Justice and Effective Institutions
- Open Letter from OSF, NAMATI, Transparency International and other organizations on global level, to the Inter-Agency and Expert Group on SDG Indicators (IAEG – SDG). Monitoring Goal 16: The critical importance of survey based indicators and people’s opinion
- Резолуцијата 68/261 на ОН за основните принципи на официјалната статистика
- General Comment No. 13, Article 14 (Administration of Justice), Equality before the Courts and the Right to a Fair and Public Hearing by an Independent Court Established by Law
- Council of Europe, European Judicial Systems Efficiency and Quality of Justice, 2020.
- ФООМ, Може ли да се следи спроведувањето на цел 16.3 и во која мера Република Македонија го промовира владеењето на правото и еднаквиот пристап до правда за сите?, 2018 година
- Фондација Отворено општество - Македонија, Правните потреби и патот до правдата во Република Македонија, Скопје, 2013
- Фондација Отворено општество - Македонија, Ефективна одбрана во кривичните постапки во Република Македонија, Скопје, 2014
- Мрежа за заштита од дискриминација, Човековите права на маргинализираните заедници во услови на Ковид-19: Извештај од истражувањето на влијанието што мерките за справување со Ковид-19 го имаат врз човековите права на маргинализираните заедници, 2021
- Национална Мрежа против насилство врз жените и семејно насилство, Анализа на состојбата со одделните маргинализираните заедници од страна на здруженијата кои директно работат со заедниците, 2020
- Здружение ЕСЕ, Влијанието на судските такси и трошоци и информираноста за ослободување од плаќање судски трошоци како пречка и можност до судска заштита за жени што претрпеле семејно насилство, 2021
- ЕСЕ Анализа Извештај од судско набљудување на кривични и граѓански предмети за семејно насилство, 2017
- Здружение ЕСЕ, Влијанието на кризата врз жените и жените Ромки, 2021
- Фајнанс тинк. Ранливите работници по корона-тобоган, 2021
- Коалиција „Сите за правично судење“ – Скопје, Анализа на податоците од набљудуваните судски постапки во 2016 година

- Коалиција на здруженија на граѓани „Сите за правично судење“. Фер е кога е фер за сите, 2018 година
- Годишни извештаи ХОПС, 2018, 2019, 2020 година
- Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, Подобрување на заштитата на правата на обвинетите во Македонија, Документ за јавна политика, 2016
- Здружение за заштита и унапредување на човековите слободи и права „Сведок“. Анализа на правните и буџетските импликации на неоснованото притворање, 2017
- Министерство за информатичко општество, Национален Акциски план за отворено владино партнерство 2018-2020 година
- Влада на Република Македонија, Стратегија за реформа на правосудниот сектор во Република Македонија 2017-2022 година
- Службен весник на Република Северна Македонија бр. 101/2019. Закон за бесплатна правна помош
- Службен весник на Република Северна Македонија бр. 257/2020. Закон за судските такси
- Службен весник на Република Македонија“, бр. 188/13, 148/15, 192/15, 55/16. Закон за медијација
- Службен весник на Република Македонија“, бр. 87/2007; 27/2014; 102/2014; 30/2016. Закон за мирно решавање на работните спорови
- Службен весник на Република Македонија бр. 79/05, 110/08, 83/09, 116/10 и 124/15. Закон за парнична постапка
- Службен весник на Република Македонија“, бр. 60/2003; 143/2008; 114/2009; 181/2016; 189/2016; 35/2018. Закон за народен правобранител
- Годишните извештаи на Републичкиот судски совет за 2016, 2017 и 2018 (за првите три квартали)
- Македонско здружение на млади правници, Применливоста на механизмите за алтернативно решавање на спорови во обезбедувањето на пристап до правда за ранливите категории во Република, 2018
- Министерство за правда, Известување УП1 бр. 19-1368/2021 од 29.06.2021 година
- Министерство за труд и социјална политика. Одговор на барање за пристап до информации од јавен карактер бр. 14- 4277/4 од 07.07.2021 година
- ЕСЧП, X против Република Северна Македонија, жалба бр. 29683/2016
- ОБСЕ, Истражување за насилството врз жените во Северна Македонија, Благосостојбата и безбедноста на жените, 2019
- Веб страна <https://www.pravnozajakni.mk>
- PwC Македонија и Центар за правни истражувања и анализи – ЦПИА, Функционална анализа на Апелационите судови во Република Северна Македонија. 2019

- Committee on the Elimination of Discrimination against Women Views adopted by the Committee under article 7 (3) of the Optional Protocol, concerning Communication No. 143/2019 , CEDAW/C/ 77/D/143/2019, декември 2020
- ХОПС, Правни потреби и пристап до правда на луѓето кои инјектираат дроги и сексуалните работници, Скопје, 2017
- Врховен Суд на Република Македонија. Извештај за работата на Врховниот суд на Република Македонија за 2018 година
- Народен правобранител. Годишни извештаи за за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права за 2018, 2019 и 2020 година
- Петровска Н., Аврамовски Д. Мерката притвор помеѓу домашната и европската пракса
- Council of Europe, Annual Penal Statistic SPACE I – Prison Population Survey 2018, 2019 and 2020
- Управа за извршување на санкции. Годишни извештаи за работата на Управата за извршување на санкции за 2018 и 2019 година
- United Nations Office on Drugs and Crime. United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems (A/67/458)
- Државен Завод за Статистика. Лаекенски индикатори за сиромаштија во 2019 година, 2020
- ЕСЧП, Quaranta v. Switzerland, no. 205, 1991
- Коцевски Г. Зефиќ П., Црвенковска С. Извештај за можностите и перспективите на про боно правната помош во Република Македонија, 2018
- Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, Извештај за состојбите и условите во казнено-поправните установи во Република Северна Македонија, 2019
- Реактор-Истражување во акција, Скопје, Истражување на опсегот на родо-во-базираното насилство врз жените и девојките на јавните места во Скопје, 2012
- Бошкова Н. Штерјова Симоновиќ Х. Анализа на ставовите на сексуалните работници за потребата од промена на законската регулатива за сексуалната работа во Македонија, 2017
- Годишен извештај за човековите права, Стејт Департмент на САД, 2020 година
- Varieties of Democracy (V-DEM) Annual Democracy Reports, 2018, 2019, 2020
- World Justice Project (WJP), Indexes on Access to Justice 2012-2020
- World Justice Project (WJP), Global Insights on Access to Justice, 2019
- World Justice Project (WJP), Country Graph and explanation of indicators, 2012-2020

